

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

**Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету**

На правах рукопису

Антонюк-Кисіль Павло Володимирович

УДК: 94(477):930.1(468)18/19

**УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА
В ПОЛЬСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ХІХ СТ.**

07.00.06. – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник

Кіян Олександр Іванович,

доктор історичних наук, професор

Рівне – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЧНА, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми.....	11
1.2. Джерельна база дослідження	23
1.3. Теоретико-методологічний аспект дослідження	34
РОЗДІЛ II. ПОЛЬСЬКА РОМАНТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ: УМОВИ РОЗВИТКУ, ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ, АДЕПТИ ТА НАПРЯМИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
2.1. Умови розвитку, напрями історичних досліджень та визначні постаті польської романтичної історіографії.....	46
2.2. Онтологічні та епістемологічні засади польської романтичної історіографії.....	63
2.3. Історія слов'янських народів й історична регіоналістика в творчості польських істориків романтичної доби	77
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В ПОЛЬСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ	
3.1. Передумови появи польської історичної школи на українських теренах	96
3.2. М.А. Грабовський і зародження української історичної школи в 40 – 60-х роках ХІХ ст.....	107
3.3. Етапи розвитку української історичної школи, її адепти та тематика українознавчих досліджень	120

РОЗДІЛ IV. ТЕОРІЇ ЩОДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ ПРЕДСТАВНИКІВ ШКОЛИ

4.1. Теорія “кресів” і локалізація українського історико-територіального простору фактором польської колонізації	144
4.2. Польсько-українські історичні взаєностосунки через призму теорії “культуртрегерства”	153
4.3. Антикозацька міфологема української історичної школи	165
4.4. “Ягеллонська ідея” польської теорії федералізму в інтерпретації української історичної школи	176
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АЮЗР	–	Архив Юго-Западной России.
ЗНТШ	–	Записки Наукового товариства ім. Шевченка.
КС	–	Киевская старина.
НБУ ІР	–	Національна наукова бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів.
УІ	–	Український історик.
УІЖ	–	Український історичний журнал.
ЧИОНЛ	–	Чтения исторического общества Нестора-Летописца.
КН	–	Kwartalnik Historyczny.

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Обрана тема дослідження зумовлена потребою заповнити одну з прогалин сучасної слов'янської історіографії, що виникла через відсутність наукових праць, які пояснили причини появи, характер еволюції та досягнення історіографічного феномену “українська історична школа” польських романтиків. Водночас видається досить актуальною потреба оцінити наслідки діяльності наукового осередку у сфері розробки історії України та формуванні на їх основі польських національних стереотипів відносно минулого українського народу. Непересічний інтерес має також дослідження взаємозв'язку в розвитку польської та української історичної науки доби романтизму й виділення на його фоні ключових теорій, що стали складником національних історіографічних меганаративів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах міжнародного наукового проекту “Україна та

слов'янський світ”, який розробляється на кафедрі всевітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету та ухвалений вченою радою інституту слов'янознавства 31 травня 2005р. протокол № 10.

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні науково-теоретичної спадщини української історичної школи в польській історіографії романтичної доби.

Для досягнення цієї мети автор визначив наступні **завдання**.

- Дати теоретико-історіографічне пояснення змісту і суті дефініції “наукова історична школа”.
- Простежити основні тенденції та особливості розвитку польської романтичної історіографії.
- З’ясувати місце і роль слов'янської тематики у творчості польських істориків романтичної доби.
- Проаналізувати причини появи та еволюцію української школи в польській романтичній історіографії.
- Дослідити головні тематичні лінії та хронологічний діапазон праць з історії України в межах даного творчого об’єднання.
- З позицій наукового континуума показати процес трансформації поглядів адептів школи на ключові проблеми польсько-українських історичних взаємин.
- Ідентифікувати характер взаємозв’язку польської й української романтичної історіографії.

Об’єкт дослідження – польська романтична історіографія у формі творчості представників української історичної школи.

Предметом дослідження є комплекс писемних текстів, повністю або частково присвячених історії України, створених осередком представників української історичної школи в польській історіографії романтичної доби.

Методологічну основу дисертації становлять загальновизнані

теоретичні положення про природу історичного пізнання, соціальні аспекти, норми й цінності історичної науки, етики вченого та його відповідальності перед суспільством. Цей процес реалізується на основі поєднання трьох дослідницьких принципів – науковості, об'єктивності й історизму. Принцип історизму передбачає зорієнтованість на розуміння, пізнання минулої епохи та людини в категоріях культури, матеріальних та ідейних обставин. Головні положення науковості реалізуються через впровадження теоретико-концептуальної реконструкції світогляду історика як можливої протиположності суто описовому методу вивчення історіографічного процесу. Ведучи мову про принцип об'єктивізму в системі дослідження, автор дотримується положення про можливість реконструкції наукового пізнання минулого без створення на основі сучасних політичних реалій нового історіографічного міфу.

Робота має комплексно-історіографічний і міждисциплінарний характер. Її концептуальні засади ґрунтуються на основах традиційних наук: історії, історіографії, історіософії, методології історії, соціології, а також на ідеях аналітичного наукознавства. Автор урахував сучасні досягнення гуманітарних наук, пов'язані з визнанням паралельного існування різних наукових парадигм, обумовлених конкретними соціокультурними та національними чинниками, а також суб'єктивними рисами дослідника. Використання принципу монодисциплінарності у взаємодії з полідисциплінарним підходом у дослідженні наближає створення моделі постання теорій національної історії в романтичний період і розуміння системи активної творчості в історичній науці.

У дисертації автор послуговувався як традиційними, так і новітніми *методами* історіографічного дослідження: хронологічно-проблемним, періодизації, компаративістики, ретроспективи та ін. У силу багатоаспектності характеру проблеми при вивченні ідей і теорій польського романтизму відносно історії України, використовувався насамперед

системний підхід і структурно-функціональний аналіз, у той час як нарративний метод застосовувався для реконструкції історіографічного процесу певної історичної епохи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють два періоди в еволюції української історичної школи в польській романтичній історіографії. Перший датується 30 – 60-ми роками XIX ст. і пов'язаний з етапом становлення та появою старшої генерації представників цієї неформальної організації. Другий етап, що має відношення до старшої генерації її adeptів, окреслюється 70– 90-ми роками XIX століття. Нижня межа тісно пов'язана з класичним періодом польського романтизму. Верхня хронологічна межа дослідження зумовлена змінами, що відбулися в польській історичній науці під впливом як методологічної трансформації, так і політичної ситуації в Україні після поразки польського повстання 1863 – 1864 рр.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній:

- уперше в історичній науці комплексно досліджується процес появи, еволюції, здобутків та наслідків діяльності української історичної школи в польській романтичній історіографії XIX століття;
- по-новому, з урахуванням усього комплексу наявних джерел, у тому числі вперше введених у науковий обіг, розглядаються ідейні принципи й концептуальні засади праць польських істориків-романтиків відносно історії України;
- зазначено, що польський ранній романтизм з його чітко вираженою національною основою здійснив вирішальний вплив на процес формування демократичних уподобань у представників української історичної школи. Концептуальні ідеї Й. Лелевеля, Е. Морачевського та інших теоретиків республіканізму в польській романтичній історіографії позначилися на ідейному змісті студій з української історії цієї організації та визначили в окремих випадках тематичний діапазон і методіку досліджень;

- у контексті еволюції польського романтизму розглянуто внесок української історичної школи (М. Грабовський, К. Шайноха, Е. Руликовський, Й. Ролле, О. Яблоновський та ін.) у дослідженні історії України;
- констатується положення, що історичні постулати у формі теорії “кресів”, “культуртрегерства”, “Ягеллонської ідеї” та інших, розвинені в межах української історичної школи, стали аксіомою польської національної історичної свідомості й історико-політичної ідеології;
- спростовуються стереотипи щодо визначення ролі наукової школи як у польській, так й українській історіографії.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в поглибленні наукового вивчення процесу розвитку як польської, так й української історіографії романтичної доби. Матеріали роботи можуть використовуватися при підготовці загальних та спеціальних курсів з історії, історіографії, методології історії, історіософії, політології, джерелознавства; у вузівській діяльності при опрацюванні лекційних курсів, семінарів, навчальних посібників і підручників. Вони можуть бути корисними при осмисленні сучасних міжетнічних стосунків, сприяти об’єктивному сприйняттю в суспільній свідомості і в науковій літературі польсько-українських історичних взаємин.

Особистий внесок здобувача полягає в постановці наукової проблеми й самостійному комплексному її вирішенні, що дає змогу більш глибоко зрозуміти сутність і мотиви розвитку українознавчих досліджень у польській історіографії періоду романтизму.

Апробація основних положень і результатів здійснена шляхом обговорення на засіданнях кафедри всесвітньої історії Рівненського державного університету. Основні положення та висновки висвітлено в доповідях на двох міжнародних конференціях та VI “Богданівських читаннях”. Ключові лінії дослідження польських романтиків стосовно історії

України розглянуто в доповіді “Українська історична школа в польській романтичній історіографії 40 – 60-х рр. XIX ст.”, на міжнародній конференції “Польща – Україна. Спадщина і сучасність” (Познань, 8 – 10 жовтня 2009). Про роль М. Грабовського у формуванні української історичної школи в польській романтичній історіографії йшлося в доповіді “Михайло Грабовський і зародження української школи в польській романтичній історіографії XIX століття” на конференції “На перетині української та польської історії та літератури: націєтворчий контекст кінця XIX – початку XX століття” (м. Ялта, 7–9 жовтня 2010 р.). Тема дослідження в межах польської романтичної історіографії проблеми походження українського козацтва висвітлена в доповіді “Антикозацька міфологема польської історіографії романтичної доби” на VI “Богданівських читаннях” (Черкаси, 10 грудня 2010 р.).

Публікації. Результати дослідження знайшли відображення в шести статтях, надрукованих у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України з історичних наук.

Структура дисертації. Робота містить вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел та літератури (365 позицій). Основний текст дисертації викладено на 193 сторінках, повний обсяг дослідження становить 226 сторінок.

РОЗДІЛ I

ІСТОРИОГРАФІЧНА, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Тема “української історичної школи” в польській романтичній історіографії не отримала повномасштабного, відповідного її статусу, синтезу в історичній науці, але це зовсім не означає, що інтерес до неї не виявляли дослідники українсько-польських культурних взаємовідносин ХІХ – поч. ХХ ст. Причому досить очевидним видається той факт, що з позицій національних історіографій (як української, так і польської) дана наукова організація видавалась якоюсь периферійною, навіть маргінальною структурою, яка, не вписуючись у загальний характер розвитку кожної з них, не заслуговує особливої дослідницької уваги.

В українській історіографії інтерес до творчості польських істориків, об’єднаних тематичними студіями з історії України, вперше виявив Володимир Антонович. Етнічний поляк за походженням, вихований в атмосфері польського культурницького середовища, Антонович на сторінках часопису “Киевская старина” ознайомив через свої відгуки і рецензії на праці з історії “Юго-Западной Руси” широкий читацький загал з творчістю Й. Ролле, О. Яблоновського, Л. Кубалі, Ф. Равіти-Гавронського та ін. adeptів даного науково-комунікативного осередку [1.3.127; 1.3.128; 1.3.129; 1.3.121]. Антонович цілком слушно зазначив фундаментальну роль дослідів польських учених для розробки історії України та жалкував з приводу того, що “багато цінних і важливих з наукового боку спостережень не стали аксіомою польської історичної думки” [1.3.133, с. 149]. Як свідчать епістолярні матеріали Антоновича, він навіть виношував ідею написання цілого твору, присвяченого, як він виразився, “нещасливій долі однієї літературної школи”, але так і не реалізував свій творчий задум, обмежившись лише невеликим структурним історіографічним ескізом [1.1.11, арк. 1–2 зв.].

Ідеї, досить схожі з програмою Антоновича, спостерігаються в праці “Эпизоды из литературных отношений малорусско-польских” відомого історика культури Олексія Пипіна, де він розвиває положення про “українську школу” в польській літературі і приходять до висновку, що ця

організація “є одним з найбільш цікавих і оригінальних явищ в історії слов’янської культури” [2.1.252, с. 758]. Водночас О. Пипін, підкреслюючи внутрішні протиріччя в межах школи, вважає її “неприродною” та дивується “яким чином для польського письменника могла доставити поетичний матеріал українська народність, доля якої наповнена ворожістю до Польщі...” [2.1.252, с. 758]. Ведучи мову про національний контекст в ідеології “української школи”, Пипін доходить висновку, що саме дана організація стала “попередником більш важливого руху польських інтелектуалів в українському питанні...” [2.1.252, с. 770]. В “Истории Русской этнографии” О. Пипін цілком слушно вказує також на зв’язок школи з ідеологією “панславізму” [2.1.251, с. 247].

У цілому, історик культури не лише визнає наявність “української школи” як доконаного факту розвитку польської літератури та історіографії в епоху романтизму, але і підкреслює ту важливу роль, яку вона зіграла в постановці “українського питання” на теренах Східної Європи.

Високо цінував праці з історії України представників школи (Е. Руліковського, О. Яблоновського, Л. Кубаля, К. Шайнохи та ін.) і Михайло Грушевський. В історіографічних оглядах, додатках до “Історії України-Руси” він постійно наголошував на тому внеску, який зробили польські історики в розширенні джерельної бази, хоч і визнає певну політичну й національну заангажованість при їх інтерпретації [1.3.138, с. 20–22]. Водночас М. Грушевський не веде мову про цілеспрямований характер в діяльності польських істориків, що, на наш погляд, обумовлено дещо скептичним відношенням історика до ролі і функції “наукової школи” взагалі [1.4.157, с. 9].

Подібні риси були притаманні й послідовникам М. Грушевського. Прикладом може слугувати рецензія його учня Миколи Залізняка на синтез з історії України одного з найяскравіших представників школи Олександра Яблоновського “*Historia Rusi południowej...*”, де мова йде про тенденційність

викладу та підкреслюється, що адепти школи більше думають не як висвітлити історію українського народу, а насамперед виділити "історію польськості на українських землях" [2.1.205, с. 198]. З державницько-українських, національних позицій критикував дослідження польських істориків-романтиків також і Степан Томашівський, хоч в окремих випадках, як це досить помітно в аналітичному есе про В. Антоновича, він визнавав їх певний теоретичний вплив на українську національну історіографію (насамперед П. Куліша і В. Антоновича) [2.1.262, с. 41].

Значно більш зважену оцінку "української історичної школи" в польській історіографії зустрічаємо в "Очерках по истории Западной Руси и Украины" М. Василенка. На його думку, дану організацію характеризує тематична єдність творчості та хронологічний діапазон (XVI – XVIII ст.) досліджень [2.1.182, с. 462]. Серед найважливіших представників школи М. Василенко виділяє насамперед М. Грабовського, К. Шайноху, О. Яблоновського, ставлячи їм в заслугу розробку історії українського козацтва, постановку теорії колонізації, але дорікаючи за певну односторонність в оцінці української визвольної війни під проводом Б. Хмельницького та Гайдамаччини [2.1.182, с. 465].

Питання "української історичної школи" в польській історіографії торкнувся у своїй праці "Огляд української історіографії" (1923 р.) Дмитро Дорошенко. Появу школи, представлену переважно вихідцями із шляхетського середовища Правобережної України, він пов'язує з впливом "місцевого патріотизму", але водночас вважає, що "українські поляки майже без винятку ставляться неприхильно до самостійного національного розвитку українського народу і в цілیم історичнім процесі українсько-польської взаємодії добачають не що інше, як боротьбу "степової дичі" з польським культурництвом та державністю" [2.1.202, с. 149]. Втім, як і його попередник Д. Дорошенко, визнає фактор впливу і відводить чільне місце польським науковцям серед провідних фахівців з історії України другої половини XIX

століття [2.1.202, с. 150].

Помітним внеском у наукову інтерпретацію “української школи” переважно в сфері літературознавства стали праці дослідників з числа української діаспори – О. Горбача та С. Козака [2.1.199; 2.1.221; 2.1.313; 2.1.314], де розглядається через призму передовсім польських інтересів історія зародження та ідеологічна трансформація даного організаційного феномену. Помітне зацікавлення історією “української школи” в польському письменстві зустрічаємо і в аналітичних есе І. Лисяка-Рудницького, написаних в 70-х роках ХХ століття, де він кваліфікує її роль в контексті українського громадсько-культурницького руху [2.1.232; 2.1.233; 2.1.235]. У радянській українській історіографії, не зважаючи на декларації про інтернаціоналізм, тема взаємозв’язку в розвитку польської й української науки практично не обговорювалась. Винятком хіба що можуть слугувати дві дотичні до історії історичної науки праці З. Болторовича “Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ століття” (1976 р.) та Р. Кирчіва “Український фольклор у польській літературі” (1971 р.), побудованих переважно на матеріалі літературно-етнографічних публікацій першої половини ХІХ століття.

Пробудження наукового інтересу в українській історіографії до проблеми спостерігається лише із середини 90-х років ХХ століття, коли на сторінках українських часописів та наукових у наукових журналах (“Київська старовина”, “Український історичний журнал”) з’являються переклади осібних праць польських істориків (М. Грабовського, Й. Ролле, К. Шайнохи) [1.2. 24; 1.2.33]. Ці публікації доповнювались біографічними історико-аналітичними статтями про істориків та українсько-польські взаємини в історіографії О. Кіяна [2.1.219], В. Ульяновського [2.1.263], І. Чорновола [2.1.269]. Важливим науковим доробком варто вважати також опрацювання теми в історіософії та історіографії (переважно кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст.) в дослідках Л. Зашкільняка, В. Потульницького,

Г. Савчука, О. Рудої [2.1.206; 2.1.208; 2.1.249; 2.1.253; 2.1.254]. У новітній російській історіографії інтерес до теми проявляють Б. Стахеєв і М. Лескінен, досліджуючи переважно елементи польської ментальності та історичної ідеології [2.1.235, с. 132–140].

Осібнo варто виділити дослідження з теми “української школи” в польській літературі (переважно на матеріалах культурної спадщини С. Баженової [2.1.177]). В них на основі творчості відомих польських поетів і прозаїків (Ю. Словацького, Ю. Крашевського, А. Мальчевського, С. Гоцинського, Ю. Залеського, Л. Совінського та ін.) показано процес появи й еволюції “української літературної школи” в польському письменстві [2.1.178]. Тематично праці С. Баженової мають відношення безпосередньо до історії польсько-українських культурних взаємин та історії літератури, що об’єктивно залишило поза увагою дослідниці “українську історичну школу” в польській історіографії. Між тим саме дана організація, уособлена такими видатними польськими істориками, як: К. Шайноха, М. Грабовський, Е. Руліковський, К. Свідзинський, О. Яблонівський, Ф. Равіта-Гавронський та ін. не лише літературно-публіцистичними, але й суґубо науково-академічними студіями з історії України, формувала польські національні стереотипи й міфи щодо історії українського народу.

У польській історіографії тема “української історичної школи”, на наш погляд, не отримала належного висвітлення через недооцінку фактору периферійної історії в інтерпретації історії Польщі, з одного боку, та дещо нівеляційним ставленням до ролі наукових осередків в історіографії – з іншого.

Пріоритет першості серед польських істориків, які звернулися до теми “української школи” в польському письменстві романтичного періоду, безумовно, належить Міхалу Грабовському (1804 – 1863 рр.). Саме він у трактаті “O szkole ukraińskiej...” зазначив встановлення “особливої” (osobnej) української школи, яка взяла за предмет своєї творчості (swoich utworów) історію цієї землі, висвітлює дух і барви, властиві українському епосу, єднає

все це з найдосконалішими покладами самородної слов'янської культури” [1.2.56, s. 37].

Така висока оцінка ролі “української школи” у слов'янській історіографії взагалі, і польській, зокрема, викликала досить неоднозначну реакцію та навіть критику з боку А. Міцкевича, який вважав, що організації, подібні “українській школі”, лише послаблюють польський патріотизм та відволікають інтелігенцію від вирішення центрального питання – поновлення колишньої величі Речі Посполитої. Певною мірою, досить скептична налаштованість щодо діяльності “української школи” була обумовлена також тим, що після відкриття Київського університету в результаті науково-педагогічної діяльності М. Іванішева, а згодом його учня і наукового послідовника В. Антоновича, у Київському університеті, і поза його межами, була підготовлена ціла плеяда талановитих дослідників, котрі розпочали інтенсивну публікаторську діяльність у сфері “западно-руської” та навіть польської історії. Це викликало занепокоєння в середовищі польських науковців, що звикли дивитися на українську історію, як на свою регіональну. Після виходу в світ перших томів іванішевського “Архива Юго-Западной России” в польській публіцистиці та історичній літературі заговорили про наявність у Києві своєрідного антипольського інтелектуального центру, який був окреслений польським істориком Юліаном Бартошевичем категорією “Київська історична школа”. На його переконання, “подібного роду організації завжди мають політичний підтекст і є інспірацією в історичній науці” [2.2.364, s. 736].

Занадто пристрасне ставлення до київського наукового осередку в польській історіографічній літературі вилилось в негоцію самого поняття “наукова історична школа”. Відомо, що на II з'їзді польських істориків у Львові Т. Корзон виступив з досить рішучим запереченням подібного роду наукових організацій [1.2.70, s. 138]. Виступ Т. Корзона мав продовження у фундаментальному дослідженні В. Смоленського про історичні школи в

Польщі, де він доходить висновку, що в “основі історичної школи лежить доктрина (*doktryneria*), яка у всіх них є яскраво вираженою” [2.1.338, s. 155]. Саме тому, підкреслював В. Смоленський, “історичні школи утворюються з метою реалізації програми політичної з допомогою історії” [2.1.338, s. 156]. З наукового погляду, “історична школа” оцінюється ним переважно в контексті наслідування – “епігонства”, як шаблонна система діяльності істориків, якій він протиставляє індивідуалізм, оригінальність творчості. Єдиний позитивний момент “історичної школи”, яка, на думку В. Смоленського, має діяти при історичних кафедрах університету, полягає лише в плані засвоєння техніки досліду [2.1.338, s. 86]. Зробивши огляд польської історіографії, В. Смоленський простежив закономірну зміну пануючих напрямів у історичній науці, зосередившись насамперед на поглядах щодо історії Польщі найбільш впливових наукових осередків. З цієї точки зору він вбачає певні закономірності у появі на арені польської історіографії наукових шкіл. Так, зародження “Краківської історичної школи” він пов’язує з реакцією на попереднє домінування романтично-республіканської школи Йоахіма Лелевеля. Однак ця школа постає в оцінці В. Смоленського як осередок “консерватизму і аристократизму”, що простежується у “єзуїтизмі” Й. Шуйського та “візантизмі” М. Бобжинського. Виділивши в позитивному ключі “Варшавський науковий осередок”, В. Смоленський зовсім проігнорував “Львівську” та “українську” історичні школи.

Лише три історичні школи в польській історіографії описує у статті “*Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa*” (1877) краківський історик Міхал Бобжинський. Зокрема, він виділяє “школу Адама Нарушевича”, “школу Йоахіма Лелевеля” та “Нову, Ягеллонську школу”, основи якої заклали Валер’ян Калинка та Юзеф Шуйський. Інші школи він інтерпретував як “допоміжні” центральним. Так, “Львівська історична школа” Ксаверія Ліске постає у його інтерпретації як об’єднання джерелознавців [1.2.42, s. 491]. Як і попередніх дослідників історії

історичної науки в Польщі, Бобжинського не цікавить аспект досліджень з історії України.

Варто констатувати, що в польській історіографії другої половини ХІХ століття термін “історична школа” не користувався особливою популярністю. Градація істориків велася не за науковими осередками, а за лінією відношення до “песимістичної” чи “оптимістичної” візії польського минулого. До дефініції “наукова історична школа” зверталися переважно в розпалі літературно-наукової полеміки. Так, термін “Краківська історична школа” утвердився лише на рубежі ХІХ – ХХ ст. завдяки її варшавським опонентам (насамперед Т. Корзону і В. Смоленському), які вважали краківських істориків “квазі-науковцями, що зробили з польської історії прислужницю вузько-станових інтересів” [1.2.70, s. 132].

Зазначимо, що інтерпретація категорії “наукова історична школа” в межах варшавського, львівського і краківського наукових осередків суттєво відрізнялися. Зокрема, для краківських дослідників (переважно Ю. Шуйського) “критичну” чи “сучасну” школу складала лише ті історики, які використовували новітні, “об’єктивістські” методи дослідження [1.2.120, s. 3]. Водночас львівські історики, що заперечували існування “Краківської історичної школи”, вважали, що таких критеріїв для виокремлення оригінальної наукової школи в історіографії не достатньо, оскільки подібні методи використовували більшість дослідників минулого і в інших організаційних центрах. Зокрема, відомий львівський історик права Освальд Бальцер вважав, що про наукову школу можна вести мову при наявності чотирьох чинників: присутності лідера, фундатора школи; появи епігонів його творчості; спільна тематика досліджень; тотожність загально-методологічного підходу та розуміння історії [1.2.39, s. 10]. Оскільки подібної комбінації не було в діяльності краківського наукового осередку, то він повністю заперечував існування “Краківської історичної школи” і стверджував, що це була лише група дослідників польської історії, яка

мешкала у Кракові [1.2.39, s. 15].

Новий етап у підході до оцінки наукових шкіл в польській історіографії намітився в першій половині ХХ століття, що знайшло відображення у статтях Я. Адамуса, С. Кситжинського, С. Закшевського [2.1.288; 2.1.289; 2.1.271]. Вони радили польським історикам не зациклюватись на дослідженнях виключно польської історії, а сконцентрувати свою увагу на “східних кресах”, де бачили багату перспективу для наукової творчості. Саме в цей період у польській національній історіографії відроджуються романтичні ідеї “кабінетного історика” ХІХ століття, Й. Лелевеля, теоретика і прихильника ягеллонівського федералізму, що поширювався й на українські терени. Поновлюється також лелевелівська ідея щодо примату інтересів народу над державою в історії.

Нові віяння привернули увагу польської історіографії до історії України та самого процесу її осмислення в науковій літературі. Постало питання і про “українську історичну школу” в польській історіографії. Однією з перших праць у цьому напрямі може вважатися стаття М. Білянки-Люфтової “Znaczenia terytorium w t. zw. “szkole ukraińskiej” на сторінках часопису “Pamiętnik Literacki”, де автор з певними застереженнями, але визнав існування поряд з провідними історичними школами і “не зовсім зрілої в окресленні своїх наукових справ, але самодостатньої в постановці проблем і кількості дослідників, структурою” [2.1.279]. Як реальність в польській романтичній історіографії сприймає в розвідці про джерела повісті “Ogniem i mieczem” Г. Сенкевича “українську школу” польський історик слов’янської літератури Я. Кіяс [2.1.308].

Важливо, що саме в даний проміжок часу спостерігається публікація цілої низки біографічних нарисів про осібних adeptів школи (О. Яблоновського, К. Шайнохи, Ф. Равіти-Гавронського, Л. Кубаля та ін.) та перелік опублікованих ними творів [2.1.278; 2.1.282; 2.1.311; 2.1.284]. В

окремих випадках польські історики та публіцисти звертаються й до української історіографії. Так Михей Ролле, слідом за Ф. Равітою-Гавронським, окреслює наукову діяльність одного з творців української національної історії В. Антоновича [2.1.332], а Томаш Грабовський, переважно на основі виїмок з “Історії України-Руси” про польсько-українські взаємини, охарактеризував історичну концепцію М. Грушевського [2.1.292, s. 48–57].

У другій половині ХХ століття інтерес до “української історичної школи” ще більше посилювався, але він проявлявся на фоні дебатів у польській історичній науці з приводу корисності та недоліків подібного роду організацій в еволюції національної історіографії. Помітну роль в інтерпретації цієї проблеми зіграли історіографічні синтети Маріана Серейського та Анжея Грабського. Незважаючи на вимушену декларацію про дотримання марксистської методології, М. Серейський у кількох версіях видання “Zarys historii historiografii polskiej...”, опублікованих в 50 – 60-х роках ХХ століття, не лише об’єктивно охарактеризував концепції провідних польських істориків, але і вказав на взаємозв’язок їх творчості, ідейні мотиви, прослідкував закономірності у складанні наукових історичних шкіл [2.1.335; 2.1.336]. Як одну з ключових проблем польської національної історіографії М. Серейський вважав ставлення істориків до дилеми “народ” і “державна” і пов’язану з ними концепцію “оптимізму” та “песимізму” в інтерпретації минулого Польщі й сусідніх з нею територій, де мешкало польське населення (у тому числі й українці) [2.1.335, s. 511]. Серейський в одній з аналітичних статей спробував також розмежувати романтичні й позитивістські віяння в польській історіографії ХІХ століття на прикладі еволюції Краківської і Варшавської позитивістської школи [2.1.336, s. 66–69].

Не менш важливу роль у розумінні характеру розвитку польської історичної науки зіграли ґрунтовні історіографічні синтети Анжея Грабського, який широко використав метод компаративістики з метою

показати як тотожність, так і відмінність творчості провідних історико-наукових шкіл у Польщі від західноєвропейських зразків [2.1.294; 2.1.295; 2.1.296; 2.1.298]. З точки зору розуміння мотивів творчості adeptів “української історичної школи” непересічне значення має праця М. Грабського з польської історико-національної ментальності епохи романтизму [2.1.299], а також розгляд проблемних, у тому числі й орієнталістських тем в історії історіографії [2.1.300. s. 3–10].

Певну інформацію щодо федералістських засад в національній мотивації “української історичної школи” містять праці Єжи Матерніцького, який спостерігає процес розвою “ягеллонської ідеї” в польській історіографії XIX століття [2.1.318, s. 83–101]. Про вплив федералістських ідей у постановці національного питання серед слов’янських народів ведуть мову Кароль Грюнберг та Елжбета Горнова [2.1.301; 2.1.305].

У новітній польській історіографії у зв’язку з популярністю ідеї надати польській історії нового звучання, включивши в неї увесь симбіоз полоністики та регіоналістики, значно посилюється інтерес до української історичної проблематики. Свідченням цього процесу є дослідження С. Козака про одного з творців “української історичної школи” М. Грабовського [2.1.313], українське месіанство [2.1.314]. Не менш насиченим фактичним матеріалом видається синтез про польсько-українські відносини в польській публіцистиці, історико-політичній літературі в період з 1795 по 1918 рр. А. Степніка [2.1.339] та Я. Томашевського [2.1.345]. Водночас дуже помітно, що більшість стереотипів польських уявлень щодо України було сформовано саме під егідою романтичної історіографії. Відповідно, зрозумілим є той посилений інтерес до теми характеру і специфіки інтерполяції романтичних ідей у творчості відомих польських істориків та наукових осередків XIX століття, в тому числі поза межами етнічної Польщі. Вершиною дослідження польської романтичної історіографії у новітній науковій літературі стали академічні синтети Анджея Вежбицького “*Wschód – Zachód w koncepcjach*

dziejów Polski” (1994) та “Historiografia polska doby romantyzmu” (1999), де автор переконливо показав усю гаму проникнення ідеологічного історизму в польську історичну думку романтичної доби [2.1.348; 2.1.349]. Хоч А. Вежбицький виділяє осібно в період романтизму лише лелевельівську історичну школу, як самодостатню наукову інституцію на польських теренах, його праці містять розлогий матеріал про творчість М. Грабовського, Й. Шуйського, К. Шайнохи, тобто тих істориків, для яких українська тема досліджень була надзвичайно ваговою.

Загалом, польські історіографічні дослідження вигідно різняться від вітчизняних насамперед постановкою теоретичних, концептуальних проблем, але водночас у них спостерігається досить очевидний національний підтекст та часто суб’єктивне авторське бачення історії українсько-польських взаємин.

Таким чином, здійснений історіографічний огляд дає підставу констатувати, що, незважаючи на значний інтерес як в українській, так і в польській історичній науці, тема “Українська історична школа” не отримала належного висвітлення. Насамперед не окреслено самий характер постановки й розвитку даного наукового осередку, її організаторів та епігонів у польській історіографії і той грандіозний вплив, який школа справила на формування польських історичних стереотипів щодо історії України.

1.2. Джерельна база дослідження

Романтизм становить вирішальний період у процесі еволюції польської історіографії XIX – XX ст. Цей період інтелектуального життя в Польщі характеризується інтенсивним поєднанням проблем громадсько-політичного й національного розвитку, формуванням елементів національної свідомості.

Тому, для реконструкції історичного світогляду представників “Української історичної школи” доводиться поряд з науковою спадщиною водночас широко залучати суспільно-політичну, літературну діяльність, біографістику, оскільки лише шляхом поєднання і створення комплексу різноманітних джерел можливо забезпечити об’єктивну інтерпретацію поглядів історичної школи та її впливи, які вона справила на інтелектуальне життя, національні й культурні традиції в Україні. Відповідно, підбір і аналіз джерел, що склали основу історіографічного дослідження, розглядається автором як перший і водночас найбільш суттєвий з точки зору як постановки проблеми, так і її подальшої інтерпретації, етап в опрацюванні теми.

Характер синтезу поставив на перше місце письмові джерела історіографічного порядку. Під історіографічним джерелом розуміється специфічна група свідчень, які містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком даного процесу [2.1.223, с. 37]. Специфіка історіографічного джерела полягає в тому, що він відбиває не лише об’єктивний процес розвитку історичної науки, але й містить досить значну кількість суб’єктивних феноменів, більшість яких пов’язана з потребою розглядати появу наукових теорій, нових організаційних форм, концептуальних підходів через призму поглядів і праць осіб істориків. Йдеться про синтетичні історичні дослідження, статті, монографії, рецензії, критичні огляди, доповіді, чернетки, нотатки, плани робіт, мемуари, щоденники, автобіографії, приватне та ділове листування, офіційні, ділові документи і т. д. Історіографічним джерелом ці матеріали стають лише у процесі вивчення загального чи локального історіографічного процесу, певного напрямку, школи в системі історичної науки, творчості окремого історика.

Відповідно із зазначеним, враховуючи сучасні герменевтичні підходи та методику системно-структурного аналізу, варто виокремити три основні історіографічні компоненти, що склали основу дисертаційного дослідження:

- 1) “Конкретний текст” – який включає твори adeptів школи, що характеризують їх як дослідників української історії.
- 2) “Великий текст” – повна сукупність письмових текстів, що вийшла з-під пера польських істориків, зорганізованих рамками “Української наукової школи”.
- 3) “Історико-культурний”, “громадсько-політичний” та “історіографічно-сцієтистський” контекст – сукупність матеріалів, що характеризують епоху та умови еволюції польської романтичної історіографії ХІХ століття.

Кожний з етапів потребує, окрім певних специфічних методичних прийомів, вироблення упорядкованих правил на основі регулятивних настанов сучасного аналітичного джерелознавства. Найголовнішим з них є джерелознавча критика, що дає можливість отримувати певну сукупність фактів, які складають емпіричну основу дослідження. Аналітична критика увібрала в себе функції не лише зовнішнього і внутрішнього аналізу змісту історіографічного джерела, але й у відповідності з рівнем сучасної герменевтики має, на думку автора, відбивати об’єктивні (генетичні, структурні, трансформаційні) зв’язки між історіографічними явищами. Саме ці зв’язки й слугують у дисертації головним підґрунтям підбору історіографічних джерел, як об’єктів системної критики.

В основу загальнометодологічного підходу до осмислення категорії історіографічного джерелознавства, поряд із нормами традиційної герменевтики, що включає в аспект дослідження такі категорії аналізу, як “розуміння”, “інтерпретація”, “аплікація” й ін., використано також один з найбільш суттєвих компонентів “філософської герменевтики” Х. Гадамера, згідно якого “повне розуміння тексту можливо лише при його співвідношенні з культурним та інтелектуальним досвідом сучасності”, а сама його інтерпретація з позиції сьогодення – “сприяє трансляції досвіду від покоління до покоління і тим самим забезпечує континуум наукової

традиції” [2.1.192, с. 89]. Такий дискурсивний підхід видається цілком логічним з позицій конкретно-історіографічного синтезу, оскільки дозволяє охопити весь комплекс, необхідний для дослідження джерел, враховуючи при цьому їх індивідуальність, зміст і можливість екстраполяції на характер поступу сучасної історіографічної думки. Загальнофілософська герменевтика Гадамера дозволяє також перебороти однобічність методів інтерпретації історіографічних джерел, в основу яких покладено переважно суб’єктивно-психологічне тлумачення, мета якого – домогтися збігу мисленого образу, який виникає в суб’єкта дослідницького процесу, з мисленим образом, відображеним в історичному джерелі, а також перебороти традиційні методи інтерпретації історіографічного джерела (типізуючий та індивідуалізуючий), які склалися в сучасній науковій літературі. У концептуальному підході до опрацювання джерел автор також враховує застереження (М. Фуко, Х. Г. Гадамера), згідно яких “історична віддаленість завжди створює проблеми для розуміння тексту”, а механічне прочитання джерел за певними правилами “не завжди є ефективним”; “важливішим є інтуїтивне, чуттєве осягнення тексту”, оскільки герменевтиці окрім загальних схем “потрібна дивінація, безпосередня здогадка...” [2.1.192, с. 237].

Першим комплексом джерел, які мають особливе значення для реконструкції історичної концепції “Української історичної школи”, є спеціальні, насамперед друковані твори, що власне і складають “конкретний текст”. Ще в XIX столітті патріарх польської національно-демократичної історіографії Йоахім Лелевель в “Historycie” навіть вивів відому формулу історіографічного дослідження, згідно якої “головні біографічні факти в житті видатного історика – це книги, а головні події – виражені в них думки” [1.2.25, с. 149]. Тому пріоритет відведено науково-академічним студіям у порівнянні з публікаціями науково-популяризаторського змісту чи історичної белетристики. У цьому контексті варто зазначити насамперед роботи концептуально-теоретичного змісту Міхала Грабовського,

опубліковані в період пробудження ідеї “народності” в польській громадсько-науковій думці першої половини ХІХ століття [1.2.23; 1.2.54; 1.2.55; 1.2.56; 1.2.57]. Важливість даних публікацій полягає насамперед у визначенні польським істориком-романтиком самого поняття “історія України” та прагненням шляхом впровадження періодизації надати їй науковоцентричного характеру [1.2.54, s. 199–205].

До теми причин появи на історичній арені запорізького козацтва звертається представник старшої генерації “Української історичної школи” Маріан Дубецький. Головним твором з викладом “рицарсько-шляхетської” версії походження Запорізької Січі виступає його синтез “Zawiązki dziejów Sieczy Zaporozkiej”, що мав кілька видань, де він поставив історію козацтва в залежність від організаційних форм, вироблених польською шляхтою, та заперечив здатність українського населення навіть до громадської самоорганізації [1.2.47; 1.2.46].

До категорії джерел першого порядку належать й українознавчі твори Кароля Шайнохи, написані ним переважно на початку 60-х років ХІХ століття. У дисертації автор послуговувався насамперед двотомною незавершеною працею Шайнохи “Dwa lata dziejów naszym 1646–1688” з викладом теорії походження українського козацтва та причин повстання Богдана Хмельницького, а також надзвичайно тенденційно спрямованою, але водночас майстерно написаною в романтичному ключі статтею К. Шайнохи “Zdobycze pług polskiego” з викладом теорії польського історичного “культуртрегерства” на теренах України [1.2.117, s. 271–296]. Певну інформацію щодо ідеалістично-містичного уявлення К. Шайнохи про історичний процес знаходимо в дуже популярній серед польської шляхти українського походження праці “Mściciel” з викладом ролі особистості й героїки в історії [1.2.116]. Загалом, прихильник ягеллонської ідеї та поширення польських кресів на “відсталій Схід” Шайноха водночас надав історії України романтичного звучання і підігрів ставий інтерес до її

ключових епізодів, що дає підстави інтерпретувати його творчість у дусі не лише польського ортодоксального українознавства другої половини ХІХ століття.

Джерелом краєзнавчої тематики виступають студії двох виразних адептів “української школи” 50–80-х рр. ХІХ століття – Едварда Руліковського та Йосифа Ролле. Серед нечисленних, але водночас інформативно насичених досліджень Е. Руліковського на перший план поставлені його статті про населені пункти Київщини та Брацлавщини на сторінках фундаментального варшавського “Słownika geograficznego”, а також історико-статистичний трактат “Opis powiatu wasylkowskiego...” (1853). У статті “Суботів” Е. Руліковський навів, як вважає М. Грушевський, найбільш повну біографію Б. Хмельницького, що вже само по собі привертає увагу до творчості цього неординарного польського дослідника українських старожитностей [2.1.197, с. 618].

Для дослідження регіоналістики в межах “української історичної школи” непересічну наукову вартість становлять праці Йосифа Ролле (1830 – 1894 рр.). Тут варто виділити трьохтомну працю “Zameczki Podolskie na kresach multauńskich” (“Подольські замки на молдавському кордоні”), яка дає систематизоване уявлення про історію Кам’янця-Подільського та інших міст південно-західної України, а також надзвичайно насиченої фактичним матеріалом монографію “Z przeszłości Polesia Kijowskiego” (“З минулого Київського Полісся”) [1.2.28; 1.2.35]. Як історичне джерело твори Й. Ролле вигідно різняться на фоні досліджень інших представників “української школи” нахилом до економічної, соціальної, конфесійної тематики та ґрунтовною обізнаністю з історичною географією Правобережної України. Осібні праці Й. Ролле, як, наприклад, “Історія окольної шляхти в Овруцькому повіті” (1882 р.) та “Козацтво в Київському Поліссі в другій половині ХVІІ ст.”, навіть такий прискіпливий фахівець з історії України, як В. Антонович, вважав “гарними підготовчими джерелами з історії Південно-

Західної Русі” [1.1.5, арк. 5 зв.].

До конкретного джерелознавчого тексту належать і праці найяскравішого виразника історико-наукової лінії “української історичної школи” 70 – 90-х рр. XIX ст. Олександра Яблоновського. Більшість його публікацій щодо історії України були розпорошені по різноманітних виданнях другої половини XIX століття. У суто науково-академічному плані варто виділити насамперед ґрунтовні розвідки О. Яблоновського до Варшавського історико-джерелознавчого збірника “*Źródła dziejowe*”, який він спільно з Адольфом Павінським (директором Варшавського архіву й одним із зачинателів “Варшавської історичної школи”) видавав як альтернативу “Архиву Юго-Западной России” з 1877 року [1.2.69, s. 469–487]. Українська серія “*Źródła dziejowe*” у виконанні О. Яблоновського є не лише компендіумом актових свідчень, але у вступних розвідках, численних примітках містить багатий матеріал для розуміння змісту й характеру творчості історика. Важливим джерелом виступають також особні випуски у формі додатків до збірника, аналітичні дослідження. Так, наприклад, один з кращих випусків “*Źródła dziejowe*” (другий у виконанні Яблоновського) під назвою “Люстрація коронних земель Руських в першій половині XVII ст.”, був доповнений дуже важливим для розуміння мотивів колонізації в межах України випуском “*Starostwa Ukraina w pierwszej połowie XVII w.*” [1.2.67]. Саме дана праця з викладом теорії польського економічного “проникнення” на Схід залишається однією з найбільш сталих доктрин у межах “української історичної школи”.

Свідченням зміни принципів історичних досліджень, що вилилось у спробі першого в польській історіографії наукового синтезу з історії країни, виступає праця Яблоновського “*Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*”. Як історіографічне джерело вона містить інформацію про позитивні напрацювання у сфері україністики, але водночас з усією повнотою демонструє ідеалістичну одностайність та тенденційність

інтерпретації ключових епізодів історії України в польській як романтичній, так і позитивістській історіографіях [1.2.60].

У контексті характеру еволюції “української школи” важливим джерелом виступають численні праці представника “молодшої генерації” з числа її adeptів Франтішека Равіти-Гавронського. Зміст його творчості повною мірою віддзеркалює весь національний пафос польського романтизму з одного боку, а з іншого, – демонструє історико-наукові аксіоми і стереотипи уявлень про історію козаччини, національний рух та історію міжетнічних і конфесійних взаємин. Особливої уваги заслуговує преамбула до двотомної праці Равіти-Гавронського “Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza”, де він на основі історіографічного аналізу робить висновки щодо творчості своїх попередників (М. Грабовського, Е. Руліківського, О. Яблоновського) та критикує українських істориків (насамперед свого головного опонента В. Антоновича) [1.2.110, s. 2–9]. По суті, дослідження Ф. Равіти-Гавронського складають заключний акорд в осмисленні історії українського народу з позицій романтизму в межах даної історіографічної школи. До історичної тематики, наближеної в межах “української історичної школи”, досить близько підходять особні студії Л. Кубалю [1.2.80; 1.2.81], Й. Шуйського [1.2.125], В. Чермака [1.2.48; 1.2.49; 1.2.51]. Але, на відміну від творів adeptів школи, в них міститься ортодоксальний погляд з позицій “мазовецького центрizmu” на історію українського народу і до того ж ці праці більше відповідають змісту історичної полоністики, що водночас не заважає використовувати зміст цих робіт в якості репрезентативного джерела мотивів тематичного спрямування в діяльності “українського історичного осередку” в польській історіографії.

Продовженням першого комплексу друкованих джерел виступають неопубліковані архівні матеріали, почерпнуті автором переважно з Інституту Рукописів ЦНБ ім. Вернадського (ІР НБУВ) та Центрального державного історичного Архіву України у м. Львові (ЦДІАУ). В архіві НБУВ особливу

увагу привертають підготовчі матеріали до написання синтезу з історії “української школи” в польській історичній науці В. Антоновича. Вступний фрагмент майбутнього твору містить інформацію про мотивацію польського літературного руху на Правобережній Україні та роздуми з приводу творчості Ю. Слівоцького, Т. Падури, С. Гощинського та інших представників польського романтичного українофільства [1.1.11]. Численні замітки відносно ролі “української школи” польських істориків-романтиків зустрічаються також в лекційних університетських курсах з історії Галицької, Литовської Русі, історії українського козацтва, джерелах з історії України XVII ст. [1.1.3; 1.1.4; 1.1.5; 1.1.6; 1.1.7; 1.1.8]. Корпус джерел з польської романтичної історіографії стосовно України представлений дослідженнями Й. Лелевеля, А. Морачевського, Е. Руліковського, В. Свідзинського, що свідчить про пильний інтерес українських народників до їх творчості [1.1.2, ар. 1–33 зв.].

Цікаву інформацію щодо поглядів О. Яблоновського на проблему заселення українських земель після Люблінської унії містить рукопис “Zasiedlenie Ukrainy w epoce litewskiej XVI w.”, надісланий ним у редакцію часопису “Киевская старина”, але так і не опублікований [1.1.14]. Він містить періодизацію колонізаційного процесу та узагальнення відносно його ролі для піднесення економічного життя краю [1.1.14, s. 57–69].

Варті уваги також епістолярні матеріали, які містять консультації Г. Сенкевича перед написанням відомого белетристичного твору “Вогнем і мечем” стосовно козацької доби з представниками “української історичної школи” [1.1.15], а також листи Ф. Равіти-Гавронського до редакції “Киевской старины” та його “Спогади про студентські роки В.Б. Антоновича” [1.1.13, арк. 1–12 зв.].

Матеріали ЦДІАУ у Львові представлені переважно рецензіями на твори Равіти-Гавронського та інших представників “української історичної школи”: С. Томашівського [1.1.17], О. Целевича [1.1.18], М. Кордуби [1.1.21].

Частково ці матеріали були опубліковані на сторінках часописів “Kwartalnik Historyczny”, “Biblioteka Warszawska”, “Lamus”, але водночас містять інформацію про ставлення редакції до їх ідейного змісту та наукової спрямованості [1.1.17; 1.1.18; 1.1.19; 1.1.21].

У цілому, відшукані архівні матеріали слугують суттєвим доповненням змісту друкованих праць і у поєднанні складають достойний інформаційний комплекс свідчень стосовно особної ролі “української історичної школи” в польській історичній історіографії XIX століття.

З другим комплексом історичних джерел найбезпосередніше пов’язана історична періодика другої половини XIX ст. Саме на сторінках часописів: “Kwartalnik Historyczny”, “Ateneum”, “Przeglądzie Historyczne”, “Киевская старина” та ін. опубліковані численні матеріали, які характеризують науковий зміст творчості “української історичної школи” у польській романтичній історіографії. На перше місце серед них варто помістити наукові рецензії, написані такими метрами, як Т. Корзон, С. Смальяк, В. Смоленський, В. Чермак з польського боку, та В. Антоновичем, М. Грушевським, С. Томашівським, М. Корзубою, М. Залізнякам – з українського. У них відображені позиції не лише авторів окремих праць, але й погляди самих рецензентів на історію українського народу [1.2.72; 1.3.146; 1.3.138; 1.3.132; 1.3.129; 1.3.128; 1.3.127; 2.1.205]. Особливо насиченими історіографічним матеріалом видаються рецензії в межах самої “української школи”, представлені оглядами О. Яблоновського [1.2.63], Ф. Равіти-Гавронського [1.3.153], де з позицій історіографічного континууму відслідковується взаємозв’язок творчості старшого і молодшого покоління її представників.

Важливим джерелознавчим свідченням виступають також рецензії, що вийшли з табору польської ортодоксальної історіографії на праці з української історії. Деякі з них містять матеріали про варіативність підходів до проблеми колонізації української території, історії Люблінської унії,

походження козацтва, гайдамацького руху та ін. У даному контексті варто відмітити гостру полеміку, яка велася між Т. Корзоном (Варшавська школа) та Ф. Равітою-Гавронським щодо походження та основних центрів діяльності гайдамаків, періодизації гайдамацького руху, оцінки ролі Росії та ін. [1.3.144, s. 656–662].

Допоміжним компонентом другого комплексу історіографічних джерел виступає автобіографічна та мемуарна література. Тут особливо високу інформаційну насиченість містить “Автобіографія” О. Яблоновського, опублікована в першому томі зібрання творів [1.2.98], К. Шайнохи [1.2.119], М. Дубецького [1.4.162], В. Лясоцького [1.4.163]. Їхні спогади та коментарі відображають погляди прихильників і репрезентантів польської історичної думки на українських теренах другої половини ХІХ ст.

Осібнo варто виділити “Спогади” про роки “навчання і праці” в Київському університеті В. Антоновича, де містяться кілька згадок про представників “української історичної школи” та роль, яку вони відіграли в опрацюванні історії Литовсько-руської держи [1.4.155; 1.4.156; 1.4.158].

До другого комплексу джерельної бази має найбезпосередніше відношення і польська публіцистика. Пріоритет у ній належить М. Грабовському, який своїми апріорними історичними узагальненнями спровокував конфронтацію між польською та українською історіографією в 50-х роках ХІХ ст. [1.2.23]. Ідеологічно-публіцистичні нашарування відображені у погляді на українсько-польські культурні взаємини в публіцистичному трактаті Михея Ролле “*In illo tempore...*” [2.1.332]. У подібному ракурсі написаний також Ф. Равітою-Гавронським історико-публіцистичний трактат “*Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej*”, де він дає надзвичайно тенденційну оцінку творчості одного з класиків української історіографії [2.1.330]. Аналіз польської та української публіцистики створює ідеологічну мотивацію і політичне тло, на основі якого проходив процес еволюції “української історичної школи” в другій

половині XIX ст.

Складником другого комплексу історіографічних джерелознавчих свідчень є також епістолярія та біографістика. У переважній більшості вони представлені листуванням у межах певного кола наукових інтересів і засвідчують ті комунікативні форми, які використовувалися між представниками школи [1.2.54; 1.2.55].

Для окреслення методологічних і теоретичних принципів дослідження польської романтичної історіографії та з'ясування їхнього внеску в дослідження ключових проблем історичної науки важливе значення мають праці третього комплексу. Переважно вони представлені різного роду історіографічними антологіями. У польській історичній науці на перше місце варто поставити двохтомний компендіум за редакцією Маріана Серейського “*Historycy o historii*” (1963 – 1966), що й досі виступає в якості головного довідника з польської історіографії, у тому числі й романтичної доби [2.1.335]. Інформативним видається і новітнє видання за редакцією Я. Серчука “*25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*” [2.1.334]. Варто зазначити, що всі вони, як і російськомовне видання “*Избранные произведения польских мыслителей*” (1956 р.), містять досить важливі в науковому плані коментарі щодо специфіки розвитку польського романтизму [1.2.25; 1.2.28].

Не менш цінним джерелом розуміння мотивів наукової творчості адептів “української школи” (особливо середини XIX ст.) постають також праці Йохіма Лелевеля, республікансько-демократична концепція історії Польщі якого мала найбезпосередніше відтворення в працях А. Морачевського та частково О. Яблоновського (ранній період творчості) [1.2.295; 1.2.296; 1.2.97; 1.2.99]. Потрібно зауважити, що Й. Лелевель був першим польським істориком, який, переступивши через обмеження національного патріотизму, з очевидною симпатією ставився до історії українського народу, оцінюючи, наприклад, козацьке повстання під проводом Богдана Хмельницького як “апогей піднесення українського

вільнолюбства” [1.2.89, s. 487].

Важливим джерелом інтерпретації теоретико-концептуального підґрунтя опрацювання української історичної проблематики епохи пізнього середньовіччя в межах школи виступає фундаментальний синтез “Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej...” (1843 – 1855 pp.) Анжея Морачевського. Написаний у дусі й стилі класики європейського романтизму (О. Т’єррі, Т. Маколей), цей твір містить досить очевидні реверанси та навіть симпатії до українського народу, що, безумовно, не залишилося поза межами уваги польських науковців, мешканців Правобережної України [1.2.95; 1.2.96; 1.2.97].

У поєднанні усі три джерельні комплекси не лише забезпечують відповідну фактологічну базу дослідження, але й створюють прелюдію для синтезу з проблеми зародження, розвитку, етапів еволюції “Української історичної школи” в польській історичній думці епохи романтизму.

1.3. Теоретико-методологічний аспект дослідження

Поряд з персоніфікацією, в історіографічному процесі досить складним системотворчим чинником виступає потреба чіткої ідентифікації категорії “наукова історична школа”, насамперед на основі визначення тих методологічних орієнтирів, які, на наш погляд, більш адекватно, ніж будь-які інші, наближені до глибинної інтерпретації проблеми. Варто зауважити, що дослідження процесу зародження й трансформації неформальних “організацій, які отримали статус “наукових шкіл”, є однією з найбільш складних і водночас перспективних тенденцій у розвитку сучасної історіографії. Свідченням процесу стала публікація в останні роки низки праць, тематично присвячених ролі різноманітних об’єднань, більшість з яких ідентифікується рангом “історична школа”, в еволюції як національної, так і загальноєвропейської історичної думки [2.1.239; 2.1.240; 2.1.242;

2.1.248; 2.1.220; 2.1.295; 2.1.302; 2.1.303; 2.1.319; 2.1.326; 2.1.327].

Характерною рисою синтезів є зміщення понять “школа”, “течія”, “напря́м”, що виразно демонструє методологічну невизначеність та концептуальну неузгодженість при інтерпретації цих історіографічних явищ. Для подолання зазначених прогалів у системі категоріального визначення досить дискурсивним видається проведення методологічного аналізу сучасної наукової літератури з проблеми з тим, щоб виділити загальні, найбільш суттєві критерії дефініції “історична школа” та виробити певну дисциплінарну матрицю стосовно її подальшого впровадження в історіографії.

Вивчення історії історичної науки має здійснюватися в єдності аналізу діяльності як окремих учених, їхніх концепцій, так і цілих історіографічних напрямів та наукових шкіл. Методологічна проблема “інтегрованого знання”, коли історія історичної думки спостерігається у взаємозв’язку творчості персоналій та різноманітних організаційних форм, через які втілювались їхні концептуальні ідеї, привела до складання цілої галузі наукознавства. На думку Єжі Топольського, одного із сучасних польських дослідників проблеми, історіографія найбезпосередніше пов’язана з наукознавством, оскільки “історик історичної науки завжди має справу не лише з індивідуальною тональністю, але й з конкретним виявом історичної ситуації: історія науки, історія культури і т. п.” [2.1.346, s. 372]. Саме тому інтегроване поєднання історіографічного персоналізму з організаційними формами наукознавства для їхнього вираження, розглядається нині у формі моделювання антимоній історичного знання.

Для визначення ролі видатних учених у становленні як осібних концепцій історії, так і історичної науки взагалі важливим методологічним компонентом є з’ясування насамперед епістемологічного аспекту категорії “наукова школа”, що не є чітко окресленою в історіографії та досить часто несе в собі різний дослідницький контекст і різноманітне змістовне навантаження. У спеціальних дослідженнях, навчальних посібниках, які

мають стосунок до наукових співтовариств, ця категорія є чи не найбільш поширеною. У західноєвропейській історіографії XIX – XX ст. трапляються десятки історичних шкіл, об'єднаних на основі досить суб'єктивних дослідницьких критеріїв. Зокрема, у німецькій історіографії традиційно виділяються: “історична школа права”, “школа Л. Ранке”, “гейдельберзька школа”, “Малогерманська” й “Великогерманська” школи, “баденська”, “Стара” й “Нова” школи та ін. У французькій історичній науці – “Синтетична школа”, “Школа Олара”, “Академічна школа”, “Школа Анналів” та ін., в англійській – “вігська школа”, “оксфордська” й “кембріджська” школи та ін.; в американській історіографії – “Рання школа”, “англо-саксонська школа”, “коммонсовсько-вісконсинська школа” та ін. Досить очевидно, що, виділяючи наукові школи, дослідники історичної науки постійно стикаються з проблемою їхньої ідентифікації та розмежування, вдаючись переважно до типологізації на основі різноманітних соціально-наукових форм.

Подібна методологічна невизначеність властива також й українській історіографії, де не досить чітко відрефлектовано поняття історико-наукової школи. Відповідно ведеться мова про “школу” практично будь-якого, більш-менш видатного дослідника української історії. У посібниках з національної історіографії згадуються: “Соціально-економічна школа О. Лазаревського”, “Територіальна школа Д. Багалія”, “Галицько-Київська школа М. Грушевського”, “Школи” Д. Яворницького, О. Оглобліна та ін. Специфікою українознавчих досліджень можна вважати збереження властивої для радянської доби інтерпретації категорії “історична школа” на основі визначення ідейно-політичних критеріїв (“державницька”, “народницька”, “буржуазна” школи) і теоретико-методологічних принципів (“романтична”, “позитивістська”, “марксистська” школи) [2.1.189; 2.1.216; 2.1.220; 2.1.222; 2.1.225; 2.1.247].

Аналіз сучасної історіографічної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної дає можливість зробити кілька принципових узагальнень

стосовно осмислення проблеми в теоретико-методологічному аспекті. Насамперед, варто зазначити наявність кількох варіативних підходів її розв'язання. Перший з них, розроблений на загальних постулатах наукознавства, має на меті ідентифікувати категорію “історична школа” як своєрідного уніфікованого явища, притаманного характеру й змісту еволюції історичної науки взагалі. “Наукова школа в історіографії, на думку І. Колесник, – це колектив дослідників, об'єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, які гуртуються навколо певної організаційної структури (кафедри, наукового товариства, історичного часопису)” [2.1.222, с. 39]. Тотожних принципів дослідження категорії “історична школа” дотримується й росіянин С. Михальченко. Згідно з розробленою ним методикою розгляду явища необхідно, по-перше, вивчити погляди та діяльність лідера чи засновника школи; по-друге, потрібен аналіз його методологічних філософських поглядів, педагогічного спілкування з учнями, розгляд методів і принципів праці, близькість конкретно теоретичних концепцій і тематики досліджень [2.1.240, с. 57]. Подібний підхід превалює у працях С. Погодіна [2.1.248, с. 71–73], Я. Калакури [2.1.216, с. 34] та інших представників сучасної східнослов'янської історіографії. Головна мета, яку обстоюють представники цього методологічного підходу, полягає у намірі структуризувати контури дефініції, переважно не виходячи за рамки історіографічних категорій.

Другий підхід, який отримав особливу популярність у новітній літературі, збудований на широкому впровадженні понять, запозичених із суміжних з історіографією галузей знання, насамперед культурології, прагне ідентифікувати критерії дефініції “історична школа” на основі змістової характеристики соціо-психологічних чинників колективної діяльності вчених. “Основними складниками категорії “історична школа”, – вважає Г. Мерніков, – є змістовна характеристика та функції понять: “лідер”, “наукова атмосфера”, “наукова результативність”, з'ясування мотиваційних чинників творчості

вчених (психо-інтелектуальних, соціо-психологічних), які дають змогу зрозуміти наукову програму лідера, найважливішого фактору життєдіяльності наукової школи” [2.1.238, с. 12]. На думку згаданого дослідника, лише в контексті психології творчості можливе створення логіко-доказової моделі функціонування наукової школи в історіографії. Однак, практичне застосування логіко-лінгвістичної моделі “наукова школа”, збудованої на засадничих принципах напрацювань класиків психоаналізу (Е. Фромм, К. Юнг) та дослідників психології творчості в науці (Л. Косарева, Г. Сел’є) стосовно історіографії, виразно виявили слабкість і одномірність подібного методологічного підходу. Як приклад, можна навести узагальнення одного з адептів “історіографічної психоаналітики”, згідно з яким “специфічна нервова система, виняткова цілеспрямованість, фантастична працездатність – ключові риси промоторів вітчизняного історіографічного процесу” і що саме ці фактори “особистісно-психологічного плану суттєво вплинули на форми й методи колективної співпраці істориків та (в кінцевому підсумку) на появу й результативність наукових шкіл” [2.1.238, с. 13].

Подібне досить апріорне узагальнення вимагає суттєвих фактологічних уточнень, оскільки, як свідчить історія історичної науки, більшість з числа провідних європейських істориків (С. Соловійов, М. Костомаров, О. Т’єррі, Т. Корзон та багато інших), будучи “генераторами ідей” та маючи не менш “специфічні нервові системи” й “працездатність” (про що свідчить обсяг написаних ними історичних праць) порівняно з фундаторами шкіл (В. Ключевський, В. Антонович, В. Калинка та ін.), все-таки в силу ряду обставин не витворили власної наукової школи. Тому абсолютизація культурологічного принципу без належного опрацювання сцієнтистської домінанти історіографії, попри всій оригінальності узагальнень, усе-таки не дає відповіді на ряд важливих аспектів як постання, так і функціонування “наукової школи” в історичній науці.

Своєрідну позицію в європейській історіографії щодо “історичної

школи” займають польські дослідники проблеми. Аналітичне опрацювання теми було вперше здійснено В. Смоленським у студії “Школи наукові в Польщі”, де постання подібного роду організацій оцінювалось у душі історико-політичного партикуляризму [2.1.338, s. 155–156]. Розроблена В. Смоленським концепція “історичної школи” мала сильний резонанс не лише в польській, але й українській історіографії, по суті визначивши підхід до її інтерпретації таких видатних національних учених, як М. Грушевський, С. Томашівський, Д. Дорошенко [2.1.219, с. 159–174]. Превалювання політичних критеріїв оцінки “історична школа” триває і в сучасній польській історіографії, про що свідчать студії Г. Ольшевські “Роздуми про школи історіографічні” [2.1.326, s. 129–140] та Я. Шацкого “Школи в соціології” [2.1.342, s. 91–103].

Ведучи мову про роль лелевелівської історичної школи доби романтизму в історіографічному процесі, А. Вербицький, один з найавторитетніших фахівців серед сучасних дослідників історії історичної науки в Польщі, стверджує, що “двохаспектний феномен”, методологічний і особливо педагогічний критерії, які традиційно виділяються східнослов’янськими істориками, є “недостатньо надійним для означення категорії “історична школа” романтичної доби” [2.1.350, s. 336]. Тому домінантою при означенні історичної школи Й. Лелевеля в польській романтичній історіографії він схильний вважати “єдність у засадничих поглядах на історію Польщі, окреслених у сфері (postawe) політичній, що виявляється в патріотичній упередженості (zaangażowaniu) республіканізмом і демократизмом” [2.1.350, s. 337].

Дещо інший, підкреслено сцієнтистський підхід до визначення категорії “історична школа” склався в німецькій історіографічній традиції. Починаючи з класиків німецької історіографії (Ф. Савін’ї, Л. Ранке, Г. Дройзен та ін.), парадигма “історичної школи” традиційно виводиться з

“ідіографічних” параметрів національної історичної думки. Відповідно головним критерієм для визначення дефініції “історична школа”, вважає Е. Трельч, є “наявність категорії” історичної органології, поєднаної із своєрідним поняттям історичної спільності предмета й поняття розвитку” [2.1.327, s. 258]. У подібному методологічному ракурсі як органічну субстанцію в еволюції німецької історіографії до вироблення “національної ідеї” – кінцевої мети функціонування подібного роду організацій розглядає “Малогерманську історичну школу” Г. Шляєр [2.1.327, s. 260]. Сцієнтистський підхід до вираження категорії історична школа в західноєвропейській історіографії отримав логічне завершення в синтезі Г. Іггерса, який спостерігає динамізм їхньої еволюції у дусі національної ідіосинкразії та методологічної органології [2.1.344, s. 93–98].

Очевидно, що проблема ідентифікації категорії “історична школа” так і не отримала адекватного пояснення та й надалі розглядається переважно в дусі різнопланової методологічної дихотомії. Навіть спроба постмодерністської історичної науки розширити горизонти теоретичного моделювання в історіографії, залучивши ідеї інтерналізму (М. Малкей, П. Фейєрабенд та ін.) для визначення закономірностей розвитку історичного знання, викликали ряд принципових заперечень. Головне з них лежить у площині того, що історіографія як субпродукт історії має свої специфічні “ідіографічні принципи” та не може ґрунтуватися на теоретичних канонах, розроблених для “номотетичних” галузей пізнання. Більшість західноєвропейських дослідників проблеми вважає “постмодерністські новації” не властивими характеру історичного пізнання і продовжує триматися теоретичних узагальнень Б. Кроче, згідно з якими “історія історіографії – це насамперед розвиток історичної науки та суб’єктів, через які вона розкривається” [2.1.227, с. 104].

Невизначеність і методологічний плюралізм у підході до осмислення категорії “наукова школа”, властиві національним історіографічним синтезам, підштовхнули окремих сучасних європейських істориків до думки

відмовитися від самої ідеї чіткої диференціації поняття взагалі. Таку позицію займає, зокрема, росіянка М. Матюшевська, яка заперечує доцільність уведення в історіографію “жорсткої системи ієрархічної супідрядності критеріїв, підтверджуючих діяльність наукових шкіл, оскільки феномен цей вельми складний і не завжди піддається однозначному розумінню” [2.1.236, с. 158]. Як приклад, М. Матюшевська посилається на неможливість використання традиційних принципів і методологічних кліше для історіографічного аналізу “Московської історичної школи” В. Ключевського в силу її специфіки й унікальності. На думку дослідниці, найвидатніші адепти “московської школи” (П. Мілюков, М. Рожков, Ю. Готьє, М. Любавський, М. Богословський, О. Кізеветтер) хоч і були учнями В. Ключевського, але не сповідували в повному обсязі ні методологію вчителя, ні тематичний діапазон досліджень, будучи по суті самостійними оригінальними вченими, у той час як ряд російських істориків (С. Платонов, В. Пічета та ін.) не мали тісних особистих контактів з В. Ключевським, але були надзвичайно близькі до теоретичних постулатів “Московської історичної школи”. Тому, на думку М. Матюшевської, “при описі феномена наукової школи повинно йтися не про ієрархію, а про виділення якнайповнішої сукупності критеріїв її існування з урахуванням унікальності і неповторності кожної історичної школи” [2.1.236, с. 159].

На наш погляд, більш логічним і науково-послідовним є підхід до осмислення категорії “історична школа”, збудований не на конструкції формальної схеми, а на розробці теоретико-методологічної системи їхніх досліджень. Як базова, епістамологічна модель може бути використана конструкція методологічної “експлікації” американця Томаса Куна, згідно з якою розгляд когнітивного аспекту будь-якої науки має здійснюватись у нерозривному поєднанні з динамікою розвитку наукового співтовариства. Відповідно поява “наукових шкіл” визначається і здійснюється для досягнення певної мети. Згідно з Т. Куном, мета має різний характер у період

“нормальної науки”, що означає діяльність наукового співтовариства відповідно до панівних у науці теорій (парадигм) та в періоди зламу наукових стереотипів – “наукових революцій”. Зазначена діахронна структура містить у собі ряд послідовних етапів: генезис науки (допарадигмальний період), нормальну науку (парадигмальний період), кризу нормальної науки і наукову революцію (зміну парадигм). У концепції Т. Куна саме допарадигмальний період характеризується змаганням різних шкіл та відсутністю загальноприйнятих концепцій і методів дослідження. Ці розбіжності зникають у результаті перемоги однієї з наукових шкіл і перевагою тієї наукової парадигми, яку вона уособлює. З визнанням парадигмальної ідеї певної наукової школи розпочинається розвиток і вдосконалення наукової традиції. Цей період у теоретичному моделюванні Т. Куна й відповідає статусу “нормальної науки”. Але поступово в діяльності школи, що домінує, нагромаджуються різноманітні “аномальні факти”, які не можуть бути розв’язані в рамках сформульованої її адептами парадигми. Настає “парадигмальна криза”, що приводить до скепсису й зневіри стосовно правильності теоретичного спрямування школи. Розпочинається пошук нових ідей і методологічних правил. Результатом цього процесу є “наукова революція” – повна чи часткова заміна старої парадигми новою дисциплінарною матрицею [2.1.228, с. 139].

З певною модифікацією, що враховує специфіку історії історичної науки, означена експлікація Т. Куна може бути використана для визначення мотивів постання і ролі “наукових шкіл” в історіографічному процесі. Очевидно, що концептуальна ідея, з якої варто розпочинати дослідження категорії “історична школа”, прихована в “допарадигмальному періоді”, оскільки саме він уособлює в зазначеній теорії найбільш динамічний процес у розвитку наукового пізнання взагалі. Відсутність загальновизнаної парадигми сприяє генерації свіжих ідей і наукової конкуренції між різними течіями історичної думки. У “Структурі наукових революцій” Т. Куна досить

виразно здекларована теза, згідно з якою лише “конкуренція між різними групами наукового співтовариства є одним історичним процесом, що ефективно приводить до спростування певної, раніше загальноприйнятої теорії чи до визнання іншої” [2.1.228, с. 139].

Подібний погляд має і Пол Фейерабенд, який стверджує, що “наукові знання особливо зростають у результаті проліферації (розмноження) теорій, які не зіставляються (дедуктивно не зв’язані) і найплідніші періоди в розвитку науки – боротьба альтернатив, що приховані в різних світоглядних, соціальних чи національних позиціях учених, оскільки знання не лише теоретично, але й ідеологічно завжди навантажені” [2.1.291, с. 104]. Історіографія дає чимало прикладів переосмислення традиційної для окремих етапів її розвитку епістемології та зміни методологічної парадигми в результаті поляризації досліджень на національно-історичному рівні й ідейно-методологічному ґрунті.

Аналіз європейського історіографічного процесу засвідчує, що поява виняткової більшості наукових організацій, яким притаманні риси історичної школи, пов’язані насамперед з розробкою онтологічних національних парадигм, здатних витримати конкуренцію з історико-теоретичними постулатами, що домінують у відповідний час еволюції історичної думки. Як приклад, можна вказати на обставини зародження школи “Анналів” у Франції, що постала як реакція на головні тенденції у розвитку німецької національної історіографії, котра ставила в центр уваги ідеалістичний історизм (Г. Гегель, Л. Ранке, Г. Зібель) та морфологію культури (О. Шпенглер). Глобальність і соціальна широта історичного ракурсу, на думку засновників школи (Л. Февра, М. Блока), мала подолати ідеалістичну односторонність німецької історичної органіології [2.1.298, с. 239].

Взагалі при визначенні категорії “школа” проблеми виникають насамперед при спробі показати її специфіку, сформувавши ту наукову установку, якої дотримувались (чи могли дотримуватись) адепти школи. В

історика історичної науки, як засвідчує аналіз історичної літератури, виникає спокуса вести мову не про парадигму, а про “мета-парадигму”, здатну в силу своєї всезагальності помістити строкату різноманітність наукових поглядів і концепцій adeptів школи. Тому з погляду методологічної доцільності, ми вважаємо, більш плідним видається пошук осібних парадигм, специфічних виявів творчості окремих представників школи, теоретико-концептуальне моделювання системи їхніх досліджень для визначення самотності та ролі, яку вони відіграли в еволюції історичної науки.

У цьому контексті важливими видаються кілька принципових положень щодо адекватного визначення терміна “наукова школа” в історії історичної науки:

- По-перше, потрібно чітко усвідомити підстави їхнього зародження (ідейно-політичні, національні, сцієнтистські та ін.) з метою визначення тієї кінцевої ролі, яку вони відігравали самим фактом появи в історіографії.
- По-друге, дати поглиблений аналіз ідейного змісту творчості, методології та концепції історії засновників школи, оскільки саме в рамках їхньої діяльності набирає окреслення конкретики “наукова революція”, повна чи часткова зміна старої парадигми новою.
- Третій етап являє собою аналіз структури “історичної школи”, міру самоідентифікації з нею adeptів, межі її існування, аналіз методологічних (історико-філософських) критеріїв, що обумовили своєрідність статусу неформальної організації в історіографії.
- Четвертий етап має продемонструвати постановку конкретної історичної проблематики, історичної концепції, спільності методів і принципів роботи з джерелами, тотожність і відмінність у реалізації тих положень, які визначили саму появу історичної школи.
- П’ятий етап передбачає виділення сукупності критеріїв, що дають підставу вести мову про унікальність і неповторність інституції та

з'ясувати роль, яку вона справила фактом своєї появи на подальший розвиток національної, всеслов'янської й загальноєвропейської історіографії.

Лише симбіоз зазначених дослідницьких параметрів може наблизити до визначення специфіки категорії “історична школа” та розширити погляд на проблему у сфері аналітичного наукознавства й історіографії. Саме ним, як логіко-лінгвістичною системою методологічного осмислення проблеми і послуговувався автор при ідентифікації дефініції “Українська історична школа” в загальнопольському історіографічному процесі другої половини XIX – початку XX ст.

РОЗДІЛ II

ПОЛЬСЬКА РОМАНТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ: УМОВИ РОЗВИТКУ, ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ, АДЕПТИ ТА НАПРЯМИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Умови розвитку, напрями історичних досліджень та визначні постаті польської романтичної історіографії

Як культурно-історичне явище, польський романтизм з урахуванням епохи “преромантизму” та “постромантизму” охоплює ХІХ століття й майже половину ХХ століття. Але, безперечно, апофеоз його розвитку припадає на період 30 – 60-х років ХІХ століття, від занепаду “листопадового повстання” й так званої “Весни народів” (національно-визвольних революцій 1848 р., що сколихнули слов’янський світ) до подій 1863 р. На переконання Анжея Вежбицького, сучасного польського дослідника проблеми, говорячи про національну історіографію романтичної доби, варто особливо пильну увагу приділяти саме періоду 1831 – 1863 рр., коли були сформовані головні методологічні принципи та закладена система уявлень на історію й історичний процес [2.1.349, s. 7].

Традиційно дослідники польської романтичної історіографії спостерігали її еволюцію через призму наукової діяльності головного фундатора течії, історика загальноєвропейського масштабу Йоахіма Лелевеля та його історичної школи. Такий підхід видається дещо одностороннім, оскільки, не применшуючи заслуги й місце Лелевеля у формуванні романтичних стереотипів, насамперед щодо історії польського середньовіччя, варто також підкреслити й роль інших видатних особистостей. Студії А. Вежбицького, Є. Матерніцького та А. Грабського з акцентом на творчість таких польських істориків-романтиків, як: Вацлав Мацеєвський, Юліан Бартошевич, Олександр Бжезинський, Ян

Любомирський, Казимир Войцехівський, Кароль Шайноха, Енжей Морачевський та ін., переконують у великому розмаїтті романтично-історіографічної течії [2.1.299; 2.1.317].

Характер еволюції польської романтичної історіографії в ХІХ столітті був обумовлений не лише західноєвропейськими впливами, але й політичними реаліями. Перебування польських земель у складі інонаціональних державних утворень не сприяли поширенню організаційних форм історичної науки (університетські центри, історичні товариства, школи), заважали комунікативній діяльності вчених, які в багатьох випадках змушені були працювати під тиском чужої полякам імперської ідеології. У межах Росії, після придушення листопадового повстання 1831 року, царизм, правильно зрозумівши роль історії як збудника національної свідомості, зробив все від нього залежне, щоб порушити всі принципи й традиції розвитку історичної науки. Відомо, що за особистим розпорядженням Миколи I була ліквідована польська історико-наукова інституція “Товариство Прибічників Науки” та вивезено до імперської публічної бібліотеки в С.-Петербурзі величезну кількість польських історичних стародруків [2.1.297, s. 72].

Лише в 40-х роках ХІХ століття діяльність польських істориків на теренах російської імперії отримала новий вимір. Свідченням пробудження польської національної історіографії романтичної доби традиційно пов’язується із заснуванням 1841 року “Бібліотеки Варшавської”, яка вже в перше десятиліття свого існування опублікувала близько 100 важливих джерел з історії Польщі [2.1.349, s. 26]. Суттєву роль відігравали в популяризації романтичних принципів історичних досліджень також часописи “Атенеум” (Вільно), “Пшегльонд науковий” (Варшава), “Тигоднік літерацкі” (Познань). Юзеф Крашевський (1812 – 1887), один з найбільш яскравих ідеологів польського романтизму, редагуючи журнал “Атенеум”, відводив історії одне з ключових місць та мав тверде переконання, що саме

правильне розуміння історичного минулого польського народу створить належну прелюдію соціально-політичного змісту для відродження втраченої величі й слави своєї Вітчизни [2.1.348, s. 36].

Варто констатувати, що “Athenaeum”, який видавався при Віленському університеті, у період 1841–1851 років став провідним історико-філософським і літературним виданням, на сторінках якого з’явилося чимало студій з історії слов’янських народів М. Грабовського, Т. Нарбутта, Я. Крашевського, В. Мацеєвського, К. Войцицького та ін. відомих польських науковців романтичної доби [2.1.349, s. 32].

Несприятливою була ситуація з розвитком польської історіографії і на теренах Пруссії та Австрії, уряди яких дивилися на творчість польських інтелектуалів з великою пересторогою, убачаючи в їхніх працях політичний умисел та історичні аспірації. Лише в межах невеликого, відносно самостійного територіального осередку так званої “Жечі Посполитої Краківської”, що постала в результаті компромісів з “польського питання” великих європейських держав, існував потужний історико-науковий осередок у Ягеллонському університеті. Відкриття 1833 року кафедри Всесвітньої історії в університеті сприяло професіоналізації історичних досліджень у Польщі та привели до зародження такої інституції, як “Краківська історична школа” [2.1.302, s. 528].

Другим за кількістю польських істориків на австрійських теренах став Львів. Незважаючи на те, що Львівський університет полякам не вдалося поставити під свій контроль та зробити з нього (подібно до Віленського та Краківського) важливий осередок національно-визвольного руху в ХІХ столітті, у ньому, керуючись наданою 1849 року австрійською владою “університетською автономією” поляки домоглися викладання курсів з історії Польщі. Чисто наукова діяльність здійснювалася польськими романтиками в заснованій 1817 року Максиміліаном Осолінським фундації, яка з 1848 року отримала назву “Biblioteka Naukowego Zakładu im.

Ossolińskich”. У межах цієї організації виразно домінували історики. Зокрема, саме в цьому закладі розпочав свою наукову діяльність один з провідних польських “українознавців” Кароль Шайноха” (у 1852 – 1858 рр. він виконував функцію “kustosza” закладу). У різні часи тут також працювали: Олександр Батовський, Август Біловський, Олександр і Казимир Стадніки та інші відомі польські вчені. Саме А. Біловський при сприянні фундації Оссолінського розпочав видавати знамениту серію джерел з історії польського середньовіччя (“Monumenta Poloniae Historica”) та став редактором дуже важливих для історії як Польщі, так і України праць К. Шайнохи та Я. Крашевського [2.1.340, s. 51].

Книгозбірня “Ossolenium”, де містилося чимало джерел з історії українсько-польських взаємин, не випадково привернула до себе увагу одного з лідерів української історіографії другої половини ХІХ ст. В. Антоновича, який під час своїх закордонних відряджень постійно працював у архівосховищі [2.1.264, s. 68].

Значну роль у популяризації історичних знань відігравали також часописи. Серед них варто виділити львівський журнал “Sławiannie” (1837 – 1839), де історії відводилося близько 25 % усіх публікацій, “Додатку” до “Gazety Lwowskiej”, з яким у різні часи співробітничали відомі галицькі поляки: Август Біловський, Маурицій Дзядучинський, Юзеф Лепковський, Кароль Шайноха, Олександр Стадницький, Ян Вагілевич та ін. Історія беззаперечно домінувала у виданні К. Шайнохи “Dzienniku Literackim” та “Starożytności Galicyjskie” (1838 – 1840), “Archiwum Familijne” (1850 – 1860), “Skarbiec Polska” (1859 – 1860) [2.1.349, s. 53–54].

Заснування “Товариства старожитностей Галіції” (Львів, 1834 р.) привело до появи перших офіційно визнаних австрійською владою центрів історичних досліджень, які досить часто озвучували й українську історичну проблематику. Згодом, 1886 року з ініціативи видатного польського історика Ксаверія Ліске (1838 – 1891) у Львові було створено “Польське історичне

товариство” (1886 р.), яке почало видавати знаменитий “Kwartalnik Historyczny” (1887 р.). Журнал упродовж свого існування віддзеркалював стан польської історіографії, методологічні та ідеологічні зміни в ній, зв’язки з європейською історичною думкою. На сторінках часопису в різноманітних рубриках знайшли висвітлення проблеми як польської, так й української історії. Значна увага приділялась історіографічним оглядам та рецензіям праць з історії України, написаними адептами різних течій (у тому числі й романтичної) польської історичної науки [2.1.349, s. 153–163].

Визначними осередками діяльності польської історичної науки епохи романтизму стали центри еміграції. Зокрема, у Парижі 10 грудня 1831 року польськими емігрантами було створено “Towarzystwo Litewskie”, яке трохи згодом було трансформоване в “Towarzystwo Litewskie i Ziemi Ruskich”. До нього увійшли А. Міцкевич, Й. Лелевель, Ф. Вроновський та інші відомі історики й літератори. Згідно із статутом організації передбачалося дослідження історії Литви та народів, які мешкали на її території до 1795 року [2.1.349, s. 54].

1835 року зусиллями Юзефа Богдана Залеського було створено “Towarzystwo Polskie Mifośników Słowiańszczyzny”, яке розвинуло ідеологію слов’янського культурного єднання та розпочало публікацію джерел з історії середньовіччя.

Непересічну роль у поширенні ідей романтизму серед польської інтелігенції мав також відокремлений від “Towarzystwa Literackiego” 1851 року суто історичний відділ “Towarzystwo Historyczne Polskie”, який очолювали Й. Лелевель, а згодом інший видатний польський історик-романтик в еміграції Кароль Сенкевич [2.1.349, s. 65–66].

Незважаючи на розпорошеність польських наукових сил по всій Європі, комунікативні форми та взаємодія літературного характеру сприяли професіоналізації історичної науки саме за часів романтизму. За підрахунками Єжі Матерніцького, якщо в 30-х роках ХІХ століття

налічувалося близько 30 дослідників історії Польщі, то вже 1865 року їхня кількість зростає до 90 [2.1.320, s. 92]. Головними містами діяльності польських істориків стали: Париж, Берлін, Фрайнбург, Петербург, Київ. Коло діячів, які виявляли сталий інтерес до історії насамперед польського народу, теж зростало неухильно. На думку Є. Матерницького, до популярності історичного письменства, насамперед в середовищі простого люду та особливо молоді романтичної доби, спричинили дві течії: а) “моралізувальна” та б) “легендарна”, які згодом у поєднанні привели до масового захоплення польського суспільства “історико-літературною фікцією” [2.1.320, s. 59].

Спостерігаючи за характером розвитку польської історіографії романтичної доби, можна виділити кілька важливих напрямів наукових досліджень. Насамперед, польські історики-романтики прагнули інтегрувати історію Польщі у світову. Відповідно концепція “загальної історії”, незважаючи на преференції щодо “вітчизняної” в науковій літературі, посідала чільне місце в польській романтичній історіографії. Першість інтерпретації польської історії в контексті загальноєвропейських позицій належить Й. Лелевелю. У 1826 – 1827 рр. на сторінках “Dziennika Warszawskiego” були опубліковані його університетські курси зі всесвітньої історії, які дали імпульс подібного роду дослідженням. У 1831 році Лелевель видає компаративістський синтез “Польща та Іспанія. Історична паралель між ними в XVI, XVII та XVIII ст.”. Важливе місце в розумінні Лелевелем історії людства віддзеркалили також студії з історичної географії: “Старожитності у світлі географії” (1818), “Історія старожитностей” та ін. Але, безперечно, завершальним акордом творчості Лелевеля на тему всесвітньої історії став фундаментальний синтез “Wykład dziejów powszechnych”, уперше опублікований у Вроцлаві 1850 року. Попри насиченість фактичним матеріалом, лелевелівські праці відзначаються постановкою цілого ряду проблем, у тому числі й таких, які жваво

обговорювалися адептами “Української історичної школи” в польській романтичній історіографії на кшталт теми “Схід” та “Захід”, “Азія” і “Європа” й ін.

У погляді на історію Європейської цивілізації Лелевель дотримувався дуалістичної теорії, наголошуючи на відмінностях між романо-германським Заходом та візантійсько-абсолютистським Сходом. Історико-географічна належність до західної цивілізації визначалась Лелевелем на основі територіальних меж Римської імперії. Велику роль він також відводив християнізації та “норманському” фактору, що покликав до життя європейський індивідуалізм та започаткував розмаїття державних утворень [1.2.87, s. 139; 276–278].

Схід Європи асоціювався в Лелевеля з цивілізацією слов'янської “молодості”, яка не визнавала до кінця “взірці” європейського Заходу, прагнула йти своїм тернистим шляхом, сповідувала свої демократичні принципи (“gminowładstwo”), дух “wolności” та “рівності” між людьми. Розмірковуючи над відмінностями між Сходом і Заходом, Лелевель прийшов до загальноісторичних рефлексій, як і більшість європейських романтиків, через призму виокремлення та навіть ідеалізації середньовіччя, шукаючи в його подіях ті специфічні риси, які виявили себе в новітній епосі [2.1.328, s. 92].

Історіософський підхід у дусі Й. Лелевеля до осмислення всесвітньої історії з позицій польської перспективи трапляються й у працях Антонія Поплинського (1798 – 1868), Казимира Блоцишевського (1823 – 1878), Олександра Ждановича (1808 – 1868), Томаша Дзеконського (1790 – 1845) та ін. [2.1.328, s. 99].

Другий важливий напрямок розвитку польської історіографії романтичного періоду пов'язаний з дослідженням історії Польщі. Справа полягала в тому, що раціоналісти епохи Просвітництва, попри всілякі декларації про важливість дослідження “вітчизняної” історії, так і не зуміли дати закінчений, з філософських позицій осмислений, загальнопольський

історичний синтез, обмежившись тільки, як, наприклад, Юліан Немцевич (1758 – 1841 рр.) чи Вовжинець Суroveцький (1769 – 1827 рр.), спорадичними викладами та спостереженнями. Навіть один з найбільш яскравих польських істориків XVIII ст. Адам Нарушевич (1733 – 1796 рр.) та його наукова школа не змогли, попри свій великий ентузіазм і патріотизм, наблизитися до реалізації історії польського народу, підміняючи її зміст дослідженнями державних форм та вихваляючи королів й урядовців.

Лише з приходом ідей романтизму, які підняли на щит саме національний компонент історичних досліджень, польська історіографія змістила акцент у бік дослідження свого рідного минулого. Пальма першості тут також належить Йоахіму Лелевелю, хоча осібні праці з історії Польщі були опубліковані спочатку в Німеччині (Ріхард Шпацір, 1832 р.), Англії (Джон Флетчер, 1833 р.), Франції (Арнольд Віоллет, 1833 р.). Праці іноземців з історії Польщі були обумовлені посиленням інтересу в Європі до поляків, що з'явився в період піднесення польського національно-визвольного руху та повстання 1831 р.

На відміну від іноземних інтерпретаторів, Й. Лелевель підійшов до висвітлення історії польського народу із уже апріорі готовою філософсько-ідеологічною схемою. У загальних рисах вона зводилася до 4 постулатів: 1) показати республіканські традиції життя поляків; 2) знайти оптимістичні риси в минулому; 3) продемонструвати етнічну єдність, виробивши категорію “*duchu rodzimości*”; 4) визнати першість народних традицій (громадськість, демократизм) над первістками панства (влада, держава) [2.1.281, s. 97].

Теоретичні та методологічні зсади концепції Лелевеля щодо історії Польщі виявилися з усією повнотою у викладеній ним періодизації, у якій він свідомо відійшов від канонізованого з подачі А. Нарушевича розподілу за роками правління монархій та династій. В одній із своїх перших праць “*Historyke rekoriśmiennej*” (1815 р.) він спочатку в дусі А. Шлецера на

формальних засадах виділяє чотири осібні періоди польського розвитку: 1) “Польща народжується”; 2) “Поділена”; 3) “Квітуча”; 4) “Занепадальна”. Але невдовзі в студії “Dzieje Polski potocznym sposobem opowiadziane” (1829) та одній із своїх кращих теоретичних праць “Uwagach nad dziejami Polski I ludu jej” (1844) Лелевель, за його власним висловом, здійснив “обмін загальний” періодам польської історії, виділивши перший з них як “самовладство”, другий – “можновладство”, третій – “гміновладство шляхетське” та четвертий – “гміновладство шляхетське в завершенні” [2.1.328, s. 53–57].

Головна ідея лелевелівського тлумачення історії польського народу полягала в його республіканізмі, переконанні, що саме республіканська форма правління не лише відповідає польському національному духу, але і є для них єдиним порядком та завершеністю в історії минулого і сьогодення. Виходячи з того, що історія Польщі є історією боротьби двох антагоністичних основ – “республіканської” та “монархічної”, – Лелевель, удаючись до ідеалізації “народного духу”, відшукував його вияви в кожному з виділених ним періодів. Так, перший період історії польського народу (890 – 1138 рр.) вчений характеризував як епоху первісної “аграрної демократії”, епоху народовладдя – “самовладства”. “Самовладство” прийшло на зміну ранньому слов’янському “гміновладству”. На етапі “гміновладства” в общині виникла соціальна нерівність, із загальної маси селян-землеробів внаслідок воєн, західних впливів та появи приватної власності виокремилися землероби (“лехіти”). Від останніх вийшла польська шляхта яка поступово закабалила дрібних сільських працівників (“кметів”) [1.2.28, с. 239]. Варто зазначити, що, характеризуючи перший період, Лелевель ігнорував монархічні тенденції в діяльності династії польських П’ястів, вважаючи, що вони виконували лише охоронні функції та не втручалися в життя “гмін”. У концепції Лелевеля панувала думка, що хоча “самовладство” було в конфлікті з духом громадським (“*duchem obywatelskim*”) у перший період

історії польського народу, але воно “змушене було проводити уподобання племінного начала” [1.2.89, s. 73]. На основі змісту першого періоду очевидно, що підставою лелевелівської концепції польської історії стали категорії “конечності” та “натуральності”, з якими він, власне, пов’язував республіканізм як взірць, протиставляючи та заперечуючи монархізм і єдиновладдя.

Ті ж самі тенденції Лелевель відшуковує в другому проміжку історії Польщі – “можновладства” (1139 – 1374 pp.), у ході якого відбулося все більше відокремлення від кметів – селян, розширення привілеїв перших та посилення гніту других. З шляхти виділилася магнаторія, що сприйняла шкідливі для поляків чужі звичаї [1.2.89, s. 89].

Найдраматичніший час (1374 – 1586 – 1607 pp.) у номенклатурі Лелевеля окреслений дефініцією “гміновладдя шляхетське”, що відповідає епітету “Квітуца Польща”. Саме цей проміжок історії викликає неприховане захоплення вченого, хоч він і вбачає в ньому соціальні й політичні негаразди. Пієтизм Лелевеля до цієї епохи, що згодом передався й багатьом його послідовникам, у тому числі й адептам “Української історичної школи” (К. Шайноха, М. Грабовський, М. Дубецький та ін.), зумовлений ідеалізацією середньої й “зубожілої”, дрібної шляхти, яка виступає у формі головного репрезентанта демократичних народних традицій. “Фундаментальний статут Речі Посполитої, – стверджує Лелевель, – гарантував реалізацію республікансько-демократичних ідеалів народу” [1.2.89, s. 435]. Функції обраного шляхтою короля Лелевель порівнював з функцією в межах республіки “президента” [2.1.349, s. 313]. У плані розвитку демократичних засад польський народ в цей проміжок часу далеко випереджав, на думку історика, весь європейський континент. Подібного роду ідеалізація життя польського суспільства, апологетика й романтичне уявлення щодо минулого Польщі, які мали місце у творчості Лелевеля, приховане, на переконання дослідників його творчості, в підміні понять. Об’єднуючи дефініції “lud”,

“naród” з категоріями “szlachta”, Лелевель намагався створити ілюзію про їхній взаємозв’язок і тотожність. Його знаменита крилата фраза “Шляхетську Польщу народив люд” ставила саме таку ідеологічну мету [2.1.349, s. 314].

Останній, четвертий період польської історії, який Лелевель кваліфікував іменем “гміновладдя шляхетське в завершенні” (1586 – 1795 pp.) з підперіодом ревіталізації (1764 – 1795 pp.), показує всі слабості й перипетії діяльності польського народу. Стирання граней між засадами республіканізму й монархізму, війна аристократичного елітаризму з шляхетським егалітаризмом виступають найважливішими компонентами часу, які приводять до повної деструкції влади (“państwa”) та народу. Але на відміну від попередників і сучасників (А. Нарушевич та ін.), які, спостерігаючи ці негаразди польського історичного життя, впадали в національний песимізм, Лелевель, навпаки, висловлював тверде, оптимістичне переконання, що саме народ, а не магнатерія, яка оббиває пороги європейських монархів, зможе відродити Польщу. Вислів Лелевеля “Польща лише завдяки люду повстати зможе”, засвідчував його неухильне переконання в духовній силі народу, який за збігом нещасливих політичних обставин перебував у летаргії” [2.1.350, s. 79].

Оптимістично-аполітичне ставлення Лелевеля до історії польського народу, пошук демократичних рис, які він вивів у формулі: “Polska jest anarchia swobody”, створили теоретичну прелюдію для розмаїття досліджень про унікальність і неповторність національного характеру поляків. Під враженням знаменитого розділу Й. Лелевеля в праці “Роздуми над історією Польщі та її народу”, що мав назву “Anarchia na baczenie zasługująca”, формувалися ідеологічні переконання не лише польських, але й українських істориків. Нівеляційно-анархістська теорія В. Антоновича, який повністю ігнорував державотворчий процес українського народу, замінивши його теорією “громадської волі” та “бездержавності”, повною мірою відбиває настанови лелевелівських історичних уявлень [2.1.220, s. 170].

На основі ідеї республіканізму постала в польській романтичній історіографії й так звана “Лелевелівська історична школа”. Саме ідеологічна єдність, а не “університетська практика”, тобто належність до прямих учнів Лелевеля, на думку Владислава Смоленського, визначила характер цього об’єднання [2.1.338, s. 109]. Серед найбільш послідовних продовжувачів ідейної лінії Лелевеля щодо історії польського народу варто насамперед виділити Єджі Морачевського (1802 – 1855 рр.), фундаментальний 12-томний синтез якого “Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej”, що друкувався протягом 1843 – 1855 рр., сповна віддзеркалює “оптимістичну” візію історії Польщі. Незважаючи на те, що Морачевський дещо відійшов від так званого “слов’янського міфу” Й. Лелевеля про “унікальні”, “демократичні” засади старослов’янського життя, він ніде не заперечує “перевагу слов’янського (“rodzimego”) начала над західним. Принцип громадськості (“гміновладства”) у Морачевського має незаперечні переваги над принципом “монархізму” [1.2.95, s. 7]. Розбіжності між Лелевелем і Морачевським намітилися лише в оцінці ролі християнства як до історії слов’янського світу взагалі, так і до польського зокрема. Лелевель, виходячи з переконання про “оригінальність” та “самобутність” праслов’янського життя, стверджував, що прихід християнства не змінив суті слов’янського характеру й специфіки життя. На думку Морачевського, християнство консолідувало (“unarodowiało”) польський етнос, запобігло його виродженню, сприяло введенню в лоно загальноєвропейської цивілізації [1.2.95, s. 122]. Говорячи про відмінності поляків від інших слов’янських народів, Морачевський стверджував, що їхня головна причина прихована в історичних впливах. Зокрема, Русь формувалася під егідою варягів та монголів, чехи – за німецькими прикладами. Специфіка історії Польщі та її унікальність – це розвиток на основі власних, чисто слов’янських традицій [1.2.95, s. 126]. Розвиваючись осібним, самостійним шляхом, поляки й витворили унікальну, водночас характерологічну за відповідністю слов’янському духу, політичну систему у вигляді польської республіки (“Жечі Посполитої”) [1.2.97, s. 341].

Варто зазначити, що погляд Є. Морачевського на природу походження, внутрішній зміст і характер розвитку польської республіканської системи сприймався не тільки в межах польської романтичної історіографії, але й був адаптований українськими дослідниками історії Речі Посполитої (насамперед М. Іванішевим, В. Антоновичем, М. Костомаровим та ін.) для моделювання народницько-демократичної візії історії українського народу [2.1.219, с. 123].

Досить наближеним до ідейних засад творчості Й. Лелевеля був й інший відомий польський історик-романтик Генріх Шмітт (1817 – 1893 рр.). Більшість сучасних польських дослідників (у тому числі такі відомі історики історичної науки в Польщі, як Є. Матерницький, А. Вежбицький та ін.) заперечують самотність творчості цього історика, вважаючи його простим епігоном свого великого попередника [2.1.349, с. 346]. Дійсно, в опублікованому ним багатотомному синтезі “Історія польського народу від найдавніших часів до 1763 року” (1855 – 1860 рр.) досить помітні реверанси в бік теоретичних настанов Й. Лелевеля. Зокрема, відштовхуючись від настанов свого попередника, Шмітт постійно наголошує на потребі виділення специфіки польського історичного життя, індивідуальності “народного руху”, “духу часу” і т. д. Застосована в його праці періодизація історії Польщі теж майже ідентична лелевелівській. А. Вежбицький відзначив, що головний мотив творчості Г. Шмітта полягає в тому, щоб переконати, що “ідея” чи “думка народна” співзвучна принципу “гміновладства”, освяченого польськими романтиками [2.1.349, с. 347]. Єдиним, відмінним від Лелевеля, компонентом історіософських уявлень виступає теорія “історичних відхилень” (“zboczeń dziejowych”), суть якої полягає у втручання Провидіння в історичний процес, яке приводить до вироблення осібних ліній розвитку народів [2.1.349, с. 350].

До лелевелівської історичної школи, з деякими застереженнями, сучасні польські дослідники відносять Юліана Бартошевича (1821 – 1870),

хоч як історик він формувався під егідою відомого славіста В. Мацеєвського. Як історик, Ю. Бартошевич отримав визнання завдяки своїм біографічним розвідкам. Деякі з них як, наприклад, стаття про М. Іванішева “Видавець польських джерел”, викликала полеміку між польськими та українськими істориками з приводу політичних мотивів постановня так званої “Київської історичної школи” [2.1.220, с. 64]. Взагалі відверто аполітичне ставлення Ю. Бартошевича до католицизму, прагнення підносити панівну роль польської культури в слов’янському світі, апологія шляхетського суспільства при найменшій для цього нагоді, яке зводилося навіть до сентенції, що “шляхетсько-республіканська система” була й залишається “неперевершеною моделлю самоврядування у світі”, виводить історика на периферію лелевелівської історичної школи [2.1.349, s. 360].

У подібному історіографічному ключі інтерпретується й творчість Казимира Яроховського (1828 – 1888), автора історико-біографічних нарисів польських королів Августа II, Станіслава Лещинського та ін. На відміну від республіканців лелевелівської історичної школи, Яроховський, вихваляючи польських правителів, сприяв поширенню монархістських ідей. Незважаючи на визнання слушності критики Й. Лелевелем традиції монархізму, яка прозвучала щодо історичної школи А. Нарушевича, Яроховський по суті витворив нову ідейну лінію, став на чолі “нової історичної школи”, котра реанімувала промонархічні теорії своїх попередників [2.1.335, s. 241].

Прагнення поєднати “республіканізм” з “монархізмом” трапляється в синтезі “Słowo dziejów polskich” Валер’яна Короновича-Вроблевського (1809 – 1877). На думку дослідника, першим паростком у розвитку історії Польщі був саме “монархізм”, який у силу специфіки свого існування (наявність патріархальних традицій) породив республіканські принципи – “wolności” і “równości” [2.1.335, s. 272]. На думку А. Вежбицького “тотальна апологія шляхетського стану єдиного, який міг у Жечі Посполитій забезпечити реалізацію засад первісного розвитку, виразно різнила

Короновича від тих лелевелістів, які залишилися вірними головній (республіканській. – А.К.) лінії свого метра” [2.1.349, s. 369].

На відміну від апологетів творчості Й. Лелевеля та істориків, лояльних до його творчості, у польській романтичній історіографії XIX століття було чимало науковців, які перебували в опозиції до лелевелівської “оптимістичної апології” вітчизняної історії. Переважно то були представники польської еміграції, що гуртувалися навколо політичного осередку “некоронованого польського короля” Адама Чарториського. Серед апологетів Лелевеля варто виділити Кароля Хоффмана, Теодора Моравського та Кароля Сенкевича, які на засадах історичної монолінеарності доводили тотожність історичного розвитку Західної Європи та Польщі. Вацлав Смоленський, оцінюючи їхній творчий доробок, іронічно писав, що у своїй основі то “були погляди з позицій історіографії готелю “Lambert” (місце проживання польських консерваторів) [2.1.338, s. 278].

У концепції К. Хоффмана ключовим положенням виступала теза “історичного запізнення”, через призму якої він спостерігав розвиток польського суспільства та західноєвропейської цивілізації. На його переконання, поляки брали у своїх західних сусідів “кращі політичні зразки”, але оскільки вони приходили невчасно, то набирали зовсім незвичних форм та навіть компрометували себе, як, наприклад, ідея “монархізму”. Щось подібне трапилося й з ідеєю “республіканізму” яка, на думку Хоффмана” була спотворена “*pacta conventa*” (королівською клятвою) та “*liberum veto*” (правом загального рішення). У поглядах Хоффмана на польську історію бачимо певний дуалізм інтерпретації. З одного боку, він усіляко підкреслює повільність польського процесу в стосунках до заходу, у той час, як з іншого – постійно наголошує на польській оригінальності, індивідуальності та винятковості. У цілому, головними елементами творчої концепції історії Польщі Хоффмана стали: 1) теза про належність Польщі до західноєвропейського світу; 2) теорія цивілізаційної молодості (“*oróźnienia*”)

у ставленні до Заходу; 3) концепція аномалії історії розвитку суспільного устрою [2.1.349, s. 386]. Зіставляючи концепції Лелевеля й Хоффмана, легко переконатися у відмінності їхніх головних критеріїв: “самобутність” проти “західності”, “республіканізм” і “монархізм”, “вільний народ” та “сильна влада”.

Дещо в іншому ракурсі інтерпретує історію Польщі досить близький до Хоффмана ідейно інший відомий польський історик романтичної течії Кароль Сенкевич. У ряді оригінальних праць, серед яких слід виділити змістовну розвідку “Ogólne uwagi na historię polską” (1836), “Szlachta polska” (1836), “Królowie w Polsce” (1837), “Polska a Rosja” (1842) та ін. К. Сенкевич розвинув теорію елітаризму, покладаючи на вищі ешелони польської шляхти всю відповідальність за успіхи й невдачі в історичному житті Польщі. На його думку, надмірна польська заангажованість “шляхетськістю” (“szlacheckość”) мала деструктивне значення для успіху монархічної ідеї, для втілення в життя якої потрібна певна політична культура та витримка, котрих цій провідній верстві бракувало [2.1.337, s. 299]. Новаційним компонентом романтичної візії історії польського народу виступала “тріада органічних сил” в її розвитку. Перша з них полягала в “шляхетскості”, друга – в “монархізмі” та третя – в “католицизмі”. Протидія чи гармонія цих принципів і визначала хід історії Польщі [2.1.337 s. 309].

До категорії “антилелевелівців” у польській романтичній історіографії зараховано “історика польського костюлу” Йозефа Лукашевича, близького в поглядах на польську історію до К. Сенкевича, автора “O przyczynach Słabości rządu polskiego...” (1871) Теодора Моравського. Останній постулював тезу, що “шляхетськість” і “монархічність” – “органічні сили польської історії” і що порушення їхніх взаємодії привели до трагічних результатів у житті польського народу [2.1.297, s. 341].

В опозиції до лелевелівської історичної школи перебувала ще одна впливова інституція романтичної доби – “Краківська історична школа”.

Питання про методологічну належність цієї організації є дискусійним у польській історіографії [2.1.302, s. 535–540; 2.1.1338, s. 117; 2.1.320, s. 15–28].

Водночас є сталим твердження, що фундатори школи, насамперед Валер'ян Калинка та “молодий” Юзеф Шуйський, котрого Генрік Міхалик кваліфікував як “романтика і разом з тим критика романтизму” [2.1.322, s. 242], перебували в залежності від романтичних настанов в оцінці історії Польщі. Формування “нової школи історичної”, як іменували свої дії В. Калинка та Ю. Шуйський, проходило під егідою не лише аналогії, а й повної ідеалізації (“apoteoza”) польського історичного життя. По суті, школа творила національний меганаратив на основі історичних фантазій і містифікацій, тенденційно підбираючи факти, хоча в теоретичних деклараціях, як це зробив Ю. Шуйський в одній із своїх найголосніших праць “O fałszywej historii jako mistrzyni, fałszywej polityki”, стверджувалося, що “фальш в історичних поглядах неминуче приводить до фальші політичної” [1.2.123, s. 12]. Принцип перетворення історії в прислужницю політичних інтересів відкрито сповідував і В. Калинка, який, за словами А. Вежбицького, “повідав *expressis verbis*, що історія служанка політиці” [2.1.349, s. 409]. Застерігаючи дослідників історії Польщі від її апологетизації, адепти “Краківської історичної школи” водночас далеко не завжди критично та послідовно оцінювали характер і перипетії подій історичного характеру, що власне й спровокувало знамениту критичну промову, спрямовану проти цієї організації на II з'їзді польських істориків у Львові 1890 року Тадеуша Корзона [1.2.70, s. 221–138].

Варто зауважити, що лідери школи, передусім В. Калинка, а згодом М. Бобжинський, правильно оцінювали перспективу та потребу польсько-українського зближення, що знайшло відображення у їх участі в так званій “Новій ері”, політичного компромісу, який створив прелюдію для українського культурного розвитку в Галичині, призвів до відкриття кафедри української історії у Львівському університеті [2.1.219, s. 109–111]. Водночас

надмірний польський патріотизм, що виявлявся при характеристиці польсько-українських історичних зв'язків представниками школи (насамперед Ю. Шуйським), деформував польську суспільну свідомість квазінауковими стереотипами щодо минулого українського народу.

Підсумовуючи мовлене про зміст і характер розвитку польської романтичної історіографії в контексті постання “української історичної школи”, потрібно зазначити передовсім неоднорідність форм, принципів та ідеологічних засад її функціонування. Провідна лінія польського історичного романтизму, уособлена лелевелівською історичною школою, віддзеркалює виразні республікансько-демократичні тенденції щодо історії польського народу, водночас “антилелевеслісти” з табору польських консерваторів ідеалізували монархічні принципи, з пересторогою ставлячись до виявів “народовладдя” (теза “народ – п'ята Ахілла”) в історії Польщі. Об'єднувальним чинником польської романтичної історіографії є розуміння ролі історії як науки взагалі, й вітчизняної зокрема у пробудженні національної свідомості й почуття величі та гордості від “унікального” історичного життя низки поколінь співвітчизників на польських теренах.

2.2. Онтологічні та епістемологічні засади польської романтичної історіографії

Різна перспектива, з позиції якої науковці споглядали історіографію ХІХ століття, обумовлює потребу більш чіткої ідентифікації фактору романтизму в західноєвропейській історичній думці та простеження впливів, які вона справила на розвиток теорії і принципів досліджень у Польщі.

Думка історичного романтизму спиралася на теоретико-методологічні засади, що у своїй основі досить часто мали чисто еkleктичний характер. Але покликані історичними реаліями до життя, прагненням дати відповідь чи знайти альтернативу ідеям Просвітництва, ці засади перетворилися в нові

дослідницькі віяння та навіть аксіому європейської історіографії. Особливої популярності ідеї романтизму отримали в історичній думці народів, які в силу збігу нещасливих політичних обставин знаходились у підневільному стані, втративши незалежність і передували в складі інонаціональних державних утворень. Головна причина популярності романтизму на теренах слов'янського світу обумовлена його домінантною рисою, що полягала в сентиментальному ставленні до минулого та прагненні захистити старожитності й громадські принципи минулого життя від посягань сучасності. Відповідно, романтична доба абсолютизувала дві форми історичного викладу: ностальгічну та реставраційну, які негайно були медієвізовані, оскільки саме середньовіччя збурювало історичну уяву та посилювало ілюзію про можливість повернення до “старих і добрих часів”. За словами Бенедетто Кроче, “з неминучістю потоку, що повертається в природне русло, змітаючи усі перешкоди на своєму шляху, романтизм змусив кинути погляд на стару релігію, старі національні та місцеві традиції, відкрив старі замки і собори, заставив співати старі пісні та згадувати давні легенди...” [2.1.227, с. 160].

Для нової історіографічної течії, пророки романтичного націоналізму в Німеччині брати Август і Фрідріх фон Шлегелі виробили кілька загальних положень, головними з яких були: а) пригноблені народи, які хочуть піднятися з колін, мають установити тісний зв'язок з періодом історичної величі та перемог; б) не все в історії потрібно розповідати; в) при описі історичних подій дослідник зобов'язаний йти за народним повір'ям; г) заради піднесення свого національно-історичного минулого допускати містифікацію патріотичного характеру [2.1.293, с. 107]. Ці положення створили прелюдію для історико-дослідницької уніфікації та поширення ідей ідеалістичного монізму в історичній онтології.

Важливим, ледве не визначальним фактором зародження й подальшої еволюції романтично-історичного сприйняття минулого став “ідеалістичний

історизм”. Уперше вжита в 1797 році Фрідріхом фон Шлегелем для позначення орієнтації на індивідуальне в протиположності до універсального в осмисленні історії, категорія визначила квінтесенцію теоретичних постулатів європейських романтиків. Історизм став головною ознакою наукової думки XIX століття і вимагав генетичного аналізу суспільних явищ – починаючи з фази появи і закінчуючи періодом занепаду та сходу з історичної арени. Характерною рисою романтичної історіографії, обумовленої історизмом, є уявлення про те, що “органічний” розвиток історичного процесу проявляє себе насамперед не в глобальних компонентах та еволюції людства в цілому, а в конкретній історії осібних народів та країн. Якщо історіографія епохи Просвітництва відшуковувала в історії загальне та універсальне, то історики-романтики прагнули навпаки, з’ясувати особливі, індивідуальні риси кожної національної історії, відшукати притаманний кожній нації і тільки їй властивий “народний дух” (Volksgeist” – за термінологією Г. Гердера, що стояв біля витоків цієї ідеї). Згідно Сергія Стельмаха, сучасного інтерпретатора проблеми, як абстрактно-теоретична парадигма історизм мав шість, досить очевидних, ознак: 1) ідеї розвитку; 2) принцип індивідуальності; 3) концепцію духовного “начала”; 4) історичну герменевтику; 5) примат політичної історії; 6) нарративний, художньо-образний виклад історії [2.1.258]. Озвучені компоненти в романтичну добу доповнювалися героїзацією видатних особистостей, які спроможні зрозуміти й висловити “волю” народу – нації ірраціональним підходом до пояснення людських прагнень та дій, котрі не можна досягнути розумом, а лише чуттям, інтуїцією, увагою, насамперед до особливих і неповторних явищ у минулому [2.1.207, с. 55].

Слід відмітити, що вже на зорі своєї появи романтично-ідеалістичний історизм отримав альтернативне тлумачення. На думку одного з провідних фахівців у сфері дослідження європейської історіографії Георга Іггера, у XIX столітті історизм досить часто носив індивідуальне забарвлення

(“індивідуалістичний історизм”), що обумовлено дуалізмом його використання [2.1.349, s. 82]. Частина істориків, відштовхуючись від природничого катехізису Вільгельма фон Гумбольдта (1767 – 1835) (брата знаменитого вченого, засновника Берлінського університету Олександра фон Гумбольдта), сприймала категорію дещо спрощено, в дусі матеріальної сфери [2.1.341, s. 19]. Згідно з поглядами В. Гумбольдта, вираженими в “Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers” (1821), предметом історичних досліджень має бути лише факт, який один забезпечує об’єктивність викладу [2.1.349, s. 82].

На відміну від В. Гумбольдта, творець “пруської школи” в німецькій історіографії Леопольд фон Ранке в своїй онтології робить акцент на індивідуальності й неповторності в історії, якими, на його переконання, пронизані епохи, суспільства, народи, культури. Його історична монада “кожна епоха є рівно близька Богу”, вимагала виробити для дослідження історичного минулого певну систему “логіки” й “аксиології” [2.1.149, s. 83]. В інтерпретації Л. Ранке історизм романтичного характеру став своєрідним симбіозом всезагальності (“у всіх діях людини видно перст Божий”) та індивідуальності (“доля людства виражається життям народів”) [2.1.294, s. 179]. Водночас, ранкеанська теорія “об’єктивного пізнання” історії, виражена знаменитою формулою “wie es eigentlich gewesen” (“розповідати як, власне, було”) наближалась до історичної фактографії В. Гумбольдта та позитивістської методології О. Конта [2.1.346, s. 57–58].

Формування польського романтизму відбувалося на основі сприймання ідейного зрізу двох найбільш потужних у теоретико-методологічному контексті національних історіографій – французької та німецької. Це обумовлено, з одного боку, політичною традицією, що зв’язувала через кола еміграції польське наукове середовище з французькою культурою. З іншого боку – навчання в німецьких університетах, близькість світоглядних принципів, оскільки Німеччина, перебуваючи в умовах державної дезінтеграції, вирішувала ті ж самі історичні завдання, що й

поляки, створювали прелюдію для адаптації ідеалістичного історизму в польській історіографії. Причому потрібно мати на увазі, що, окреслюючи романтизм в історіографії, варто вести мову про зміну його інтенсивності. За словами Анжея Вежбицького, європейська романтична історіографія мала три виразні етапи свого розвитку (“історіографічно-романтичні формації”): “преромантизм”, “постромантизм” і головну, найбільш популярну й тривалу в часі – фазу “загальності” (“pełnromantyczny”) [2.1.349, s. 71].

У польській історіографії, незалежно від різної антеценції, апогей романтичної думки припадає на період між двома повстаннями 1830 – 1931 та 1863 – 1864 рр. По відношенню до еволюції західноєвропейського романтизму, його домінування в Польщі проходило з певним історичним запізненням, але все це компенсувалося величезною інтенсивністю, з якою романтичні ідеї пронизували польське суспільство і наукове середовище в середині ХІХ століття.

Проникнення романтизму в польську історіографію (епоха “преромантизму”) проходила спочатку переважно по лінії літератури й філософії. На французькому літературному ґрунті величезний вплив на польських письменників і публіцистів справив Рене де Шатобріан (1768 – 1848), історико-культурологічний трактат якого “Геній християнства” (1802 р.) та особливо псевдоісторична поема “Мученики” (1809 р.) стали першими кроками до появи жанру яскравої історичної оповіді, розвинутої згодом В. Скоттом (1771 – 1832) в нову літературну галузь – історичну белетристику. За словами Вацлава Мацеєвського, “історична фікція”, якою ці письменники насичили історичні твори, спонукала й інших літературних майстрів відійти від наукової історії, “ламала конвенцію “правдивого” оповідання історичного” [2.1.350, s. 106]. Але розуміючи, як все той же В. Мацеєвський, квазінауковість романтизму, польська історична література ХІХ століття з великим захопленням використала більшість його принципів, оскільки “історія без фарб і прикрас – за словами Я. Крашевського, –

перетворюється в мерзенну оповідь” [2.1.350, s. 107]. Тому введення в історичні дослідження жанру легкої історичної оповіді, збудованої на методах “втілення в епоху”, “місцевого колориту”, “співпереживання” та ін. хоч і порушували систему наукоцентричності, закладеної раціоналістами XVIII століття, але водночас підіграли небачений до цього інтерес в опрацюванні тем з історії Польщі епохи середньовіччя.

Серед представників французької романтичної історіографії особливою популярністю в Польщі XIX століття користувалися праці істориків демократичного спрямування – Огюстена Т’єррі (1795 – 1856) та Жюльє Мішле (1798 – 1874). Перший з них в одному з кращих творів європейської романтичної історіографії “Історія підкорення Англії норманнами” (1825 р.) розвинув цілу теорію “класової боротьби” на етнічній основі як наслідок фактору “завоювання”. Концепція О. Т’єррі в модифікації і з певними варіаціями знайшла відображення в досить популярній серед польських істориків-романтиків XIX століття теорії “сарматизму” [2.1.347].

Ще більший інтерес та науковий резонанс у польській романтичній історіографії визвали насичені національно-демократичними переконаннями й патріотичними емоціями праці Ж. Мішле, для якого “народ є символом Франції, а Дантон – символом народу” [2.1.255, с. 331]. За словами одного з найавторитетніших інтерпретаторів творчості Ж. Мішле французького історика Ж. Лефевра, його великий співвітчизник “за кожним історичним символом вбачав ідею, яку належало відкрити та дослідити” [2.1.349, s. 73]. А головною історичною ідеєю Ж. Мішле є “народний дух”, який ототожнюється в його романтичних постулатах з “духом Божим”, “духом справедливості й права” [2.1.349, s. 73].

Таким чином, для Ж. Мішле, як і для О. Т’єррі, саме народ виступав у ролі деміурга історії, зібраного образу й головного чинника історичних подій. Привнесений в історично-демократичну концепцію “національний момент” приводив також до думки, що історія Франції – це насамперед

історія французького народу, навіть при всіх тих соціальних контрастах, які віддаляють простолюдина “Жака Простака” від родовитого “шевальє”. Водночас, О. Т’єррі, який виступав в європейській романтичній історіографії в іпостасі інтерпретатора минулого як “великих”, так і “малих” народів, стверджуючи, що “історію Франції потрібно розпочинати з історії усіх її провінцій”, змушував польських романтиків кинути погляд на “периферійні” терени Південно-Західної Русі.

Якщо французький історичний романтизм навів демократичні ілюзії у теоріях польських інтелектуалів XIX століття, то німецька ідеалістична органологія створила відповідну ідейну основу для найбільш аналітичного осмислення минулого та інтерполяції прикладів з нього на сучасність. У німецькій історіографії, яка в XIX столітті мала незаперечні переваги і вела першість серед європейських народів у справі систематизації історичних досліджень, філософія історії посідала чи не найголовніше місце. Зусиллями Йогана Гердера (1744 – 1803), Йогана Фіхте (1762 – 1814), Фрідріха Шеллінга (1775 – 1854), Фрідріха Шлегеля (1772 – 1829) і, особливо, Георга Гегеля (1770 – 1831) філософське осмислення стало превентивною умовою створення романтичного національно-історичного синтезу. Для розробки національного меганарративу Г. Гегель вивів навіть діалектичну тріаду (“теза”, “антитеза”, “синтез”), якою послуговувалися практично всі його творці – історики романтичної течії Джордж Бенкрофт (США), Томас Маколей (Британія), Франтішек Палацький (Чехія) та ін. Подібні німецькій класичній філософії теоретичні інспірації розвивала і так звана “Берлінська школа історії права” (Фрідріх фон Савін’ї (1779 – 1881) та Карл Ейнгорн (1781 – 1854), програмні положення якої передбачали показ переваг “індивідуального” над “універсальним”, “народності” над “вселюдністю”, “правди” над “домислами” [2.1.327, s. 257]. Теоретичний постулат школи про традиційність німецького права та його одвічні форми (Савін’ї) і концепція відповідності “духу законів” народному характеру (Ейнгорн) спричинили

низку подібних досліджень у польській романтичній історіографії [2.1.327, s. 262]. Ведучи мову про онтологічні засади польського романтизму, потрібно постійно мати на увазі історіософську концепцію, яка окрім класичного постулату про фактор “Провидіння” в історії (“Bóg”, “Absolut”, “Opatrność”), досить часто доповнювалась роздумами про роль людського фактору (“wolna ludzka wola”). На думку одного з фундаторів польської історіософії романтичної доби Маріка Мохнацького, “воля людини та дії Творця є два первістки історії” [2.1.337, s. 107].

Подібні історіософські сентенції створювали прелюдію для месіанських поглядів, оскільки в історичному минулому польського народу постійно відшуковувався “божий слід”. Тенденція з усією повнотою і очевидністю проявила себе у творчості Адама Міцкевича, який наповнив своїх літературних творах візію історії “божественною героїкою” [2.1.337, s. 118]. Навіть найбільш “раціоналістичний” серед польських істориків-романтиків Й. Лелевель, який постійно прагне дати наукове пояснення подіям минулого, стверджував, що “людина, як творіння Бога, завжди залежатиме від його мудрості” [2.1.335, s. 429]. Ці трансцедентно-теологічні упередження досить чітко формували серед польських романтиків думку про історичну функцію людини як “реалізатора божественної ідеї”, що об’єктивно створювало прелюдію для ідеалістично-суб’єктивістських спекуляцій на тему історії [2.1.355, s. 436].

Але при такому історіософському підході не зовсім зрозумілою видавалася роль народу в подіях. Відповідно, польські романтики прагнули надати статусу онтологічного метафізичній концепції “духу народу” [2.1.335, s. 478]. Дана категорія інтерпретувалась як речова і автономічна субстанція в історії. До метафізичної концепції “духу народу” зверталися А. Міцкевич, Ю.Словацький, Й. Лелевель, М. Махнацький, С. Красинський та ін. За словами А. Вежбицького, “то була одна з повсякденних категорій польської романтичної історіографії XIX ст.” [2.1.335, s. 123].

Потрібно мати також на увазі, що в метафізиці польського романтизму існувала виразна ієрархія “народних духів”. Зокрема, Й. Лелевель у польському “національному дусі” досить чітко виділяв “дух елітарний”, що мав насамперед відношення до вищих щаблів польської аристократії, та “дух демократичний”, пов’язаний із соціальними верствами низів, насамперед дрібною шляхтою. Згідно з лелевелівською концепцією історії Польщі, така градація обумовлена характером розвитку польського суспільства в минулому.

Теорії незмінності “народного духу” не лише визначали підхід польських романтиків до історії та у багатьох випадках позначалися на світоглядно-ідеологічних позиціях, були адаптовані в систему міжетнічних взаємин. А. Міцкевич в “*Literatura Slowiańska*” проводить досить чітку градацію між східнослов’янською та західнослов’янською культурою, спираючись насамперед на критерії “духовного первістку” [2.1.297, s. 96].

Взагалі, інспірований німецькими мислителями романтичної доби філософський контекст виявився одним з найбільш яскравих і стійких компонентів польської романтичної національної історіографії ХІХ ст. Зусиллями Августа Цешковського (1814 – 1894) й особливо Йоахіма Лелевеля та Юзефа Шуйського категорії “філософія історії”, “історіософія”, не зважаючи на всю їх апріорність, перетворили історію Польщі у зв’язний науковий синтез. Причому, польські мислителі епохи романтизму виступали не лише в якості епігонів західноєвропейських теоретиків, але й вносили свіжі, оригінальні ідеї у філософське тлумачення історії. Зокрема, А. Цешковський, уперше в європейській науковій думці, на сторінках берлінського часопису у праці “*Prolegomena zur Historiosophie*” (1838), обґрунтував історіософію як важливу теоретичну дисципліну. На відміну від свого вчителя Г. Гегеля, який досить часто ототожнював “історіософію” з “філософією історії”, Цешковський розумів “історіософію” як науку, що мала досліджувати предмети й явища не лише минулого, а й майбутнього,

віддаляючись від “філософії історії”, покликаної осмислювати явища лише минулого [2.1.249, с. 84].

Ще більшу роль у філософському підході до осмислення історії польського народу мав Й. Лелевель. У сучасній польській історіографії превалює теза, що до Лелевеля історія Польщі навіть не була певною мірою зв’язуюча та насичена (“zdarzeniowa”) [2.1.349, s. 90]. Саме його зусиллями, в апогеї розвитку ідей романтизму, відбулося зближення між історією та філософією, що негайно знайшло відображення в теорії і практиці історичних досліджень. Лелевель хоч і мислив себе насамперед істориком, але ніколи не цурався філософії та був свідомий ролі онтології й епістемології. Водночас він ніколи не попадав під повну залежність філософії, чи, за словами сучасного польського дослідника творчості Й. Лелевеля, був позбавлений від “тиранії філософії” [2.1.349, s. 91]. У його творчості, можливо як ні в кого з великих європейських істориків романтичної доби, помітна гармонія між фактологізмом і науковою конкретикою, з однієї сторони, та метафізичними, філософськими спекуляціями – з іншої [2.1.281, s. 176].

Варто зауважити, що властиве для Й. Лелевеля та його історичної школи (Є. Морачевський, Г. Шмітт та ін.) прагнення до поєднання історії з філософією сприймалося далеко не всіма польськими істориками. Зокрема, переконання про можливість ефективного “управління історією без упереджень теоретичних відомостей” неодноразово виказував один з фундаторів “Української історичної школи” в польській історіографії романтичної доби Міхал Грабовський (1804 – 1863). В одному із своїх літературних листів до Елеонори Земіцької (1843 р.) він, зокрема, констатує: “Розірвати той нескінченний ланцюг між філософією та історією є справа науки, і таке розмежування не зашкодить теорії, яка покликана лише допомагати, а не вершити історію...” [1.2.55, s. 137].

Потрібно констатувати, що думки Й. Лелевеля та альтернатива М. Грабовського логічно підводили до потреби й більш чіткої ідентифікації ролі

й характеру історичної науки. Як і в попередньому випадку, думки польських істориків-романтиків суттєво різнилися. Ще в 1830 році історик, ректор Віленського університету Ян Снідецький, в протиположності теоретичним розвідкам про визначальну роль історії як насамперед науки, стверджував, що вона не є такою і виступає лише у формі “об’єкту збереження пам’яті про минуле” [2.1.349, s. 88]. По суті, це був виступ проти концепції ролі історичної науки Й. Лелевеля, викладеної ним в університетських лекціях з теорії і методології історії та синтезі “Historyka” (1815), де він поставив амбітну мету – сформулювати принципи творчості історика, звівши їх до уніфікованої системи. Подібні спроби були в європейській історіографії і до Й. Лелевеля, досить згадати лише студії з теорії історії Ж. Бодена, Ж. Мобільона, Й. Гаттерера, А. Шльоцера та ін., але саме він, не відмовляючись від знаних авторитетів та водночас сліпо не наслідуючи їх, надав теорії історичної науки ті засадничі форми, які не втратили своєї актуальності й понині. “Історія – то є виклад розпізнаних подій,” – такими словами окреслив Лелевель зміст і функцію історичної науки. Рефлексії на тему “*dziejehistoria*”, викладені польським істориком у контексті своїх методологічних роздумів, створювали теоретичну основу дослідження й інтерпретації минулого на засадах не лише романтичного світобачення, але й принципах достовірності й науковості [2.1.349, s. 90].

Незважаючи на деяку форму безапеляційності, в яку Й. Лелевель обгорнув “Historyku”, його праці стали новою віхою в розвитку польської історіографії XIX століття, викликали тривалу дискусію про роль і призначення історії та підіграли сталий інтерес до неї як наукової дисципліни. Після Й. Лелевеля, визнаючи слушність його рефлексій на тему історії, польські романтики хоч і не цуралися традиційно-апологетичних описів минулого польського народу, все-таки змушені були постійно декларувати потребу критичного підходу та достовірності історичних фактів.

У сфері гносеології польського романтизму історіографія концентрувала увагу на категоріях “пізнання” (“*roznanie*”) та “пояснення”

(“wyjaśnienie”). У дослідницькій сфері європейського романтизму, до труїзму належить твердження, що романтизм повністю ігнорував раціоналістичну епітемологію, замінивши її інтуїцією, поетикою, психологізацією і пафосом [2.1.339, s. 69]. У польській історіографії романтичної доби ці категорії отримали не лише визнання, але й теоретичне схвалення. Так, зокрема, Генріх Жевуський (1791 – 1866) окреслив інтуїцію історика як важливу “творчу силу”, яка має навіть перевагу над споглядальним “раціоналізмом” [2.1.340, s. 329]. Подібні переконання звучали у виступах й інших польських романтиків. На думку М. Серейського, причини популярності такого підходу певною мірою обумовлена науковою традицією, що була закладена ще одним патріархом польської історіографії Юліаном Немцевичем (1758 – 1841), який отримав статус “поета історії” [2.1.335, s. 36]. Форма викладу історії Ю. Немцевича, викладена ним на сторінках “Śpiewów historycznych”, збудована на переконанні, що художність має переваги над “раціональним тлумаченням хронік, біографій та переказів” [2.1.335, s. 16].

Категорії “пізнання” та “з’ясування” озвучував і Йохім Лелевель, головна заслуга якого у сфері гносеології для європейської історичної науки полягала у створенні своєрідної методологічної комбінації, поєднавши “історичну наратцію” з “творчим прагматизмом”. Реляція епістемологічна Й. Лелевеля в дусі гегелівських філософських принципів була збудована на тріаді: джерела – роздум – інтуїція (імагінація, поетичність) [1.2.87, s. 139]. Схожі теоретичні роздуми зустрічаємо і в Кароля Шайнохи, послідовника Лелевеля, одного з найяскравіших польських “українців” романтичної доби, який розвинув цілу “конвенцію поетики”, що мала стати останнім епізодом творчості історика [2.1.348, s. 172].

Децо в іншому ракурсі трактували методику пізнання історії Юліан Бартошевич (1821 – 1870) та автор “Wstęp krytyczny do dziejów Polski” (1850) Август Біловський, які мали переконання, що “історик – розвідник життя народу”, зважаючи на таємничість давніх історичних подій і наявності різнорідних, іноді

вступаючих у протиріччя, фактів, має повне право на “творчу компіляцію” до створення “образу артистичного” в описі минулого [2.1.335, s. 118].

Ще одним важливим теоретичним компонентом у сфері гносеології польського романтизму стало співвідношення “Historia” і “prawda”. В історіографії “міжповстанській”, на яку випадає апофеоз польської романтики, превалювала думка, що “правда історична є лише одна і вона незмінна”. Таку думку озвучував насамперед Й. Лелевель. Водночас Генріх Каменський в “*Kilka słów o filozofii historii*” (1840) допускав можливість “регулювання історичної правди”, виходячи з “потреб і зацікавленостей пізнавальних” [2.1.335, s. 397]. Для Г. Каменського не було “остаточної історичної правди”, кожен час чи епоха, зусиллями історичної науки, створюють “свою історичну правду” [2.1.335, s. 419].

Якщо обов’язок кожного історика, згідно Г. Каменського, полягав у пошуку своєї “історичної правди”, то поставало питання щодо його об’єктивності. Й. Лелевель уважав, що світогляд, релігійні переконання, політична мотивація, походження соціальне та навіть спосіб життя впливають на розуміння історії. “Щасливий історик, – образно писав Лелевель, – який не має зв’язків та обов’язків і може творити в спокої, вільному слові, без огляду на публічні голоси” [2.1.335, s. 109–110].

Така трактовка ролі “історичного об’єктивізму” наближала польських романтиків до розуміння, що історія – це не лише “пізнання” та “моралізування”, але й несій заряду прагматизму, може перетворитися в “наставницю життя”. Кароль Сенкевич у “*Przedmowa do Skarbca historii polskiej*” (1838) постулював тезу, що для користі розвитку польського народу “власна історія не повинна ніде бути таємницею” [2.1.335, s. 100]. Водночас К. Сенкевич підносив патріотизм історика, стверджуючи що “розуміння Вітчизни є розумінням минулого” [2.1.335, s. 103].

Розмірковуючи над функцією і призначенням історії, польські романтики досить часто вдавались до “історичної футурології”, яка повинна

була на фоні політичних негараздів і розчарувань сприяти пробудженню національного оптимізму. Водночас лідер “Української школи” М. Грабовський був серед тих істориків, які не допускали можливість історії прогнозувати майбутнє. Міркуючи на дану тему, він зокрема писав: “Стан новітньої історії, хоч промовистої, та доволі системної, яка багато зробила для виразу життєвої правди, тільки зайвий раз засвідчує, що вона далі констатування факту вийти не може” [1.2.55, s. 68]. Цей песимізм М. Грабовського випливав з переконання, що “історія втратила колір правди” [1.2.55, s. 69]. Така відмова від наукової детермінації історії та зневіра у функції її пізнавальних можливостей перетворювала методикку досліджень польських романтиків у “власну літературну справу” з перевагою “імагінації” та “інтуїції” [2.1.349, s. 108].

Специфічною рисою в розвитку польської національної історіографії доби романтизму (особливо середини ХІХ ст.) є поєднання наукової праці багатьох її видатних представників з політичною ідеологією та активною участю в національно-визвольних змаганнях польського народу. Якщо для західноєвропейських романтиків головними рисами політичної демаркації стало розмежування по лінії лібералізм та консерватизм, то для польських культурних діячів та науковців ключовим питанням було ставлення до шляхів відродження державності в межах колишньої Речі Посполитої. З позицій відродження своєї політичної величі польські романтики з величезним пафосом приступили до створення історико-політичних міфів про Польщу як “передмур’я” християнського світу, ідею історичної місії поляків на Сході, історичних “кресів” Речі Посполитої 1772 року та ін. Саме польська романтична історіографія послуговується теоретичними постулатами західноєвропейських мислителів, вдаючись до міфотворчості та ігноруючи очевидні історичні факти, свідомо деформували історичну уяву значної частини польського суспільства. Водночас, ідея народності, яка прокинулася у середовищі польських романтиків, примусила їх звернути

погляд на “периферійну” історію, розуміючи, що відродження багатонаціональної Речі Посполитої неможливе без розв’язання польсько-литовського та польсько-українського конфліктів. З позиції політичних уподобань польська романтична історіографія стала інструментом формування польської національної свідомості, сприяла ідеалізації шляхетської Речі Посполитої, прислужилася поширенню національних ідей, патріотизму в польському суспільстві, ідеї відбудови польської держави.

Загалом, польська романтична історіографія, рухаючись в руслі західноєвропейської історичної науки, в умовах політичної специфіки (позбавлення державної незалежності) виробила власну систему онтологічних вартостей, покликаних пробудити життєву силу польського народу, позбавити його історичної летаргії. Ідеалістична онтологія, відхід від раціоналізму просвітництва водночас привів польських істориків до роздумів над проблемами наукової епістемології. Незважаючи на політичну заангажованість, польські романтики створили прелюдію для трансформації “історичних уявлень” у систему “історичних національних вартостей” [2.1.349, s. 109], що повною мірою проявила себе в підході до осмислення історії України.

2.3. Історія слов’янських народів й історична регіоналістика в творчості польських істориків романтичної доби

Постановка категорій “народ”, “народний рух”, “генетичний дух” у польській романтичній історіографії змусили істориків більш прискіпливо звернути погляд на історію слов’янства загалом та історію осібних слов’янських етносів зокрема. Слов’янська перспектива історичних досліджень спочатку проявила себе у формі ідеологічно-політичних рефлексій на кшталт відмінностей між “Сходом” і “Заходом”, роздумах відносно предтеч організації громадського життя різних народів та ін. Але

подібна світоглядно-ідеологічна компаративістика, збудована переважно на апріорних узагальненнях, не мала реального пізнавального значення. Раціоналістична постановка проблеми наступила в польській романтичній історіографії лише тоді, коли остаточно оформилися дві потужні ідеологічні течії – “культурне слов’янофільство” та “політичний панславізм”. Польське слов’янофільство, яке набрало силу в 20 – 30-х роках ХІХ століття, змістило акцент з “польськості” на “слов’янськість”, заговорило про спільну духовність та етнічну солідарність (“*idea wzajemności*”), висунуло теорію “єдиноплемінних слов’янських народів. В історичній думці слов’янофільство створило новий варіант історичного оптимізму, стверджуючи, що єднання слов’янського світу породить “нову еру”, в якій поляки посядуть провідне місце.

Варто зазначити, що ідеї стосовно майбутнього піднесення слов’янського світу продукували не лише польські історики. Величезний резонанс у цій сфері справили історіософські пророцтва Йогана Гердера, видатного німецького мислителя, одного з попередників європейського романтизму. Гердер вдався до ідеалізації “доброго” і “лагідного” характеру слов’янського племені та вважав, що подальша перспектива європейського розвитку полягає в більш широкому залученні слов’янського світу до культурних надбань романо-германської цивілізації.

Слов’янська апологетика Й. Гердера не залишилася поза увагою польських філософів та істориків. Уже в 1807 р. на узагальнення Гердера покладався Анжей Городицький, який писав, що “геніальні пророцтва Гердера змушують зробити ревізію уявлень на слов’янщину”. Так звані “слов’янські розділи”, викладені в “Думках про філософію історії” Й. Гердера, підштовхнули Ігнація Раковського до видання польською мовою “Руської правди” (1820 – 1822) [2.1.349, s. 148]. Ідеї Гердера зробили помітний вплив на літературознавця Казимира Бродзинського, історика Йоахіма Лелевеля, поета Адама Міцкевича. Останній у знаменитому

літературно-публіцистичному катехізисі польських романтиків “Книзі народу і пілігримства польського” повів мову з позицій месіанства про особливу роль слов’ян на шляху до “загальнолюдської волі”, визначену Провидінням [2.1.252, с. 492].

Дуже схожі історіософські погляди на слов’янську перспективу трапляються й у Сигізмунда Красинського й особливо Августа Цешковського (1814 – 1894). Учень німецького філософа-ідеаліста Георга Гегеля А. Цешковський віддавав перевагу ірраціональним чинникам розуміння історії, водночас він у своїй праці, яка заклала теоретичну основу розвитку європейської історіософії (“Prolegomena do historiosofii”, Берлін, 1838), обстоював слов’янський месіанізм в історії. Слов’яни, на його думку, були народом майбутнього, завдання якого полягало в тому, щоб “поєднати розірваний до сьогодні світ”, “заспокоїти розбурхані в ньому стихії”, “організувати в ньому великий мир” і “відкрити третю еру світу” [2.1.249, с. 84]. Цю месіанську місію слов’ян Цешковський обґрунтовував тим, що сам Бог відводив їм керівну роль у новітній історії світу, так само, як колись зробив це для германських народів в епоху середньовіччя. Виходячи з цього історіософського узагальнення, Цешковський поділяв всесвітню історію на три фази – стародавню, германо-християнську і синтетичну, віддаючи головну роль в останній фазі саме слов’янам [2.1.249, с. 84]. Цешковський по суті теоретично оформив ідеологію польського романтичного слов’янофільства, надавши характеристику внутрішньому змісту самого поняття. “Слов’янщина, – писав польський мислитель, – є репрезентація історичного минулого в світлі християнських вартостей” [2.1.179, с. 414].

Піднесення польського слов’янофільства проходило на фоні тотальної критики Заходу. Найбільш послідовним антагоністом виступає Генріх Жевуський, який уважав, що західноєвропейська цивілізація, перекручуючи ранньохристиянські вартості, пішла невірним шляхом, “збочилася з дороги”, вибрала невірні орієнтири для свого розвитку. Уживаючи епітети на зразок

“заангажований Захід”, “Європа – стара п’яниця” і т. п., Жевуський прагне переконати, що слов’янська перспектива полягає не в сліпому наслідуванні “вмираючого світу”, а в поглибленні та вдосконаленні своєї самобутності [2.1.349, s. 153].

Частина польських слов’янофілів з романтичного табору спостерігали стосунки “Заходу” і “Сходу” в аспекті германо-слов’янського та польсько-російського протистояння. Броніслав Трентовський, застерігаючи одноплемінників від спокуси наслідувати “романський раціоналізм” та “германський ідеалізм”, стверджував, що, за визначенням Провидіння, слов’янський світ має об’єднатися на основі родинного походження. Але з “слов’янського світу” Трентовський виключав Росію, за якою “під слов’янським іменем прихована Золота Орда” [2.1.349, s. 154].

Схожі позиції щодо етнічної належності росіян дотримувався й Францішек Духінський (1816 – 1893), який пояснював польсько-російський конфлікт з расового погляду. Для нього Польща представляла арійську расу, а Московщина – Росія – туранську. Звідси випливала теза про расову (відповідно й культурно-політичну) єдність Польщі та Русі – України. Згідно з Духінським, арійська Європа простягається аж до Подніпров’я. Цей європейський регіон охоплював Україну (для якої він послідовно застосовує термін “Русь”), Білорусь, Литву, балтійські землі, район Смоленська та територію колишньої республіки Великий Новгород. Далі на Схід лежить Туранський світ, який географічно відповідає Поволжжю. Духінський категорично заперечував слов’янський характер російського народу. “Москалі не є ані слов’янами, ані християнами в душі справжніх слов’ян та інших індоєвропейських християн. Вони залишились кочовиками до наших днів і залишаться кочовиками назавжди” [2.1.233, с. 267].

Листопадове 1831 року повстання, поразка і наступний занепад польської інтелектуальної еліти, яка була розпорошена по всій Європі, посяли серед польських романтиків ідеологію “пошуку винних”. Виникла

теорія “злих сусідів”, яка відкрито почала звинувачувати в усіх польських політичних негараздах сусідні держави, насамперед Росію та Пруссію. Причому критика на початковій стадії розвитку польського слов’янофільства російського царизму переросла згодом у “стандарт антиросійщини” [2.1.339, s. 157]. Навіть А. Міцкевич у своїх лекціях (College de France) постулював думки, що “москалі є схильні ідеї норманського піратства, об’єднаної з ідеєю розбійництва монголів” [2.1.349, s. 158].

Навіть найбільш толерантний до історії інших народів Й. Лелевель, автор “Dziejów Litwy i Rusi” (1839), чітко розмежував історію Русі з історією Москви, яку він поєднав з історією татарщини. Розмірковуючи над темою подальшої розбудови слов’янського світу, Лелевель все-таки допускав приєднання москалів до всеслов’янської федерації, але за умови, що вони “обростуть слов’янщиною”, тобто стануть “справжніми слов’янами” [2.1.301, s. 139].

Оцінюючи слов’янську політичну перспективу, Генріх Каменський в історико-публіцистичному синтезі “Rosia i Europa. Wstep do badań nad Rosją i Moskalami” (1857) дійшов переконання, що саме польсько-російський антагонізм визначить майбутню долю слов’янського світу, оскільки він визначає, яка сила (“польська демократична” чи “російсько-монархічна”) очолить рух уперед [2.1.349, s. 158].

У польській романтичній історіографії думки щодо слов’янської історичної перспективи з негативною оцінкою ролі Росії поділяли також Агатон Гіллер та Юліан Бартошевич, які безапеляційно проводили демаркаційну лінію між слов’янами й москалями на основі протиставлення Європи й Азії, “Сходу” й “Заходу” [2.1.349, s. 162].

Зрощення ідеології “слов’янофільства” з “панславізмом” привело до піднесення досліджень з історії осібних слов’янських народів ще в період до листопадового повстання 1831 року. Інтерес до історії Словаччини, Чехії, України, Сербії та інших слов’янських територій виявляли: Ян Потоцький, Ян Косаковський, Олександр Сапіга, Вовжинець Суровецький, Ігнатій

Раковський, Зоріон Доленга-Ходаковський, Самуель Лінде, Анджей Бандтке, Міхал Бобровський та ін.

Велику роль у пробудженні інтересу до історії осібних народів відіграло чехо-словацьке національне Відродження. Прага в 30-х роках ХІХ століття, борючись проти германізації, зусиллями Ф. Палацького, П. Шафарика, В. Ганки та ін. видатних діячів культури, перетворилася в загальнослов'янський центр, “слов'янські Афіни”. Польські слов'янофіли знайшли в положеннях чеських панславистів, які в особі Яна Коллара розвинули цілу програму досліджень і консолідації слов'янських народів, чимало плідних ідей та приступили до їх реалізації.

Уперше широке розуміння історії слов'янства в польській історіографії розвинув Анджей Бандтке, який з 1818 року став на чолі кафедри бібліографії та слов'янських мов в Ягеллонському університеті (Краків). Його порівняльно-філологічна праця (“*Comparationem dialectorum Slavicarum*”) рівною мірою містила інформацію літературного та історичного характеру [2.1.349, s. 285].

Але, безперечно, найбільш вагомі заслуги у сфері дослідження слов'янської історії належали Вацлаву Мацеєвському. Незалежно від того, де він проводив свої виклади із стародавньої літератури, як то у варшавській Духовній Академії, чи з історії польського права на гімназійних курсах, він на основі величезної ерудиції, скептицизму й наукового захоплення пробуджував у своїх слухачів, де значилося й чимало імен майбутніх учених, сталий інтерес до слов'янських старожитностей. У сфері його наукових інтересів значилися: звичаєва історія, історія права, історія слов'янських літератур та ін. Мацеєвський отримав прекрасну попередню підготовку, штудіюючи історію права у Вроцлавському, Гетінгенському і Берлінському університетах. У Берлінському університеті він слухав лекції творців німецької школи “історії права” Ф. Савін'ї та Ф. Ейнгорна, які доказували, що характер національного духу визначає зміст законодавства [2.1.327, s. 256].

Як теоретик, Мацеєвський належав до категорії “слов’янських прогнозистів”, які вбачали широкі можливості на шляху вдосконалення “молодої” слов’янської цивілізації. “Коли народи слов’янські, – образно пише він, – в своїй молодості звертаються до нового життя, то народи Європи вже старіють під тягарем минулих віків” [1.2.94, s. IV–V].

Уже в своїй ранній студії “Historia prawodawstw Słowiańskich” (1829) Мацеєвський розвиває історичну теорію на основі ідеалізації первістків слов’янського буття. Згодом, враховуючи зміст досліджень зі слов’янської історичної проблематики Ходаковського, Суровецького, Раковського та інших польських славістів, Мацеєвський в “Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian” (2 т. 1889) уточнює свої дефініції з викладом індивідуальної теорії слов’янського етногенезу. В основу її був покладений постулат про первісну слов’янську “общинність” (“gminowładztwo”), яка від самого початку була для слов’янських етносів незмінним духовно-організаційним життєвим принципом. Заперечуючи західноєвропейські теорії повної залежності слов’ян від римо-германського впливу, він стверджував про взаємодію і взаємопроникнення при розбудові правознавчих інституцій слов’ян та германців. Розвиваючи свою теорію “взаємодії”, Мацеєвський навіть знаходив слов’янське коріння походження “швабів” на основі етимологічних та громадсько-організаційних зіставлень. Такі узагальнення Мацеєвського не видавалися сучасникам чимось ультраоригінальним, оскільки подібні думки висловлював і німецький апологет общинної теорії Якоб Грім, який теж доводив “слов’янське походження” свебів [2.1.327, s. 258].

Подібно, як і переважна частина польських романтиків, Мацеєвський не розмежовував категорії “дух”, “народність” та “народний характер”. Характерологічною рефлексією Мацеєвського є типова для польської романтичної історіографії нівеляція динаміки розвитку “народного духу”, переконання в його незмінності. Поділяючи історію слов’янського права на

два періоди (XIII – XVIII ст.), він уважав, що зміст кожного з них продиктований характером розвитку кожного з “єдиноплемінних” слов’янських народів, які в силу історичних обставин пішли своїм шляхом культурного розвитку. “Незважаючи на поділи слов’янських народів і поколінь, осібний розвиток народів, – констатує Мацеєвський, – характер їх в головних рисах завжди був єдиним” [1.2.94, s. 74].

Ведучи мову про слов’янську самобутність, Мацеєвський розвинув дещо одіозну серед польських істориків-романтиків теорію про корисливість для слов’ян організуючого “монархістського” принципу, приводячи приклади про корисливість діяльності П’ястів у Польщі, Пжезимисловичів у Чехії та династії варязьких Рюриковичів на Русі. “Їх власна діяльність, – робить він реверанс у бік монархізму, – полягала в тому, щоб позбавити слов’ян шкідливих вад, закладених в їх життя” [1.2.94, s. 129]. Однією з негативних рис слов’янського племені Мацеєвський уважав нехтування організаційними принципами, слабкістю інстинкту державотворення, які врешті й зумовили негаразди в еволюції слов’янського світу. “Слов’яни, – констатує Мацеєвський, – самі висловились за варіант монархізму” [1.2.94, s. 79]. На думку Анжея Вежбицького, монархічні тенденції у творчості В. Мацеєвського обумовлені не так його щирими переконаннями в конструктивності монархічного принципу в житті слов’янських народів, як панславістськими настроями, оскільки російська монархія виступала в ролі поборника слов’янщини на теренах Європи [2.1.349, s. 292–293].

Варто зазначити, що погляди Мацеєвського на ментальність слов’янства зустріли заперечення Анджея Морачевського, викликали цілу низку полемічних виступів на сторінках часописів як у Польщі, так й еміграційних осередків. Ключові розбіжності між істориками зводились до двох положень: а) чи належає росіяни до слов’ян; б) наскільки слов’янам властива ідея єднання. Якщо Морачевський, йдучи за Лелевелем, з певними застереженнями, доводив належність Росії до слов’ян, незважаючи на

викривлення й відхилення за монгольської доби, то Мацеєвський акцентував увагу на брак “генетичної слов’янської субстанції” у московського племені [1.2.94, s. 454].

Якщо відкинути теоретичну драпіровку, погляди Мацеєвського зводяться до трьох концептуальних тез: 1) слов’яни насправді з початку своєї історії облюбували ідеали демократизму й республіканізму, але під впливом обставин піддалися спокусі монархізму, який послаблював їх негативні риси: “деструкцію”, “анархізм” та “бездержавність”; 2) слов’ян характеризує не лише етнічна спільність, але і єдність політична; 3) народ російський, який завдяки варягам і татарам позбувся слов’янської “м’якості” та опанував дух “насильства”, став гегемоном слов’янського світу [2.1.239, s. 296].

Окрім Мацеєвського, тема історії слов’ян була озвучена й Августом Біловським (1806 – 1876), автором “Wstępu Krytycznego do dziejów Polski” (Львів, 1850). Заслуга видавця, бібліотекаря, а згодом директора “Закладу народнього ім. Осолінських” полягала у критичній оцінці праслов’янської історії, яку він називає “історією казок” (“dziejów bajecznych”), маючи на увазі легенди про Попеля, П’ястов та ін. Відштовхуючись від гіперкритичного підходу до опрацювання історичних джерел німецького історика античності Бартольда Нібура, А. Біловський поставив амбітне завдання очистити слов’янську історію від впливів легенд, але допустив чимало джерелознавчих неточностей (Галл Анонім – став у нього слов’янським Гавлем, а Годуслав Баско – Годуславом Паско та ін.), що викликало критику сучасників та применшило його роль знавця старослов’янської історії.

Виводячи початки слов’янського етногенезу від іллірійських племен з району Родопів на Балканах, Біловський підтримав теорію слов’янської автохтонності. Подальшу міграцію слов’ян він пов’язував з епохою “Великого переселення народів”. Бажаючи показати визначну роль слов’ян уже в прадавні часи європейської історії, Біловський вдавався до очевидних

історичних фантазмагорій, розповідаючи, наприклад, про війни поляків з Олександром Македонським та римлянами. Подібні історичні кульбіти Біловського викликали іронічний відгук Ю. Бартошевича, який писав, що подібного роду історичні “фікції” не лише спотворюють минуле, але й принижують роль історії як науки [2.1.349, s. 300].

Загальна слов'янська історична проблематика віддзеркалена в творчості А. Міцкевича, учня Й. Лелевеля, який, навчаючись у Віленському університеті, перейняв у свого вчителя ряд поглядів на слов'янський світ. Згодом у ранзі професора кафедри слов'янської літератури “College de France”, перебуваючи в полоні ідей романтизму, Міцкевич виклав своє бачення як історичного минулого, так і перспективи розвитку слов'янських народів. У загальних рисах історична теорія А. Міцкевича зводилася до семи концептуальних елементів: 1) ідея слов'янськості історії Польщі; 2) концепція генези польського суспільства; 3) ідеалізація середньовічної доби (часи П'ястів); 4) ствердження “ягеллонської ідеї” як апогею розвитку в історії Жечі Посполитої; 5) критика часів “після ягеллонських”; 6) паралелі з історії Русі та Литви на основі принципу тотожності; 7) теза про “монголізацію” слов'янського світу як фактору падіння Жечі Посполитої [2.1.333, s. 175–176].

Посилаючись на Г. Гердера, Міцкевич ідеалізував слов'янські народи, в авангарді яких він традиційно ставив поляків, приписуючи їм особливу схильність до паростків демократизму, вбачаючи їх навіть в усній народній творчості. Водночас раціоналізм А. Міцкевича не привів його до тотальної ідеалізації історії слов'ян, де він усвідомлював брак цивілізаційно-культурного прогресу, проводячи паралелі з історією романо-германських народів [2.1.333, s. 189].

Серед поглядів А. Міцкевича відносно історії слов'янства, перейнятих адептами “української історичної школи” (насамперед, К. Шайноха), варто виділити теорію “наїзду”, згідно з якою слов'янська аристократія (“panstwo”)

постала в результаті фактору завоювання. Згідно з історичними уявленнями А. Міцкевича пришлі з Кавказу племена Лехів, Чехів, з однієї сторони, та Русів з Півночі, змусили слов'янське населення скоритися. Виводячи завойовників від індоєвропейців, А. Міцкевич водночас стверджує, що міжетнічний симбіоз породив унікальну політичну модель, вершиною якої є устрій Жечі Посполитої. В інтерпретації А. Міцкевича він кваліфікується як взірець, “велике осягнення політичного розуму” [2.1.333, s. 191]. Але “великий слов'янський народ” в уяві польського мислителя – це нащадки завойовників, насамперед шляхта, яким одним він приписує “політичний хист і такт”, здатність до організації й ініціативи. Щодо інших верств населення, то Міцкевич використовує епітети на зразок “загальний зброд” і стверджує, що, хто знає справжню “натуру слов'янського простолюдина”, той ніколи не вестиме мову про їх “право на історичний розвиток” [2.1.339, s. 414]. Таким чином, теорія “наїзду” в інтерпретації А. Міцкевича доповнювалася концепцією “П'яти Ахілла” з усією повнотою неогоці щодо ролі народу в історії.

У даному контексті, на загальнопольському науковому фоні вигідно виділяється так звана “лелевелівська історична школа”, яка постала в ідейних основах не лише на ідеалістичних канонах європейської романтики, але й піднісшись над романтичними віяннями, поставила проблему народу в колишній Жечі Посполитій не лише як етнічну, а й соціальну категорію.

Уже в творчості Й.Лелевеля, засновника романтичного напрямку в польській історіографії, помітний особливий інтерес до історії України. Республіканізм і демократичні уподобання Лелевеля, поєднані з панслав'янськими тенденціями, примусили його переступити через обмеження польських традицій в історичній думці. На відміну від виключної більшості польських істориків, Лелевель не вдався до надмірної ідеалізації національної історії і не вважав поляків гегемоном у визвольній боротьбі пригноблених народів російської імперії. “Справа волі, – образно пише він, –

не є долею і прерогативою одного народу – вона належить всьому людству” [1.2.88, s. 201]. Покладаючи великі надії на польсько-українське порозуміння в справі відродження нової, збудованої на демократичних засадах Жечі Посполитої, Лелевель з виразною симпатією спостерігає епізоди мирного співжиття двох слов'янських народів у минулому і закликає польських патріотів більш толерантно ставитись до українського селянства.

Погляди Лелевеля відносно історії України досить суттєво різнилися від концепції “української історичної школи”. Теоретики цієї школи, зокрема Грабовський, уявляли українську історію у формі закономірного загальнопольського процесу, в якому нинішнє виводилось з минулого і було нерозривно з ним пов'язане. В історії польського панування на сході вони вбачали лише твірний процес, де цивілізаційні вартості ніби нашаровуються одна на іншу, несучи блага українському народу. Для Лелевеля історія Жечі Посполитої – це перипетії не лише етнічних взаємин, але й соціальних протиріч, боротьба за громадські інтереси, які іноді важать більше релігійно-національних. Співчуваючи простому люду в Україні, Лелевель пояснював причини народних рухів виключно пагубною шляхетською політикою. “Усі народності Польщі, – пише він, – перебували завжди в стані постійного напруження, а могильна тиша на Україні порушувалася закликами до помсти шляхті й нетерпінням про часи скинення ненависного панського іга” [1.2.87, s. 199]. Зразком шляхетського “wiarołomstwa” Лелевель вважав політику домінуючого стану польського суспільства стосовно українського козацтва. З одного боку, Жечь Посполита забавляла їх обіцянками в часи військової напруги, а з іншого боку, провокувала козацькі криваві виступи. Трактуючи козацтво як зорганізовану “gminy” і “bractwo wojenne”, що при допомозі зброї добувало собі вільності і станові привілеї (obywatelstwa), історик все-таки наголошує на його зв'язок із рухом “chłopskim” [1.2.88, s. 404, 422–423]. Лелевель, як ніхто до нього в польській історіографії, зі співчуттям ставився до повстання під проводом Богдана

Хмельницького. “Козацький бунт, – констатує історик, – це повстання народу. Протягом шести віків Польща не бачила рівного йому: від Маслова до Хмельницького ніколи не траплялось таких всезагальних народних рухів. Народ, піднятий козаками борючись разом з ними за спільну справу, став активним. Рідкісне в історії видовище, видовище вражаюче і прекрасне. Воно тим більше захоплює нас, що протягом віків ми бачимо лише ріст гноблення та терпеливу покірність” [1.2.87, s. 200]. Акцентуючи увагу на зв’язок між занепадом Польщі й повстанням українського народу, Лелевель був однак далекий від генерального засудження шляхетської демократії, шукаючи джерела кризи українсько-польських взаємин XVII століття в деморалізації вищих шляхетських ешелонів, що втягнули народи до “bratobójczej walki” [1.2.88, s. 328–329].

У такому дусі інтерпретує українсько-польські історичні відносини Енджей Морачевський (1802–1855), автор багатотомного узагальнюючого синтезу “Історія Жечі Посполитої”, яка викликала захоплення Лелевеля, оскільки в повній мірі відбивала його республікансько-демократичну концепцію польської історії. Як і Лелевель, Морачевський виступив суворим критиком польської суспільної організації і поведінки шляхти відносно українського народу. Говорячи про військові акції поляків супроти козацтва, Морачевський стверджує, що “жовніри в поході, куди гірше найлютішого ворога спустошували українські землі ... Можна було подумати, що йде татарська орда, а не християнське військо; та іноді і дикі татари мають до українського простолюдина більше любові і співчуття, ніж наша шляхта” [1.2.97, s. 310]. Описуючи війни Хмельницького, Морачевський констатує: “Наступила для поляків пора дати відповідь за смертельний в політичному відношенні гріх, який виражається тим, що вони з часів вступу на престол Сигізмунда II випустили з виду поняття про справедливість, змішали політику з теологією, прониклись латинським фанатизмом, попрали релігію і права рівносильної Русі, яка, лише братством, а не перевагою сили,

з'єдналась з Жечцю Посполитою, зробивши її своїм вибором наймогутнішою державою, яка будь-коли мала місце між Балтикою і Чорним морем” [1.2.97, s. 127].

Але Лелевель і його історична школа так і не вийшли за межі епізодичних спостережень відносно історії українського народу, не залишилося для польської історичної думки зв'язуючої історичної концепції стосовно її змісту як осібною явища. Тому плідний підхід, що намітився в осмисленні минулого України, так і лишився не реалізованим у польській історичній науці, яка в другій половині ХІХ століття все більше, всупереч деклараціям про примат об'єктивізму в дослідженнях, скочувалася на позиції політико-історичного філістерства.

Повним виразом такого підходу до осмислення української історії є творчість представників “Краківської історичної школи”, яку навіть Тадеуш Корзон звинуватив у надмірній національно-політичній заангажованості [1.2.70, s. 117]. Типовим прикладом служить теорія українсько-польських історичних взаємин одного з найбільш яскравих представників школи Йосифа (Юзефа) Шуйського (1835–1883), професора історії Ягайлонського університету і водночас ідеолога галицької політики того часу. Творчість Шуйського віддзеркалює еволюцію польської історичної думки від романтизму і постулює як завдання “нової критичної історіографії” (так називали себе представники краківської історичної школи) “розрахуватися з минулим” [1.2.123, s. 1].

Історіографія має не лише досліджувати минуле народів колишньої Жечі Посполитої, представити його так, як воно дійсно було, але черпати з народної душі й народних почуттів, “згуртовувати події національного минулого коло великих рушіїв та ідей, окреслених Божою рукою”. А далі: “Призначення народів є служити ідеї Провидіння, яка здійснюється в історії людства. Ця ідея покликає громади й племена, що перебувають у первісному стані на поле дії, визначає їм посланництво і через посланництво підносить їх

до становища народів, як свідомих чинників у житті загальноісторичному...” [1.2.123, s. 2].

Відповідно з такою провіденціалістичною філософією історії Шуйський і спостерігає ту роль, яку, на його думку, мав в історії України польський етнічний елемент. Історичне життя Польщі, його прояви та особливості він спостерігає як обумовлений рух із заходу на схід. Причому цей процес, з погляду Шуйського, є виконанням певної історичної місії, яка покладена на поляків самим Провидінням. “Польща, – констатує історик, – має подвійну місію, видимо, призначену їй Богом – мала боронити християнство від навали зі Сходу та апостолювати Схід, розвивати слов’янські народи, матір’ю яких вона була, на службу християнської цивілізації, березучи їх національні прикмети...” [1.2.123, s. 8]. А згодом: “Польща служить християнству як жертва, як мучениця, яка кидається під ноги Сходу, щоб у її крові він наситив свою дику жадобу” [1.2.123, s. 292].

Захоплений ідеєю особливої історичної місії поляків на Сході, Шуйський у статті “O młodszości naszego cywilizacyjnego rozwoju”, у контексті унії 1386 року, проводить думку, що з територіальним зростанням Польщі, яке мало місце внаслідок з’єднання її з Литовсько-руською державою, навіть призупинився її внутрішній розвиток, оскільки вся енергія поляків була повернута на цивілізацію цього напівзаселеного, “дикого” краю [1.2.121, s. 179].

Зрозуміло, що подібного роду теорії домінували в польській національній історіографії, оскільки відповідали уподобанням виключної більшості патріотично налаштованої інтелігенції. Спорадичні кроки більш прагматично налаштованих істориків, як, скажімо, Лелевель, Морачевський, проявити певні симпатії до українського народу і засудити шляхетське свавілля в минулому, поклавши на нього відповідальність за українсько-польське історичне непорозуміння, не знайшли схвалення серед польських наукових ортодоксів.

Слов'янська історична проблематика виявилась однією з найбільш популярних тем у середовищі польської романтичної історіографії. Вона позначилася на творчості Казимира Стадницького (1796 – 1886), Олександра Тумунського (1811 – 1880), Міхала Ольшевського, Максиміліана Лукашевича (1821 – 1893), Казимира Шульца (1825 – 1887), Діонісії Понятовської (1816 – 1868) та ін. Слов'янщина займала також чільне місце в творчості професійних істориків романтичної доби – Й. Лелевеля, А. Морачевського, К. Шайнохи, Г. Шмітта та ін. Специфікою їх творчості було прагнення поєднати історію Польщі з історією всеслов'янського звучання. Водночас польські романтики розпочали публікувати праці з історії сусідніх слов'янських народів. Зокрема, під враженням розвідок празьких славістів Ф. Палацького та П. Шафарика до теми історії Чехії звертається Ромуальд Губе (1803 – 1890), двотомне дослідження “Czechia i Czechowie przy końcu I połowy XIX w.” (2 т., Берлін, 1847) опублікував й Едмунд Хоєцький (1822 – 1899). Хоча праця носила виразно популяризаторський характер, у ній досить добре показано культуру, політику та ідеологію чеського суспільства в XIX ст. [2.1.349, s. 301].

Значним доробком польської романтичної історіографії стало звернення до історії Білорусії (Стослав Лагуна), Литви та Росії. Гіпотеза Ф. Духінського про туранське (алтайсько-угорське) походження росіян сформувала негативні стереотипи щодо історії Росії. Однак поступово польські романтики переборюють ці упередження і піднімають на щит досліджень більш “лагідну” тезу Й. Лелевеля про Росію як “викривленого розгалуження (“odrostku”) слов'янства” [1.2.71, s. 130]. Нові віяння відбилися на компіляції учня Лелевеля Леона Рогальського (1806 – 1878), автора твору “Piotr Wielki i wiek jego” (1851), праці викладача російської мови в Ягеллонському університеті з історії російської літератури Єремії Мехержинського (1838) та ін.

Дещо занедбаний польськими романтиками видається напрям, пов'язаний з історією південнослов'янських народів. Окрім праці Вільгельма

Богуславського (1815 – 1901) “Rys dziejów serbsko-łazyckich” (Петербург, 1961), польські історики не залишали більш-менш значних наукових синтезів.

На тлі малої активності польської романтичної історіографії щодо своїх близьких слов'янських сусідів дивовижною, а за словами Анжея Вежбицького, “феноменальною”, виглядає зацікавленість поляків історією України. Українська історія зусиллями романтиків за кілька століть була тісно пов'язана з долею польського народу. Усвідомлення цього польсько-українського взаємозв'язку в історії визначило коло зацікавлень та способи виразу й інтерпретації української проблематики. Велике значення мав також рух народів у 1846 – 1848 рр. XIX ст., який підніс найдраматичніші сторінки минулого обох народів, такі, як повстання Б. Хмельницького чи Гонти та Залізняка. Політика релігійна і репресії російської влади проти поляків скерували їх увагу в бік уніатства, в якому вона вбачали фактор примирення польського та українського антагонізму. Хоча виключна більшість польських істориків не поділяла думок Ф. Духінського про “самобутність” та “відмінність” історії України й Литви від історії Польщі, вважаючи їх провінціями Жечі Посполитої, досить очевидне прагнення інтегрувати навіть віддалені від історії польського народу події в русло “загальнопольських” процесів.

Польська історична наука романтичної доби водночас концентрувала увагу на багатьох різноманітних напрямках дослідження історії України: археологія, політична й суспільна історія (козаччина, селянські рухи), історія релігії і церкви (проблема унійна), краєзнавство, історична генеалогія та ін. Осібні епізоди і звернення до української тематики трапляються в таких істориків, як: Й. Лелевель, В. Мацеєвський, К. Ташкевич (1806 – 1868), К. Ходуніцький (1786 – 1847), Олександр Доровський (1815 – 1874), Антоній Марцинковський (1823 – 1880) Ісидор Шаранієвич (1829 – 1901) Ян Вагілевич (1811 – 1866), Владислав Завадський (1824 – 1891). У контексті

польської історії публікував свої перші праці Францішек Діонісій Зубрицький (1777 – 1862), маніфестуючи свою належність до українського народу [2.1.349, s. 302].

У межах слов'янознавства в польській романтичній історіографії спостерігається особливий інтерес до історії Литви, причому переважно в контексті литовсько-руських та польсько-литовських взаємин. Першим серйозним науковим синтезом на дану тему стала “Dzieje starożytne narodu litewskiego” (Вільно, 1835 – 1841) Теодора Нарбутта (1784 – 1864). Збирач литовських старожитностей, аматор історії, не маючи відповідної фахової підготовки, Нарбутт не продемонстрував належної критики джерел та проявив тенденційність у викладі історії литовської держави [2.1.349, s. 303].

Більш глибоко науково поставленою видалася праця Я. Крашевського “Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obycaje, pieśni, przysłowia” (2 т. 1847 – 1850). Незважаючи на “поетичні нахили”, бажання піднести литовську історію, автор все-таки вірно розставляє історичні акценти, концентруючи увагу на ключових подіях утворення державної організації, фактор феодалізації, династійна проблема та ін. [2.1.349, s. 303].

1839 року спочатку в Берліні, а згодом в Познані з'явилася одна з найбільш популярних серед польських романтиків праця “Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 r.”, що належала перу Й. Лелевеля. Незважаючи на брак джерел з історії Литви, Лелевель зумів показати всю панораму русько-литовських взаємин, розширивши політичну історію, теорію культурного “взаємозв'язку” й “проникнення”. Історія Литви знайшла також інтерпретатора в особі професора всесвітньої історії Віленського університету Ігнація Онацевича (1780 – 1845). Подібно Нарбутту, він проявляв особливий інтерес до литовських “старожитностей”, але опрацював лише невеликий проміжок історії литовського раннього середньовіччя.

Історія краєзнавчого змісту надихнула Міхала Балінського (1794 – 1864), літератора, публіциста та історика, на дослідження минулого Вільно.

Його “*Historia miasta Wilna*” (2 т., Вільно, 1836 – 1837) носить історико-енциклопедичний характер, але не об’єднана зв’язуючою ідеєю історичного характеру.

У спектрі історичного краєзнавства з компонентами історії Литви писали праці: Адам Адамович (1802 – 1881), Людвік Жукевич (1813 – 1846), Генрік Камінський (1813 – 1866), Фелікс Вротновський (1803 – 1871), Ігнатій Данилович (1787 – 1843), Казимир Стадницький (1808 – 1886), Адам Кіркор (1812 – 1866) та ін. Варто зазначити, що поділ істориків на дослідників Литви, Русі, Польщі є досить умовним, оскільки їхні наукові інтереси та тематика досить часто об’єднувалися.

У цілому, слов’янська перспектива, на основі якої польська романтична історіографія опрацьовувала історію середньовічної Східної Європи, виявилася найбільш плідним напрямом досліджень. У його межах польські романтики сформували головні теоретичні компоненти своїх уявлень на історичний процес: концепції з елементами ідеалізації праслов’янського громадського устрою (“теорія демократизму”), фактору завоювання (“теорія наїзду”), “ягеллонська ідея”, концепція ролі народу (“Ахіллесова п’ята”) в історії, що вийшли з-під пера польських романтиків (Й. Лелевель, А. Міцкевич, В. Мацеєвський, Е. Морачевський та ін.), увійшли до постійного теоретичного атрибуту польських науковців, стали тією платформою, на засадах якої формувалися стереотипи уявлень адептів української історичної школи ХІХ століття.

РОЗДІЛ ІІІ

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В ПОЛЬСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ

3.1. Передумови появи польської історичної школи на українських теренах

Українська школа в польській романтичній історіографії виникла з трьох причин: через загальний розвиток романтизму, піднесення народного фольклору, героїзації історичного минулого, а разом з цими загальними рисами романтизму й піднесенням української поезії, українського колориту, зацікавленості до польсько-українських історичних взаємин. Друга причина полягала в походженні, житті й вихованні представників школи в Україні. Любов до природи, спілкування з селянами, цікавість до старожитностей та визначних історичних місцевостей спонукали українофільські симпатії її adeptів. Третя причина була прихована в національно-політичній сфері. Поляки, борючись за своє національне визволення насамперед проти Росії, розраховували на залучення українського селянства до своїх громадсько-політичних організацій та шукали шляхи збурення проти російської влади, насамперед Правобережної України, місцевого населення. Шимон Конарський, один з найбільш відомих прихильників цієї програми, утворив “Товариство польського люду” (1835), навіть не усвідомлюючи, за словами Даніеля Бовуа, що “там, де він діяв, польського люду просто не було” [2.1.176, с. 82].

Звичайно, усі зазначені принципи доповнювали один одного, складаючи систему уявлень про Україну в середовищі польської інтелігенції.

Романтизм, який користувався особливою популярністю серед “недержавних” (за класифікацією Г. Гегеля) чи так званих “плебейських” (за термінологією Й. Гердера) народів, став ідеологічним підґрунтям

національно-визвольних рухів на теренах Європи. Саме романтизм європейського штибу, з його досить чітко вираженою національною ідейно-філософською основою, проникнувши в середовище слов'янського світу, привів до зламу традиційних стереотипів щодо історії. У Франції історик “знедолених” народів Огюстен Т’єррі висунув цілу програму регіональних досліджень, головною ідеєю яких була заміна історії “престолу” “історією “територій” та застарілих вождів і владик “новим колективним багатирем минулого – народом”. Т’єррі був не самотнім, таку ж позицію займав французький історик літератури А. Віллеман, який виступив з цілою низкою публіцистичних статей, спрямованих на піднесення ролі “народності” в літературному процесі [2.1.281, s. 134].

Польська національно-історична ідеологія, яка під впливом трагічних невдач XVIII століття переживала певну летаргію, з проникненням романтизму знайшла нову підпору для свого відродження. Поновилася думка і в шляхетському середовищі про потребу направити свої дії на справу визволення Батьківщини і народу.

Шляхетське суспільство Правобережної України, яке сполячилося за кілька поколінь від появи романтизму, перейнявши польську мову та прагнення до відбудови польської Жечі Посполитої, все-таки не втратило остаточно своє генетичне коріння і зберегло симпатії до України. Підґрунтям цих українофільських симпатій було те, що німецькі пророки романтизму брати А. і Ф. фон Шлегель окреслили влучним терміном “Landespatriotismus” (“територіальний патріотизм”). Уже із самого початку XIX століття в польській літературі проявляється перший інтерес до української народної творчості, до народних оповідань, переказів, пісень, звичаїв. 1805 року в “Pamiętniku Warszawskiemu” була опублікована стаття Гуго Коллонтая (1750 – 1812) “Śwactwa, wesela i urodziny u ludu ruskiego na Rusi Czerwonej”, де він вказав на самотність етнічного масиву на східних “окраїнах” Польщі. Майже водночас з’являються зібрання “піонера української

етнографії” Зоріана Доленги-Ходаковського, якого російський історик культури Олексій Пипін називав “одним з перших європейських пропагандистів дослідження народності для мети історії й народної гідності” [2.1.252, с. 370].

Саме етнографічні розвідки Доленги-Ходаковського спонукали до видання в 1827 р. М. Максимовичем “Малороссийских песен”, в які він включив і рукописні матеріали свого польського попередника.

У 1811 році у Львові виходить книжка Ігнатія Червинського, в якій описані звичаї “Okolicy za Dnistrskiej między Strujem i Lomnicą”. Року 1821 професор львівського університету Гютнер в альманасі “Pielgrzym Lwowski” друкує програмну статтю “Volkslieder”, в якій, звертаючись до дослідників історії краю, веде мову про значення народних пісень для характеристики його почуттів і переживань у віддалених від сьогодення епохах. Трохи згодом Вацлав Залеський публікує у Львові дуже популярну етнографічну серію “Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego” з коментарями в дусі ідей панславистського звучання [2.1.252, с. 394].

Під впливом потужної етнографічної течії намітилися суттєві зрушення і у сфері польської літератури. До 20-х років ХІХ століття в польській літературі панував так званий “французький псевдо-класицизм”. З приходом романтизму в польській літературі розпочинається тотальна критика псевдокласичного напрямку, збудованого на засадах ідеї “народності”. Варто зауважити, що коли в Польщі був лише один потужний культурний осередок в межах Варшави, критика велась досить мляво, переважно літератором В. Бродзинським. І лише коли осередки польської культури перемістилися в провінції, об’явилися на Литві – Вільно, а на Україні – Кременець, то новий рух польських романтиків одразу пожвавішав, висунувши ряд видатних особистостей на зразок А. Міцкевича [2.1.252, с. 426].

У 30-х роках ХІХ століття епіцентр польського романтизму остаточно перемістився в Україну в заснований Ф. Чацьким Кременецький ліцей, який

став головним осередком підготовки кадрів польської інтелігенції. Гурток кременецьких ліцеїстів у складі Мальчевського, Ковальського, Гославського, Корженьовського, Заборовського та інших розпочинає видавати свій знаменитий часопис “Swiadczenia nauków”, який дійсно засвідчив кінець ери псевдокласицизму і перехід до романтизму в польській літературі.

Проникнення романтизму сприяло появі цілої плеяди польсько-українських поетів і письменників, до яких належали: Богдан Залеський, Северин Гоцинський, Антоній Мальчевський, Тимко Падура, Михайло Чайковський, Томаш Олізоровський, Ігнатій Крашевський, Михайло Грабовський та ін.

Належачи формально до одного культурного осередку, який російський історик слов'янських літератур Олексій Пипін навіть об'єднує категорією “літературної школи” [2.1.252, с. 476], поети і прозаїки помітно різнилися між собою за ідеологічними переконаннями. Варто виділити три ідейно-політичні течії серед польських “романтиків-українофілів”. Представниками першої є: Мальчевський, Залеський, Гоцинський, – усі вони родом з України, товариші спочатку по Уманській базилянській школі, а потім по навчанню у Варшавському університеті. Цей гурток письменників став на ґрунт романтики під безпосереднім впливом української народної поезії. Варто також зазначити, що цю групу польських “юнаків з України” дуже прихильно у Варшаві приймали і всіляко підтримували двоє видатних професорів, Лелевель та Бродзинський, які дотримувалися виразної демократичної орієнтації [2.1.199, с. 222].

Мальчевський, Залеський, Гоцинський уперше в польській літературі в поетичних образах відтворювали історичне минуле України. За виразом В. Антоновича, “в поезіях цієї групи виразно забриніли струни козацької бандури і романтичного оспівування козацтва” [1.1.11, арк. 2 зв.].

За найвидатнішого і найталановитішого представника цієї поетичної течії традиційно вважають Богдана Залеського, якого вже в ті часи величали

“українським Бояном”, “козацьким поетом”, або просто “козаком”. Сам же він себе іменував не інакше, як сином “Matki Ukrainy”. Але поет любив і вихваляв ту Україну, яка в його думках була міцно сполучена з Польщею. Ідеалізуючи козацтво, він водночас щиро вірив, що українців цілком можливо залучити до боротьби за відновлення Жечі Посполитої, яка колись була для обох народів “рідною домівкою” [2.1.199, с. 224].

Якщо Б. Залеський тішив читача історичними ідиліями, то А. Мальчевський і особливо С. Гоцинський пішли значно далі, звернувшись до соціального тла, на основі якого проходили епізоди української минувшини. Твір С. Гоцинського “Замок Канівський” – це досить правдивий малюнок життя в Україні, з певною негоцією тих утисків, яких зазнавав український народ під пануванням польської шляхти [2.1.174, с. 107].

Друга течія польських літературних “українофілів” уособлена іменами Михайла Чайковського та Тимоша Падури. Характерною рисою їхньої творчості є неприхована тенденційність при висвітленні польсько-українських історичних взаємин в історії.

Українські симпатії М. Чайковського з усією повнотою проявили себе в його знаменитому виступі на загальноєвропейському історичному конгресі в Парижі (1835 р.). Красномовно озвучена тема “Яким був вплив козаків на літературу Півночі та Сходу?” полягала в переконанні її автора, що козацька Україна є досконалим втіленням справжнього слов’янського духу і що козацький первень спричинився до відродження новітньої польської та російської літератури. У даному контексті М. Чайковський посилався на творчість поляка Богдана Залеського та росіянина Кіндрата Рилєєва, які, на його думку, правильно відтворили образи і роль козацтва. На переконання історика польської літератури Зигмунда Швейковського, “Чайковський завжди вважав себе поляком, але ідея незалежності Польщі, без сумніву, була для нього другорядною справою. У його свідомості вона нерозривно пов’язана з ідеєю вільної України, і без неї повністю втрачала для нього

привабливість і сенс. Русь Чайковський уявляв собі під владою ідеалізованої Польщі, уособленої польським королем, який був далеким повелителем для України” [2.1.234, с. 255].

Провідною ідеєю Чайковського було воскресіння Запорозької Січі, старої козацької України, у тій самій формі й характері, що існували в добу колишньої Жечі Посполитої, яка, на його переконання, була втіленням найвищих життєвих ідеалів.

На думку відомого історика з української діаспори Івана Лисяка-Рудницького, мисленню Чайковського притаманні кілька незмінних рис. По-перше, він був, що незвично для поляка, переконаним монархістом. Оскільки Жеч Посполита була станово-представницькою монархією з виборним королем на чолі (“коронованою республікою”), то концепція спадкової монархії не посідала помітного місця в еволюції польської політичної думки. Винятковий монархізм Чайковського безперечно пов’язаний з його козацькими історичними фантазіями. Він бачив автономну козацьку Україну під владою далекого спадкового короля із династії Ягеллонів, який буде визнаний і шанований всіма як батько, але не втручатиметься у справи автономного козацького війська [2.1.233, с. 258].

Другою провідною лінією історико-політичної мотивації М. Чайковського став панславізм, оскільки він постійно підкреслює спільність походження, долі та солідарність усіх слов’ян, включаючи і росіян. Саме визнання за росіянами “слов’янщини” різнило М. Чайковського від його сучасника і товариша Ф. Духінського, який уперто обстоював тезу, що “москалі” – не слов’яни, а мовно слов’янізовані туранці.

Третьою рисою ідеологічного спрямування М. Чайковського є досить очевидний антиклерикалізм. Він доходить думки, що католицизм відштовхував Польщу від слов’янського світу, а католики-ортодокси, на чолі з орденом єзуїтів, спричинили конфлікт у межах Жечі Посполитої між козаками-українцями та поляками [2.1.234, с. 256].

У багатьох положеннях, солідаризуючись з М. Чайковським, інший польський “козакофіл”, придворний бандурист князя Вацлава Ржеуського Тимош Падуро стверджував, що українське козацтво завжди прихильно ставилося до поляків і патологічно ненавиділо “москалів” та Московщину. Щоб доказати цю тезу, Г. Падуро вдався навіть до історичних містифікацій, складаючи буцімто записані під час його мандрівок по “козацькій Україні” та Кубані народні думи. Його мрії про можливість помирити польський патріотизм з українським, щоб воскресити шляхетську-козацьку Україну, мали величезний резонанс насамперед серед зuboжілих верств польської шляхти на Правобережжі України [1.2.31, с. 737].

На думку Ф. Равіти-Гавронського, одного з найбільш яскравих виразників української історичної школи в польській романтичній історіографії: “Трапилося незрозуміле з першого погляду явище: польське суспільство на Україні, що всіляко домагалось знищення козацтва, через 70 років потому одягнуло козацький одяг та забавлялось мріями, що козацтво повернеться до життя на польську славу” [1.2.31, с. 78].

Після нещасливого повстання 1831 року історико-політичні ідеї, а разом з ними і поетичний пафос польсько-української літературної школи, переживають глибоку кризу. Течія романтичного “козакофільства”, як розвінчана ілюзія, не лише завмирає, але й набирає рис справжньої демагогії, що викликало критику проти “української школи” Адама Міцкевича, який іронічно писав, що її представники нічого корисного для польського руху не пропонують, а лише вигукують “hor, hor, sur, sur”. “Варто, – далі констатує А. Міцкевич, – щоб хтось серйозно написав про “hor, hor”, для того щоб цих “pisarków z konia ukraińskiego zsadzić” [2.1.288, с. 15].

Критика й розчарування “козакофільськими” ідеалами викликали в середовищі польських романтиків на українських теренах третю течію, яку сучасний український дослідник проблеми Василь Ульяновський кваліфікував категорією “демократичного українофільства” чи “балагульства”

[2.1.263, с. 123]. Теоретики й ідеологи цього напрямку підкріпили українські симпатії ідеями гуманізму, демократичної свідомості та народолюбства. Поразка повстання 1830 – 1831 років спонукала польських патріотів до “глибокого обрахунку сумління”. Серед них прозвучали голоси, які вказували на головну причину катастрофи: шляхетський характер виступу та брак підтримки з боку українського селянства. Так народився серед поляків на українських теренах новий політичний рух, що виписав на своїх прапорах гасло визволення селянства з кріпацтва, сподіваючись, що цим удасться здобути прихильність “люду” для національної справи [2.1.176, с. 92].

Повернення з Сибіру учасників польського повстання 1831 – 1832 років у зв’язку з амністією з нагоди коронації в Москві (серпень 1856 р.) Олександра II не лише посилили радикалізм поляків на Україні, але й привели до зміни політичної тактики. Розрахунки на зовнішньополітичну підтримку в справі відродження Польщі тепер ніхто не сприймав серйозно, шукаючи опори у власних силах та сподіваючись на союз з українським селянством. Зигмунд Красинський (1812 – 1859) розвинув цілу теорію, згідно якої суспільний поступ має йти без крайнощів. Засуджуючи аристократію і шляхту, він виступив проти радикальних методів змін, які нищать моральні устої та духовність, вимагав більш толерантного відношення до українського простолюдина. Подібні думки зустрічаються і в Юліуша Словацького (1809 – 1849), уродженця м. Кременця на Волині, другого після А. Міцкевича за словами польського поета-романтика. У поетичному творі “Псалми майбутнього” він в алегоричній формі показав образ народу як носія вищої духовності та закликав польських провідників національно-визвольного руху шукати опору в “рідного люду” [2.1.209, с. 336–337].

Для пропаганди подібного роду ідей поляки-патріоти вирішили видавати в Україні часопис “Gwiazda”, спрямований проти ультраконсерваторів з числа великих латифундистів. Ініціатором видання став декласований шляхтич з Черкащини Зенон Фім, обравший псевдонім Тадеуш

Падалиця. Три томи цього збірника вийшли наприкінці 40-х років у Києві й отримали в середовищі польської шляхти на українських теренах величезну популярність та підтримку. Статті В. Давіда, Т. Лоди-Заблоцького, Ю. Заленського та інших польських патріотів, засланих за свою національну діяльність на Кавказ, поєдналися з публіцистикою М. Грабовського, Т. Падалиці, К. Лібельта. Виступ проти концепції нерухомості, страдницької та провіденціалістичної історії поєднується роздумами про потребу удосконалення суспільної системи [2.1.176, с. 359].

Трохи згодом Леонід Совінський видає відверто українофільську газету “Siolo”. Передмова до першого номера видання опублікована Фортунатом Новицьким під колективним псевдонімом Проспер Громадський, засвідчує, що молодь хоче позбутися страху батьків. Українська ідентичність декларується важливішою за польську. Цим шляхом пішло чимало представників польської молоді. Володимир Антонович, відомий український історик і громадсько-політичний діяч, своїм прикладом демонструє найбільш екстремальний розрив з рідною польською культурою та перехід у табір українців [2.1.203, с. 76].

У контексті російських репресій проти польського національно-визвольного руху з’являється теорія “органічної праці”, яка покладається не на голосні маніфестації та збройну боротьбу, а на тривалу, копітку економічну, культурну та громадську діяльність з метою піднесення ролі польського елемента в житті країни. У 1857 році Анжей Замойський створив “Рільниче Товариство”. Подібне товариство було відкрито також і в Київській губернії за ініціативою М. Грабовського, Т. Рудаківського, З. Головінського. Стає все більш очевидним, що польські інтелектуали змінюють спектр своєї діяльності, переносючи агітаційну роботу серед українського населення (насамперед селян) в практичну площину [2.1.176, с. 78].

В’ячеслав Липинський, який надзвичайно пильно простежував політичне тло в програмних засадах польських інсургентів щодо України,

виділив серед них три осібні групи. Першу з них становили лоялісти або угодовці, які прихильно ставилися до російського імперського режиму. Оскільки протягом більшої частини ХІХ ст. імперська Росія не проводила політики етнічного націоналізму, то вони зберігали лояльність до династії Романових і розраховували на порозуміння з владою в українському питанні. Другим табором був польський націоналізм, який неухильно стояв за відновлення історичної Жечі Посполитої. І, нарешті, третій за Липинським, найцікавіший для розуміння польсько-українських історико-культурних та політичних взаємин – табір українофільства [2.1.230, с. 397]. Саме вихідці з цього осередку стали натхненниками зародження української школи в літературі, а згодом – у польській історіографії. Типовим прикладом є ідеологія Францішека Духінського (1816 – 1893), історичні погляди якого справили помітний резонанс не лише серед польських істориків, але й української народницької історіографії ХІХ століття (М. Костомаров, П. Куліш та особливо В. Антонович) [2.1.220, с. 124–126].

Духінський належав до гуртка “українських співробітників” “некоронованого короля” Польщі князя А. Чарторийського, як і Міхал Чайковський (1804 – 1886) та Іполіт Терлецький (1808 – 1888). У 50 – 60 роках ХІХ століття він опублікував низку статей, написаних як французькою, так й українською мовами. З їх змісту очевидно, що Духінський був одержимий проблемою польсько-російських відносин, у якій вирішальну роль він відводив Україні. Він був переконаний, що “Україна – це Польща і майбутнє польське Відродження не матиме успіху, якщо не почнеться на Русі” [2.1.233, с. 265].

Щоб доказати вірність своїх політичних сентенцій, Духінський апелює до історії, пояснюючи, наприклад, польсько-російський конфлікт з расового погляду. Для нього поляки й українці, які є дуже етнічно зближеними, уособлюють арійську расу, а москалі – туранську. Згідно з уявленнями Духінського, арійська Європа простягається аж до Подніпров’я. Цей європейський регіон охоплює Україну (для якої він послідовно застосовує

термін “Русь”), Білорусь, Литву, балтійські землі, район Смоленська та територію колишньої республіки Великий Новгород [2.1.233, с. 267].

Духінський уважав за велику помилку починати історію Московщини зі слов’ян Києва і Новгорода, а не з фінських племен Поволжя. Всупереч твердженням російських істориків (М. Карамзін, М. Погодін та ін.) він повністю заперечував фактор слов’янської міграції з Дніпра на Волгу. Прийняття правителями Московщини назви “Русь”, “Росія” – не що інше, як історична узурпація. Духінський стверджував, що під впливом династії Рюриковичів і церкви фінські й татарські жителі Московщини поступово прийняли слов’янську мову, але зберегли свій первісний расовий характер. Підтвердженням неслов’янського походження Московщини Духінський вважав їхні кочові звички: аграрні розподільчі комуни, автократичну форму правління та численні релігійні секти. “Російська імперія, – стверджував польський українофіл, – ніколи не стане федерацією тому, що туранцям не властиві прив’язаність до землі і почуття локально-регіонального патріотизму, які є передумовою федерального строю” [2.1.233, с. 207].

Духінський мислив історію українсько-російських відносин як постійну конфронтацію: починаючи від Володимира Великого аж до часів Мазепи. Війни польсько-литовської Жечі Посполитої проти Московщини були продовженням попередніх конфліктів Київської Русі з Москвою. Він заперечував постулат, що москалі правлять Україною з добровільної згоди цієї країни.

Зворотною стороною цього перманентного українсько-російського протистояння, за твердженням Духінського, є органічна єдність українців і поляків. Доказом цього він уважав саму назву слов’янського племені полян біля Києва, яка в його уяві ідентична назві “поляки” в Привіслі. Ця первісна єдність слов’ян дніпровських та привісленських була розірвана варягами та монгольською інвазією, але завдяки польським Ягеллонам поновлена в XIV – XVI ст. [2.1.233, с. 268]. Духінський, всупереч очевидному, мав глибоке переконання, що поляки й українці є по суті одним народом, не розділеним ні

релігією, ні ментальністю. Польська й українська мови ближчі між собою, ніж українська та російська.

За словами І. Лисяка-Рудницького, Духінський доводив концепцію польсько-української єдності до логічного завершення: “Потрібно включити до польської історії все історичне минуле Литви і Русі” [2.1.233, с. 268].

Інтелектуально Духінський належав до епохи польського романтизму, відповідно стереотипи його історичних уявлень суттєво різнилися від нових позитивістських віянь, які проникли з теорією еволюціонізму й “органічної праці” в 70 – 80-х роках ХІХ століття. Його надмірна “українофільська” заангажованість викликала заперечення й несприйняття в середовищі польської ортодоксальної шляхти, де з’явився навіть іронічний термін “Духінщина” (“Duchinińszczyzna”). Піднесення польського культурницького націоналізму в категорію інтегрального (особливо в останній чверті ХІХ ст.) зробили його теорію для польського суспільства недоречною.

Єдиним осередком, для якого насамперед історична теорія не пройшла марно та мала далекосяжний вплив, стала українська історична школа. Причому слід зауважити, що сприйняття ідей Духінського в межах школи було досить вибіркоким. М. Грабовський сприймав тезу Духінського про особливе місце історії України в загальнопольській. К. Шайноха позитивно оцінював дану ним оцінку козацтва в контексті його українського коріння. Водночас М. Дубецький та Ф. Равіта-Гавронський посилались на роль “ягеллонської ідеї” в інтеграції двох одноплемінних, слов’янських народів [2.1.313, с. 168].

3.2. М.А. Грабовський і зародження української історичної школи в 40 – 60-х роках ХІХ ст.

Зародження в 40 – 60-х роках ХІХ ст. течії демократичного українофільства тісно пов’язане з процесом появи української історичної

школи в польській романтичній історіографії. Біля витоків цієї науково-організаційної структури стоїть постать польського літератора, історика, публіциста й громадського діяча Міхала (Михайла Антоновича) Грабовського (1804 – 1863).

М. Грабовський – майже невідома історична постать. Навіть ті декілька вчених, які протягом останніх десятиліть виявляли інтерес до його особи, до кінця не усвідомили його ролі в польській та особливо українській історіографії ХІХ століття. Тим часом творчість Грабовського спонукала цілу плеяду визначних діячів польської й української культури (у їх числі – Ю. Словацький, В. Антонович, Г. Сенкевич та ін.) до поглибленого знайомства з історією України [2.1.219, с. 341–342]. Варто також зазначити, що один з найбільш впливових діячів українського національного Відродження ХІХ ст. Пантелеймон Куліш, який сприйняв ряд його ідей, називав Грабовського “українським Вальтером Скоттом”, послуговувався його порадами при створенні першого українського історичного роману “Чорна Рада”, включив архіважливу для розуміння польської версії причин польсько-українського історичного “антагонізму” статтю в “Записках о Южной Руси”, атестуючи польського вченого як кращого фахівця з історії України [2.1.269, с. 76].

Міхал Грабовський народився 1804 року на Волині в шляхетській родині, яка мала досить великі земельні володіння на Правобережній Україні. Дитячі роки провів у селі Олександрівка недалеко від Чигирини (нині містечко Олександрівка Кіровоградської області. – П.А.-К.).

Навчався в Уманській гімназії разом із відомими згодом польськими поетами, представниками української течії в польській романтичній літературі Б. Залеським та С. Гоцинським. Постійні дебати в гімназії про романтизм і класицизм, захоплення літературою, особливо романтичною, привели до утворення літературного гуртка, що отримав назву “Sa-Go-Gra” (Залеський, Гоцинський, Грабовський), чи в критичній літературі –

“Уманська школа” [2.1.221, с. 106]. Через вільнодумство й непорозуміння з дирекцією закладу Грабовський не закінчив гімназію і переїхав до Одеси, а згодом 1825 року перебрався до Варшави. Тут він знову зустрівся з Б. Залеським та С. Гощинським, але розходження зі “червоними романтиками” в поглядах на селянське питання, збройне повстання підштовхнули Грабовського в 30-х роках ХІХ ст. до католицько-консервативного, “білого” табору. С. Гощинський у своїх спогадах, опублікованих у “Літературній Варшаві” (1833), іронічно говорить про свого колишнього товариша: “се панич-французик, з усіма хибами аристократа” [2.1.269, с. 78]. Але досить очевидно, що головна причина розходження з своїми гімназійними товаришами полягала не в становій нерівності, а в ідейно-політичному протистоянні. Уже 1830 року М. Грабовський мав за провідну ідею не відродження історичної Жечі Посполитої від “моря до моря”, яка гріла душі польських патріотів, а ідею “всеслов’янської єдності”, що в умовах піднесення польського національного руху та його антиросійського спрямування видавалася недоречною та навіть шкідливою. Теоретико-політичні сентенції Грабовського, що “всі поляки мусять йти за слов’янськими народами, а найближчі їх сусіди історичні – це росіяни й малороси” [1.2.55, с. 247], викликали не лише заперечення з боку польської політичної еліти, але й досить тенденційні закиди в “політичному сервілізмі” А. Міцкевича, А. Тишинського, Ю. Крашевського та ін. видатних польських діячів культури [2.1.269, с. 84].

На ставлення поляків до М. Грабовського вплинули не тільки його панславістські уподобання, але й співпраця з російською владою. 1832 року маркіз А. Великопольський подав проект Миколі І, де обґрунтував ідею польсько-російського зближення на основі визнання Росією певної територіальної автономії Польщі та сприянні в розвитку науки й культури. Результатом цього звернення й реалізації “культурницької програми” Великопольського стали відкриття Варшавського університету та більш

широке залучення поляків до освітніх програм російського уряду. 1832 року, коли Великопольський став попечителем навчального округу, який охоплював Правобережну Україну, він запропонував М. Грабовському пост директора комісії народної освіти. Розірвавши з варшавським оточенням, М. Грабовський 1831 року оселився в родовому помісті на Черкащині (с. Олександрівка), періодично виїжджаючи до Києва, Варшави, Відня переважно для своїх наукових занять. Саме в “олександрівський період” (1831 – 1950 рр.) свого життя М. Грабовський став видатним істориком, літературним критиком і публіцистом. Під псевдонімом “Едвард Тарша” розпочав Грабовський свою літературну діяльність з “історичної белетристики” в дусі Вальтера Скотта, опублікувавши повісті з українського життя “Коліївщина і степи” (1838), “Станція Гуляйпільська” (1840), “Тайхури” (1845), “Оповідання курінного” та ін. Варто зазначити, що більшість цих творів перекладалися російською мовою П. Кулішем та публікувалися в “Московитянині” М. Погодина й “Современнике”.

Але особливо великий резонанс у польському суспільстві викликали його літературно-публіцистичні праці: “Literatura i krytuka” (1838), “O skole ukraïnskiej poezyi” (1840), “Literatura Romansku w Polsee” (1841) та ін. “Регіональний” патріотизм Грабовського зумовив досить різкі заперечення польських літераторів, у тому числі А. Міцкевича та Ю. Крашевського, які навіть на початку 40-х років намагалися скомпрометувати Грабовського. За участю А. Міцкевича літературний критик А. Тишинський звинуватив М. Грабовського в плагіаті, указавши на деякі запозичення з творів французьких романтиків Віллемана та Гізо [2.1.269, с. 88]. Ці нападки привели М. Грабовського до остаточного розриву з польськими патріотами, хоч він ще деякий час і листувався з редакцією “Pielgrzym”, намагаючись дати гідну відповідь своїм опонентам.

Позбавлений можливості доносити свої думки до широкого польського читацького загалу, М. Грабовський повністю віддається

джерельній евристиці, відшуковуючи стародруки та колекціонуючи українські старожитності. Його матеріалами з археології України скористався київський цивільний губернатор Іван Фундуклій, видрукувавши одну з перших на теренах Росії археологічних розвідок “Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии” (1848). У передмові до видання Фундуклій прямо зазначає, що “багато зобов’язаний у виконанні своєї праці сприянню чигиринського поміщика М.А. Грабовського”. Через два роки побачила світ книга й самого М. Грабовського “Ukraina dawna i terażniejsza” (“Україна давня і сучасна”), присвячена археологічним пам’яткам Наддніпрянської України. Перший розділ цієї праці присвячений старожитностям Чигиринського повіту Київської губернії.

Розпочавши дослідження історії України в ранзі аматора, “збирача старожитностей”, Грабовський поступово доходить до переконання про потребу наукового осмислення історичного минулого українського народу. “Розповіді про Україну, – пише Грабовський, – розпалювали моє бажання глибше осягнути історичний побут і звичаї цього народу” [1.2.55, s. 101]. Захоплення українською старовиною змусило польського історика приділити більш прискіпливу увагу історичним джерелам, і він, зрозумівши непересічну роль корпусу достовірних свідчень в історичному пізнанні, публікує збірник історичних документів з історії краю під загальною назвою “Zrodła do dziejów polskich” [1.2.57].

Переїзд М. Грабовського 1850 року до Києва, де він перейнявся ідеєю всеслов’янського покликання міста на Дніпрі та прагнув видавати газету польською мовою “Słowianin”, посилила в нього ілюзії щодо потреби й можливості польсько-українського зближення. Програма газети “Słowianin”, складена Грабовським, демонструє саме таку ідейно-політичну мотивацію, що викликала заперечення як з боку польського табору, так і російської влади.

У 40-х роках остаточно викристалізуються ідеологія й історичні погляди М. Грабовського. Особливо важливу інформацію в цьому плані

містить тритомна праця “Література і критика”, значна частина якої присвячена українській школі в польській літературі та екскурсам з історії України [1.2.56].

Виношуючи думку про нагальну потребу створення всеслов'янської літератури та історії, Грабовський водночас був переконаний, що на шляху до цієї мети варто враховувати самотність кожного “малого” і “великого” слов'янського народу. А тому потрібно починати з низів, “не вигадувати сюжети та загальні форми, а брати їх з народної творчості” [1.2.55, s. 72]. Щоб бути міцною, історія повинна виходити з “народних переказів і поезії, оскільки саме вони врозкривають справжнє життя народу” [1.2.55, s. 86].

Водночас, як історик-романтик, Грабовський висловлює переконання, що необхідно брати до уваги саме ту добу, де існують найбільш самотні й оригінальні вияви народної самодіяльності. “Коли справа стосується історії, – образно пише він, – то вона досить залежить не лише від набору фактів і критичного мислення, але і від фантазії дослідника, так що доба, де панують фантазія та чуття, має для нас досить важливе значення. Тому взагалі народна стихія, а зокрема українська народна творчість, є джерелом вивчення, яке ніколи не згасне” [1.2.55, s. 91].

Романтичну лабораторію М. Грабовського характеризує його формула дослідження, яка зведена до тріади: “народність”, “яскрава оповідь”, “історична правда”. В одному з листів до Пантелеймона Куліша Грабовський констатує, що “польська історія спотворена, а література гине, бо в них є лише тенденція та політика” [1.2.53, s. 106]. За відсутність “історичної правди” Грабовський критикує “Полтаву” О.С. Пушкіна, вважаючи, що його герої “неправдиві, а тому дерев'яні” [1.2.53, s. 109]. Грабовського не влаштовує “героїчна брехня”, і він прагне до створення “дієвої”, але водночас “правдивої” картини минулого.

У контексті теорії “історична правда” Грабовський моделює потребу вироблення плану дій та об'єднання вчених на засадах спільних

дослідницьких інтересів. Головне завдання культурних осередків у царині історії і літератури, на думку Грабовського, полягає в тому, що “українці та діячі “української школи” в польській літературі мусять подати руку для великої роботи з’ясування слов’янських старожитностей, схованих імлою” [1.2.53, s. 109]. Таким чином, є очевидним, що Грабовський покладає велику надію на процес польсько-українського зближення, але й уважає, що він має здійснюватися на основі переосмислення та вироблення компромісного погляду на історичне минуле з урахуванням слов’янського коріння народів.

Якщо попередники Грабовського в польській романтичній історіографії та літературі, у тому числі й ті, які були пройняті щирими українофільськими симпатіями, на зразок Б. Залеського чи С. Гоцинського, старанно обминали селянсько-українські та польсько-панські взаємини (за винятком твору С. Гоцинського “Замок канівський”), Грабовський з усією повнотою піднімає не лише міжетнічне, але й соціальне тло, на основі якого проходили українські повстання. Саме такий “об’єктивний” підхід польський історик демонструє у творі “Коліївщина і степи”, де показана мотивація повстанців та їхня непослідовність у своїх діях, з одного боку, та нічим не виправдана жорстокість польських панів – з іншого [1.2.24].

Грабовський був надто віддаленим від української “костомарівсько-шевченківської” романтичної версії української історії, але водночас він не визнавав “балетних козаків” та “малярські історії” Б. Залеського, Т. Падури, Ю. Крашевського та інших польських дослідників, котрі прагнули перетворити українське історичне минуле в “зібрання дивоглядів” [1.2.53, s. 121].

На основі вивчення першоджерел і маючи у своїй уяві загальну теоретико-методологічну конструкцію, в основу якої була покладена ідея “люду” (“народності”), Грабовський уперше в польській історіографії спробував окреслити хронологічні межі й зміст самого поняття “українська історія”. На відміну від Духінського, який виводив українську історичну

екзистенцію з расових категорій, Грабовський розвиває автохтонну теорію на основі територіального принципу. Згідно з концепцією польського романтика, назва “Україна” – місцевого походження й пов’язана з полянами дніпровськими (“rolanne dnierrowie”), які після прибуття варягів отримують нову назву “Русь” [1.2.54, s. 199]. У своїй історичній періодизації Грабовський виокремлює першу епоху під загальною назвою “Русь Полуднева”, яка у свою чергу поділяється ним на підперіоди: “Доволодимирівську” (“przedwłodzimierzowa”), “Володимирську” (“Włodzimierzowa”), та “після-Володимирську” (“powłodzimierzowa”) [1.2.54, s. 200].

Прихід татар, на думку Грабовського, призвів до абсолютного спустошення руської землі. Залишилися тільки невеликі осередки людності. Одна з них на Запоріжжі під іменем козацтва. Але ці природні мешканці Русі за право жити у ворожому пограниччі змушені були перетворитися в звичайних нападників і вдаватися до грабежів та наїздів. Перебування Русі під монгольською зверхністю, згідно з концепцією Грабовського, становить другий проміжок її історії [1.2.54, s. 200]. Подальша історія “Полудневої Русі” в уяві польського історика – це вже, власне, не історія руського народу, а литовців, перероджених пізніше в поляків. “Саме вони, – образно констатує Грабовський, – стають творцями нової Русі, бо Русь Володимирівська згинула під татарами” [1.2.54, s. 201]. Тепер ці краї, здобуті в заволзьких займанців, відновлюються до життя, осаджуються пришлою людністю й бороняться від кочівників. Родючі тутешні “пустощі” переходять до діяльних князів гедимінового роду як право “власності меча” (“własność miecza”). Відповідно до такого військово-колонізаційного процесу, Грабовський окреслює третій період історії назвою “Русь литовська” [1.2.54, s. 201]. Саме цей проміжок часу уявлявся досліднику як один з ключових в історії “Полудневої Русі”, оскільки в ньому відбулися не лише етнічні флуктації, але й зміна цивілізаційних орієнтирів. Литовсько-польська колонізація в степових “кресах” набуває характеру форпоста західної цивілізації, яка, на

думку Грабовського, не достатньо чітко усвідомлена історією (*zasługa ogromna, która im dotąd nie dostatecznie zawdziacza historja*) [1.2.54, s. 201].

Подальша історія краю, якому повертається давньоісторична назва “Україна”, це вже творіння людності, яка під захистом (*osłonom*) пограничної цивілізації розбудовує свою землеробську цивілізацію, просуваючи її далеко на Схід. Згідно з Грабовським, це і є четвертий період української історії, який він кваліфікує назвою “Литовсько-польський” [1.2.54, s. 201].

П’ятий період української історії в концепції польського дослідника розпочинається “Хмельниччиною”, фатальним зіткненням Жечі Посполитої з козацтвом, яке під впливом поляків було повернено до життя, але, скориставшись своїм посиленням, виявило ті дикі інстинкти, котрі були закладені в ньому раніше номадичною стихією [1.2.54, s. 201].

По останніх війнах і договорах, що інспірувала “Хмельниччина”, край розділяється на три половини: Запоріжжя, Україна лівого і правого берегів. Тільки остання належить до Польщі. Край під польською егідою, у попередні десятиліття спустошений та обезлюднений, знову зусиллями магнатів, шляхти й вільного люду поновлюється. Але в краї збереглися сильні супротивні традиції (*tradycyi dawnych nierokojów*), що набувають характеру найкровопролитнішого вибуху, уособленого гайдамацьким рухом. То є, у концепції Грабовського, шостий і останній “Польський період” української історії [1.2.54, s. 203].

Очевидно, що наведена схема історії України Грабовського є чітко виражена версія польського проникнення на Схід, яка, власне, висвітлює не історію українського народу, а історію “польщизни” в краї. З нівелюванням фактора домінування Польщі в українських землях Грабовський і закінчує свою періодизацію, полишаючи на перспективу майбутньої україно-польської співпраці й порозуміння лише ефемерну надію. Концепція Грабовського, підсилена в наступних його дослідженнях концепцією україно-польських історичних взаємин, стала тим ідейним фоном, на основі

якого адепти “української школи” в польській історіографії розбудовували свої численні дослідження з історії України, надаючи їм характер регіональних студій з історії Польщі.

Поряд з концепцією історії “Полудневої Русі” Грабовського, що віддзеркалює значною мірою “історико-реставраційну” композицію в поглядах на Україну польських романтиків, варто виділити й постановку теорії “польського культурництва”, яка по суті стала прелюдією до розробки його послідовниками з числа адептів української історичної школи доктрини “культуртрегерства”. Сутність “культурницької теорії” в контексті подій української історії в рецепції Грабовського зводилася до трьох принципових положень:

- а) українці несуть головну відповідальність за “непорозуміння” з поляками, бо вони припустилися багатьох “промахів” і “помилкових суджень” та “прогайнували” не одну нагоду до порозуміння. Лише кращі їхні герої, на зразок К. Сагайдачного, які мали рідкісний для українців “політичний такт”, розуміли значущість потреби польсько-української дружби та співжиття разом [1.2.23, с. 295];
- б) польське панування в Україні ніколи не було обтяжливим для місцевого населення, оскільки воно зменшувалося вимогами освіти. Суспільні умови в обох народів були споріднені. Українська аристократія ніколи не пропонувала своєму народові конструктивну політичну програму, а отже, покладати на польську аристократію відповідальність за помилкові дії щодо українців неправильно [1.2.23, с. 322];
- в) панування польської шляхти на українських теренах було досить “м’яким”, оскільки “селянська залежність” (“*poddaństwo*”) мала в Україні своєрідний характер. Вона не була ні французьким примусом (“*serwage*”), ані німецьким економічним гнобленням (“*Leibeigenschaft*”) чи російською кріпацькою залежністю

(“крепостное право”). Це була поміщицька опіка, яка мала батьківський (“патеринський”) характер та діяла в інтересах українського селянина [1.2.55, s. 201].

Взагалі домінування в теоретичних постулатах М. Грабовського тези про потребу українсько-польського зближення вилилося в історико-політичну формулу, яку він висловив П. Кулішу: “Україна ваша, а ми культурні пришельці” [1.2.269, s. 89]. Але ця формула в історичній інтерпретації Грабовського трансформувалась у надмірну ідеалізацію чинника навернення українців у лоно цивілізації. Саме цей аспект історичної теорії був озвучений Грабовським під час публічного протистояння між польськими та українськими істориками, яке розгорілося в 50-х роках XIX століття в контексті обговорення причин польсько-української конфронтації XVII ст.

Не зважаючи на те, що ініціатором цієї полеміки не є Грабовський, а український історик, літератор й етнограф Пантелеймон Куліш, який у другому томі “Записок и Южной Руси” опублікував універсал гетьмана Острянина від 20 березня 1638 року, де був заклик до українців боротися проти своїх “історичних кривдників – ляхів”, очевидно, що саме польський історик надав науковому обговоренню проблеми полемічний запал. Відгукнувшись на пропозицію Куліша “вказати польський погляд” на це “досить делікатне”, а крім того, “архіважливе” історичне питання, Грабовський розвинув цілу теорію щодо заслуг польського етнічного елемента в розбудові цивілізації на українських теренах [1.2.23].

Хоча в преамбулі статті “О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссов в XVII в.” Грабовський задекларував положення, що “єдине прагнення наших спорів – з’ясувати істину” [1.2.23, с. 308], він підійшов до проблеми досить тенденційно, повторюючи положення, які стали аксіомою польської романтичної історіографії. Вони зводилися до думки: “Володіння Україною було з боку Польщі не завоюванням, не поневолення, а, навпаки, звільнення цієї землі” [1.2.23, с. 316]. І далі: “Дух підкорення інших народів

був зовсім непритаманний полякам; навпаки, єдину силу політичної системи об'єднання різноплемінних провінцій складав у них дух толерантності і якоїсь незвичної великодушною гордості” [1.2.23, с. 318].

Виділення історії України, про що свідчить періодизація, як осібною сфери дослідження, М. Грабовським мала фундаментальне значення для теоретичного підґрунтя української історичної школи в польській романтичній історіографії ХІХ ст. По суті погляди польського історика-українофіла змушували його послідовників (Й. Ролле, О. Яблонівський та ін.) зміщувати акцент дослідження із загальнопольської до регіонально-української історичної проблематики, критично ставилися до традиційних польських наукових стереотипів. Грабовський також визначив тематику майбутніх студій адептів школи, уподобавши насамперед період ХVІ – ХVІІ ст., який, на його думку, у найбільш концентрованому вираженні передає все розмаїття польсько-українських міжетнічних й політично-культурних взаємин. У той же час, як натхненник й ідеолог української історичної школи, Грабовський, попри всі свої демократичні реверанси, не зумів дати об'єктивну оцінку “інстинктивним поривам” українського селянства до волі, кваліфікуючи соціальний і національно-визвольний рух в Україні в дусі польських консервативних ортодоксів як “розбій”. Відійшовши від канонізованих польською націоналістичною історіографією стереотипів щодо минулого українського народу, Грабовський у своїй історії “Полудневої Росії” обмежився спорадичними спостереженнями без належного прагнення до історичного синтезу. У середовищі української історичної школи такий концептуальний підхід Грабовського породжував думку, що історія України – це регіональна “забавка”, яка розбавляє та урізноманітнює історію Польщі, без претензій на осібний статус у середовищі історії “всеслов'янської” [1.4.163, с. 368].

Ще один важливий контекст впливу Грабовського на українознавчі студії виразників школи полягав у його критичному ставленні до ролі

козацтва, яке зусиллями його попередників (М. Чайковський та ін.) перетворилося в “омріяну легенду” польських “українофілів”. Реалізм Грабовського, збудований на досконалому вивченні джерельних матеріалів, змусив навіть ряд відомих дослідників історії українського козацтва переглянути своє бачення проблеми. У цьому плані варто послатися на думку Олександра Яблоновського, представника “старшої генерації” української школи, котрий в “Автобіографії” підкреслює ту особливу роль, яку відіграли насамперед М. Грабовський та Е. Руліковський у намірі приступити до широкомасштабного дослідження “козацької України” [1.4.163, с. 372].

Симптоматично, що особливо глибокий резонанс викликали українознавчі студії Грабовського в середовищі української народницької історіографії. У цьому плані досить показовою є еволюція від “козакофільства” до “козакофобства” П. Куліша, який у преамбулі останньої своєї великої праці “История воссоединения Руси” (1893) констатує: “Близько півстоліття тому знайомство з Міхалом Грабовським, а через нього з К. Свідзинським, Е. Руліковським, привело мене до документального вивчення нашого українського минулого, без чого я ніколи б не зрікся від наших літописних вигадок, які до кінця днів своїх повторював Костомаров” [2.1.269, с. 87].

Ще раніше, 1876 року, на сторінках галицького часопису “Правда” Куліш, який уперше висунув ідею польсько-українського порозуміння на основі спільних політичних інтересів у Галичині, констатував: “Михайлу Грабовському я вдячний більше, ніж кому-небудь в тому, що я тепер в польсько-українському питанні щось розумію” [2.1.269, с. 88].

Подібні реверанси в бік М. Грабовського трапляються і в працях одного з найбільш принципівих критиків польських романтиків В. Антоновича, який у ранній період своїх наукових захоплень українством, відверто писав, що “за винятком М. Грабовського, К. Свідзинського в польській історичній літературі бракує сумлінних дослідників, які пишуть про Україну” [2.1.269, с. 91].

Слід відзначити ще один важливий момент ролі М. Грабовського в оформленні української історичної школи – його виняткову комунікабельність. Опубліковані листи М. Грабовського до цілого ряду діячів польської науки й культури розкривають не лише розмаїття його дослідницьких інтересів, але й підкреслюють ту особливу роль, яку він зіграв у піднесенні престижу дослідника історії України.

Поєднуючи все сказане в єдину логічну систему, можна з упевненістю констатувати, що саме від М. Грабовського розпочинається системне вивчення української історії в межах наукового осередку, що має всі підстави кваліфікуватися як “комунікативна науково-історична школа”. Ключова функція Грабовського в межах цієї організації прихована в характері інтерпретації епізодів історії України (козацтво, гайдамаччина та ін.) й формуванні на їхній основі польських історичних стереотипів щодо українського народу.

3.3. Етапи розвитку української історичної школи, її адепти та тематика українознавчих досліджень

Українська школа в польській романтичній історіографії носила характер наукового об’єднання на засадах тотожності методології, спільної історичної проблематики та концептуальних ідей. У своїй організаційній основі це була безлідерна структура, оскільки жодний з провідних істориків школи (М.Грабовський, К. Шайноха, О. Яблонівський) не були вченими-академістами в строгому розумінні цього виразу, ніколи не займалися викладацькою діяльністю, а отже, в силу зазначених обставин, мали небагато шансів збудувати “лідерну” історичну школу, згуртувавши навколо себе учнів й вихованців. Відповідно, головним компонентом функціонування української школи став комунікативний процес, який здійснювався у формі наукового спілкування, виробленні єдиної дослідницької лінії, колективним

відповідям своїм опонентам і т. п. Об'єднавчим критерієм належності до цієї організації виступав також ідеологічний фактор, оскільки її представники, агітуючи за реставрацію історичної Жечі Посполитої, водночас демонстрували й українську лояльність, вважаючи, що в межах нового територіального об'єднання на основі добровільної польсько-української угоди Україна отримає статус федеративної автономії. Не менш важливу роль в ідеологічному оформленні школи мав також соціальний фактор, оскільки всі представники школи належали до польської шляхти, генетичне коріння якої було пов'язане з Україною, що відповідно зближало їхні позиції у ставленні до історичного минулого краю. За влучним виразом І. Лисяка-Рудницького, це була інтелектуальна група польських маргіналів, яка не вписувалася в перспективи розвитку ані польської, ані української національної історії [2.1.234, с. 252].

У своїй еволюції, українська історична школа в польській романтичній історіографії пройшла два досить чітко виражених етапи, кожний з яких характеризується іменами дослідників та специфічними рисами. На першому етапі, який окреслюється 40 – 60-ми роками ХІХ століття, з'являється “старша генерація” представництва школи, до якої мають повне право бути зарахованими такі історики, як: М. Грабовський, К. Свідзинський, К. Шайноха, Е. Руліковський. Об'єднавчим критерієм їхньої наукової діяльності є романтично-провіденційне тлумачення історії з абсолютизацією ролі польсько-українських взаємин у житті слов'янського світу. Ідеалізація історичного минулого України на засадах романтичного принципу “народності” підштовхнула цих дослідників до висвітлення насамперед історії українського козацтва. Саме козацтво як історичне явище стало “альфою” й “омегою” їхньої творчості, оскільки воно, за переконанням, скажімо, К. Шайнохи, відображає як “сильні сторони, так і слабкості українського буття” [2.1.203, с. 76]. У контексті історії українського козацтва, “старша генерація” сформулювала провідну тематичну лінію досліджень, яка

включає проблему локалізації українського територіального простору (постановка теорії “кресів”), походження козацтва, “Хмельниччина”, причини польсько-українського антагонізму XVII ст. через призму теорії “культуртрегерства” та ін.

Сильним компонентом діяльності “старшої генерації” школи виступає джерельно-евристичний момент, оскільки, віддаючи належне романтичній методології, поляки-українофіли водночас демонстрували розуміння ролі джерельних свідчень для надання теорії раціоналістичного звучання. Це дає підставу вести мову про старше покоління української історичної школи (насамперед, М. Грабовський, К. Шайноха, а в розвідці “Суботів” й Е. Руліковський) як організацію насамперед “істориків-документалістів”.

У 70 – 90-х роках XIX століття школа вступила у свою другу фазу розвитку. Саме в цей час з’являється “молодша генерація” польських дослідників історії України, серед яких значаться: О. Яблонівський, Й. Ролле, М. Дубецький, Ф. Равіта-Гавронський та ін. Незважаючи на вплив позитивістських віянь, що знайшло відбиток у більш скрупульозному ставленні до історичного факту, інтересом до соціальної проблематики, є досить очевидним залежність цієї групи від ортодоксальної романтичної традиції своїх попередників. У методологічному сенсі друге покоління української школи сповідувало ту лінію в історіографічному процесі, яку сучасний теоретик історії історичної науки Генрі Іггерс при аналізі “Малогерманської історичної школи” досить влучно називає “суб’єктивно-ідеалістичною” [2.1.333, s. 214]. Продовжуючи загальну тематичну лінію своїх попередників, представники молодшого покоління польських українофілів вводять нову проблематику: український етногенез, колонізація, міжконфесійні взаємини, “ягеллонська ідея” федералізації, культурні взаємини та ін. Стає все більш очевидним, що школа поступово складала превентивні як теоретико-методологічні, так і прикладні компоненти польського синтезу історії України. У своїй основі він мав носити

територіальний характер із акцентом на роль польського “культурницького” елементу в минулому краю. Оскільки територіальна концепція охоплює все, що пов’язане з Україною, на противагу вузькоцентричному підходу, польські історики виявляли також інтерес до історії інших етносів на українських теренах: єврейства (Й. Ролле), номадів (О. Яблоновський), виробничих асоціацій за етнічною ознакою й сектантів (Ф. Равіта-Гавронський) [1.2.35; 1.2.38; 1.2.60; 1.2.61; 1.2.106; 1.2.107].

Розширення тематичного діапазону і водночас уведення в обіг нових джерелознавчих свідчень, що мало особливе місце після виходу в світ “*Źródła dziejowe*” (1877) за участю О. Яблоновського, вплинули на загальний статус школи в ієрархічній структурі польської історіографії. В якості прикладу значимості школи можуть слугувати консультації Г. Сенкевича при написанні історичного твору “Вогнем і мечем” не в середовищі краківського наукового осередку, який досить часто зусиллями В.Калинки й, особливо, Ю. Шуйського та С. Смольки вважався провідним польським центром “українознавства”, а в О. Яблоновського, одного з істориків саме української історичної школи [1.1.15, арк. 1–21].

Наприкінці XIX – поч. XX ст. українська історична школа в особі молодшої генерації її істориків (насамперед О. Яблоновського) виношувала ідею розробити альтернативу “Історії України-Руси” М. Грушевського, синтетичну працю з історії України, яка уособлювала б повну інформативну базу про її минуле й сьогодення (починаючи від історичної географії і закінчуючи подіями XIX ст.). У критичних рецензіях, написаних під враженням творів, які склали широкомасштабний український меганаратив, звучать положення саме такого плану [1.2.63, с. 64–73].

Але на початку XX століття, у зв’язку з політичною переорієнтацією польського націоналізму в справі відродження Польщі, з одного боку, і зростання політичної активності українського національно-визвольного руху – з іншого, школа опинилася на історіографічному маргінесі, оскільки не

вписувалась в ідеологічну й політичну перспективу діяльності партій і політичних груп. Зміна ставлення до української школи досить помітна в численних рецензіях, як з польської, так й української сторони, в яких із усією очевидністю демонструється не так бажання розібратися у змісті історичних праць, як огульно розкритикувати своїх наукових опонентів. При чому, варто констатувати, що виключна більшість критиків належала до наукової історичної еліти як Польщі, так і України. Достатньо відмітити, що об'ємні рецензії на праці О. Яблоновського, Ф. Равіти-Гавронського та інших представників української школи були складені такими метрами національних історіографій, як: Т. Корзон, А. Прохаска та ін. (з польської сторони) та М. Грушевський, С. Томашівський, М. Залізник (з української) [1.3.142; 1.3.144; 1.3.150; 2.1.205; 1.3.138].

Стає все більш очевидним, що українська історична школа в польській історичній науці, навіть за умов поширення неоромантичних ідей, поступово втрачає перспективу свого розвитку і врешті, особливо після смерті О. Яблоновського (1911), сходить з історіографічної сцени. Ідея переформування школи в контексті нових політичних реалій (польська, українська самостійність) не знайшла своїх виконавців. Лінія еволюційного розвитку наукової школи була розірвана, хоч інтерес до історії України, закладений в її межах, спорадично пробивав собі дорогу в працях наступних поколінь польських істориків.

Серед адептів, які залишили глибокий слід в становленні школи, заклавши підвалини тим теоретичним композиціям на тему історії України, які мали значний науковий і громадський резонанс, варто насамперед виділити історика “старшої генерації” – Кароля Вацлава Шайноху (1818 – 1868). К. Шайноха народився в містечку Коморне, недалеко від м. Самбора в Східній Галичині в сім'ї чеського емігранта Вацлава Шайноги Втлинського, одруженого на польській шляхтянці українського походження. Навчався в Самборській, а з 1833 року у Львівській гімназіях. В останньому класі

гімназії він проявив особливий інтерес до історії краю і записався у “Товариство вивчення пам’яток”. Уже у віці 17 років Шайноха демонструє свій патріотизм і в історичній драмі “Наше щастя” змінює своє справжнє прізвище на польський лад – Шайноха. За поширення творів патріотичного змісту 1836 року був заарештований та посаджений у Львівську в’язницю на 6 місяців. Тут він вивчає мови, у тому числі іспанську, знання якої згодом використає у знаменитій праці про слов’ян в Андалузії. Після виходу на волю 19-ти річний Шайноха, позбавлений будь-яких матеріальних засобів (його сім’я розорилась, а брат і сестра покінчили самогубством), розпочинає тернистий шлях сходження на польський історико-науковий олімп [2.1.232; 2.2.263]. Заробляючи на життя педагогічною практикою, Шайноха водночас вступає в польсько-українське товариство “Нова Сарматія” в Галичині та робить перші історичні спроби: “Ян III в соборі св. Стефана”, “Історія слов’янських народів”, “Епоха відродження Польщі”, “Стан Європи в кінці XIV століття”, “Казимір Великий”. Наукові дослідження Шайнохи перегукувалися з його літературно-історичними драмами “Юрій Любомирський” та “Болеслав Хоробрий”. У цей проміжок часу суттєвий вплив на історичні погляди Шайнохи справляє “весна народів”, пов’язана з національно-визвольними революціями 1848 року, яка особливо сколихнула слов’янський світ, посіявши ілюзії щодо швидкого визволення від інонаціонального гноблення. Під їх безпосередніми враженнями Шайноха сприймає компоненти панславізму. Але панславійські переконання, на думку російського дослідника його творчості Ф.К. Неслуховського, “досить розмиті та мають подвійний зміст. З одного боку, він глибоко співчуває справі визволення слов’ян, а з іншого, – при думці про масштаби слов’янського руху та розв’язання слов’янського питання у Європі, Шайноха піддається сумнівам, оскільки не чекає особливих результатів при умові успіху панславізму” [2.1.244, с. 231]. З усією повнотою дуалізм Шайнохи у ставленні до панславізму проявив себе у листі Шайнохи на адресу

І Пангерманського з'їзду у Франкфурті (1848), який у своїй “територіальній резолюції” включив Познань і ряд інших польських земель у склад майбутньої об'єднаної Німеччини. Як історик Шайноха вимагав від німців, щоб слов'янам були повернуті їх родові землі до “стовбів Болеслава Хороброго”, оскільки вони незаконно захоплені силою германської зброї [2.1.244, с. 220]. Водночас Шайноха вважав панславізм досить небезпечним для поширення ідей на Схід західної цивілізації, які, зважаючи на їх раціоналізм, видавались йому корисними для слов'янства. “Тріумф панславізму в Європі, – образно констатує історик, – повернув би цивілізацію людства до початку середніх віків, коли греко-римська цивілізація була стерта варварами германського племені” [2.1.244, с. 222]. І далі: “Потрібно буде забагато часу, кілька віків, щоб з цього хаосу повстав фенікс нової цивілізації під егідою слов'янства” [2.1.244, с. 226]. Загальна сентенція Шайнохи відносно панславізму звучить досить консервативно: “Ми повинні залишатися вірними ідеям романтичного Заходу; наш обов'язок не поривати зв'язок з історичним минулим, пов'язаним з католицизмом” [2.1.244, с. 227].

Польські клерикали оцінили ідеологічні реверанси Шайнохи. Меценат в особі Дзедушицького поселив його в маєтку Неслухово і забезпечив умови для історичних занять і творчості. Результатом стала поява однієї з найбільш яскравих студій у польській романтичній історіографії з історії середньовіччя, праці “Jadwiga i Jagiełło 1374 –1413” (3 т., Львів, 1855 –1856). Великий резонанс у польському історико-науковому середовищі викликали також важливі для розуміння його творчості студії Шайнохи: “Lechicki początek Polski” (1858), “Bolesław Chrobry i Odrodzenie Polski za Władysławem Lokietką. Dwa opowiadania historyczne” (Львів, 1859), “Opowiadania o królu Janie III” (1861), “Mściciel” (1861) та ін. Але вершиною творчості Шайнохи навіть польські дослідники визнають фундаментальні праці з історії України. На перше місце серед них потрібно поставити найбільш ґрунтовно оброблену, але не закінчену двохтомну студію “Dwa lata dziejów naszych

1646 – 1648” (1862 – 1863), присвячену подіям напередодні повстання під проводом Хмельницького, та концептуальну працю з історії колонізації України “Zdobycze pluga polskiego” (1864).

Незважаючи на близькість до Лелевеля в сприйнятті концепції первісного слов’янства, проникнутого “духом вольності” й “гміновладства”, Шайноха не є лелевелістом, оскільки подібні теорії, як справедливо констатує А. Вежбицький, сучасний польський дослідник творчості К. Шайнохи, існували до і після Лелевеля, й незалежно від нього [2.1.349, s. 435].

Уже в “Lechicki początek Polski” (1858) Шайноха сміливо висунув “норманську версію” генези польського суспільства, заперечуючи тезу про близькість польського панства (шляхти) до простого люду. Походження польської знаті він виводив з племені нормандських Лехітів, які напливами проникали в ранньосередньовічну Польщу. Ця теза Шайнохи спиралася на переконання у відсутності нахилу до панування “польського начала” (“braku możliwości państwowotwórczych”) у первісних слов’ян, які більш звикли жити в стані “суцільної неволи” (“nieudolności społecznej”) [1.2.119, s. 168].

Однак грабіжницький норів норман спричинив конфлікти зі слов’янством, що врешті привело до влади слов’янських П’ястів, які внесли суттєві зміни у громадсько-політичну систему, допустивши до участі слов’ян у радах. Такий політичний крок привів до зближення шляхти норманського походження та слов’ян. З’явилась громадська ідилія, яку Шайноха кваліфікує тезою: “Szlachta i lud zarówno za Słowianami” [1.2.119, s. 232].

Ще одним важливим компонентом теорії Шайнохи, яку він переніс у своє розуміння історії України, стали роздуми над характером слов’янських і насамперед польського та українського народів. У народному характері поляка Шайноха вбачав дві ключові риси: “лицарскість” і “землеробскість” (“rolniczość”) [1.2.118, s. 135]. Саме найбільш конструктивна лінія характеру польського народу – (“rolniczość” – вступила в конфронтацію з “номадським” стилем життя Сходу [1.2.118, s. 138].

Відносячи, незважаючи на слов'янське походження, поляків до Заходу, Шайноха надзвичайно високо оцінював західні впливи, які він ототожнював із здобутками цивілізації. Місію поляків він інтерпретував у контексті їх здатності нести ідеали західної культури на Схід. Уже перші кроки з боку поляків щодо Київської Русі в часи Болеслава Хороброго (1018 р.) він інтерпретує як проникнення більш “життєздатної сили” [1.2.115, s. 24]. Звичайно, Шайноха вбачав й недоречності західної цивілізації, які вона принесла польському народу, зокрема, “теократичну ієрархію” [1.2.118, s. 112].

На відміну від Й. Лелевеля, який називав надмірно інтенсивну експансію поляків на схід категорією “*wspaniałego rowożenia*”, Шайноха вважав цей процес закономірним і корисним, посилаючись при цьому не лише на теоретичні сили, але й апелюючи до дій Провидіння [1.2.118, s. 232].

Прагнучи дійти у своїх дослідженнях до “звичайного життя людини”, Шайноха водночас привніс в історію України ряд оригінальних, навіть контрверсійних положень, які стали предметом широкого обговорення в межах української історичної школи. Деякі концептуальні ідеї Шайнохи, як, скажімо, теза про “історичну місію поляків на Сході”, теорія зіткнення землеробської й кочової цивілізацій, теорія походження шляхти, козацтва та ін., сприймалися в межах школи за аксіому і знайшли продовження в рамках “молодшої генерації” епігонів Шайнохи (насамперед Ф. Равіти-Гавронського).

До старшої генерації adeptів української школи належить також Едвард Леопольд Руліковський (1825 – 1900). Уродженець с. Мотовилівка на Київщині, де був його родинний маєток, Руліковський отримав звичну для польської земської аристократії домашню освіту. По закінченні, за словами М. Грушевського, “домашньої едукації”, їздив по Європі без певної мети. Повернувшись до України, Руліковський зійшовся з любителем і збирачем української старовини, відомим польським бібліофілом і колекціонером Костянтином Свідзінським (1793 – 1855). Під його впливом Руліковський

починає із запалом студіювати історію й етнографію України. Результатом цих студій була його книга “Opis powiatu Wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym” (1853), яка за наведеними в ній архівними матеріалами не втратила свого значення і в наші дні. За словами М. Грушевського, Руліковський “настільки віддався збиранню відомостей й матеріалів про давню Україну і став з часом найліпшим знавцем “шляхетської України”, авторитетом в історії українських шляхетських родів, колонізації та ін.” [2.1.197, с. 580]. У подальшому Руліковський співпрацював з такими виданнями, як “Київський часопис”, що друкувався поляками під аполітичною назвою “Kwiaty i owoce” (1870), та варшавським “Ateneum”. Особливо плідним виявилася співпраця Руліковського з варшавським “Słownikiem Geograficznym” (1880), де він опублікував, на думку Грушевського, у статті “Суботів” найповнішу біографію Б. Хмельницького [2.1.198, с. 378]. Також відомо, що ґрунтовний синтез Руліковського “Dzieje zewnętrzne oraz wewnętrzne Kijowa w związku z ogólną historią kraju” так і не був опублікований і згодом переданий до “Оссолінеума” у Львові.

У теоретичному контексті Руліковський багато в чому тотожний своєму попереднику М. Грабовському, що досить очевидно в інтерпретації ним “культурницької” ролі польської шляхти на українських історичних теренах. Водночас Руліковський проявляв інтерес до соціальної й економічної історії, що майже не було властиве історичним розвідкам Грабовського. Саме ця сторона творчості Руліковського (“історія шляхти в Україні”, “стосунки між “рольнічою” й “обивательською” безземельною шляхтою, історія колонізації, господарювання) мала безпосереднє продовження в творчості його молодшого товариша й почасти епігона О. Яблоновського. Ще одним важливим напрямом наукової діяльності Руліковського стало дослідження регіональної, краєзнавчої тематики. Не випадково Руліковський на тривалий час отримав статус “кращого знавця історії Києва та його околиць” [1.1.12, с. арк. 12].

“Старша генерація” польських істориків-романтиків української школи відіграла важливу роль у виробленні теоретичної основи (насамперед, М. Грабовський, К. Шайноха) українознавчих досліджень, але вона не зуміла охопити все розмаїття української історичної проблематики періоду пізнього середньовіччя. Відповідно, продовжуючи магістральну лінію розробки історії України з пропольських позицій, молодша генерація прагнула не лише розширити тематичний діапазон, але й використати для його реалізації нові методичні принципи досліджень, нав'язані позитивістською методологією (культ факту, інтерес до соціальної, а не політичної (“дієвої”) історії та ін.). У той же час залишається досить очевидним, що позитивістські положення мали більш декларативний, ніж практичний зміст. Практично всі польські історики, що писали про Україну в 70 – 90-х роках ХІХ століття (апогей позитивізму в Європейській історіографії), підспудно чи відкрито зберігали романтичні уподобання, зманіфестовані попередниками.

Симптоматичною в даному контексті виглядає творчість найбільш яскравого представника “української історичної школи” Олександра Валер’яна Яблоновського (1829 – 1918), який по праву вважається кращим зарубіжним дослідником історії України.

Народився О.В. Яблоновський 1829 року у с. Гозліні на території Мазовії. Батьки його належали до середовища польської шляхти, що своїм генеалогічним корінням була зв’язана з Україною. Початкову освіту він здобув у містечку Дрохичені, а гімназійну – у Білостоці [1.2.76, s. 147].

1847 року Яблоновський приїхав навчатися до Київського університету, що в перші десятиліття свого існування наповнювався переважно студентами з числа шляхти Правобережної України. Навчаючись на історико-філологічному відділенні, він особливу увагу проявляв до славістики, обравши її за предмет своїх спеціальних досліджень. Широкий резонанс серед студентів університету викликала справа кирило-мефодіївців. З певною варіацією (ідея месіанської ролі Польщі в слов’янському світі)

панславізм був досить популярним і серед польської студентської корпорації (гміни). Висловлені Адамом Міцкевичем в “Księgie narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego” положення сприймалися польською молоддю як керівництво до дії. Під впливом цих ідей Яблоновський зав’язує дружні стосунки з українцями, болгарами, сербами. Події революції 1848 р. в Австро-Угорщині, що сколихнули слов’янський світ, ще більше посилили у Яблоновського панславістський настрої.

Провчившись два роки в Києві і прагнучи бути корисним на випадок збройної боротьби за незалежність своєї Батьківщини, Яблоновський “відчув потребу у більш вагомій з точки зору практичних потреб освіті” [1.4.163, s. 317]. З 1848 по 1853 р. він навчається на медичному відділенні Дерптського університету. Після його закінчення знову повертається до Києва, але кар’єра лікаря його не приваблювала. Він все частіше почав звертатися до попередніх захоплень філологією та історією. Заробляючи на хліб медичною практикою в навколишніх селах, Яблоновський увесь свій вільний час проводив у бібліотеках Києва.

Зміна політики в Російській імперії зі вступом на престол у 1856 р. Олександра II та перспектива заснування кафедри славістики при Київському університеті підштовхнули Яблоновського до думки стати викладачем цієї кафедри. Але, як він сам констатував, “потрібна була більш досконала наукова підготовка” [1.4.163, s. 319]. З цією метою Олександр Яблоновський у 1859 – 1860 рр. подорожує по Західній Європі, відвідує центри тогочасної світової науки: Берлін, Лондон, Париж, студіює філологію в Берлінському університеті. Особливе враження на нього справило знайомство з видатним польським істориком і громадським діячем Іоахімом Лелевелем, резиденцію якого в Брюсселі Яблоновський відвідав наприкінці 1860 р. Глибокий слід від цієї зустрічі залишився у нього на все життя.

У 1861 – 1862 рр. Яблоновський з метою більш глибокого знайомства з історією і побутом південних слов’ян мандрує по Сербії, Хорватії, Болгарії,

відвідує Константинополь. Але предметом його особливого інтересу були Волинь, Поділля і “Київська Україна”. Ледве чи знайдеться містечко в цих краях, в якому б не побував польський історик. “Лише шляхом особистого бачення, – писав він згодом, – пізнав я цей край і людність” [1.4.163, s. 319].

Хоч Яблоновський і не брав безпосередньої участі в польському національно-визвольному русі 1863 – 1864 рр., але був заарештований російською владою і відправлений на заслання до м. Керенська Пензенської губернії. Тут він провів майже чотири роки. Після звільнення в 1868 р. Яблоновський остаточно переїхав до Варшави, але щороку приїздив у наукових справах до Києва, Львова, Одеси. Під час поїздок він продовжує збирати матеріали з історії й етнографії, мовознавства, готуючись до наукової діяльності. Як слушно констатує в розвідці про діяльність Яблоновського один з класиків польської історичної думки Тадеуш Корзон: “Подорож була все для Яблоновського” [1.2.76, s. 147]. Майже через кожні 2–3 роки вирушає він у тривалі мандрівки. Особливо вражаючою була його подорож 1870 р., здійснена через Вірменію, Сирію і Месопотамію до Єгипту.

Поворотним моментом біографії Яблоновського стало його знайомство з професором Варшавського університету і директором Варшавського архіву давніх актів Адольфом Павінським (1840–1896 рр.) [1.2.69]. Разом з ним Яблоновський приступив до реалізації грандіозного плану по виданню матеріалів з історії Речі Посполитої під загальною назвою “Źródła dziejowe” (“Джерела історичні”). Згідно з попередньою домовленістю, А. Павінський збирав і опрацьовував матеріали зовнішньополітичного і військово-історичного характеру, а Яблоновський досліджував переважно соціально-економічні питання. 1877 року він видрукував перші два томи з цієї серії. Обидва вони були присвячені історії України. Перший том “Rewizja zamków Ziemi wolińskiej w połowie XVI wieku”, написаний переважно на актовому матеріалі, містив багаті відомості про економічний розвиток Волині. Другий том “Lustracja królewskich ziem Ruskich Wolyni,

Podola i Ukrainy w pierwszej połowie XVII wieku” був наповнений почерпнутими з польських архівів важливими документами з історії колонізації і соціальних стосунків в українських землях і доведений у хронологічному відношенні до 1630 р.

Здобутий архівний матеріал був опрацьований Яблоновським у монографії “Starostwa Ukrainy w pierwszej połowie XVII w.”, опублікованій як додаток до V тому “Źródła dziejowe”. У ній історик виступив зі своєю теорією заселення української території в часи після татарської навали. Поява праць Яблоновського була неоднозначно зустрінута дослідниками історії України. В.Б. Антонович у спеціально підготовленому рефераті, який був прочитаний на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця, в цілому дав позитивну оцінку, відмітивши, що “дослідження Яблоновського відрізняється великою безпристрасністю, які рідко й нині зустрічаються в польській історичній літературі. Ознаки звороту на критико-історичний шлях помітні лише в останні роки і п. Яблоновський належить до видатних представників цього напрямку” [1.3.129, с. 27].

Значно більш гостру реакцію монографія Яблоновського викликала з боку відомого дослідника колонізаційних процесів в Україні М. Владимирського-Буданова, який зробив йому закид у тенденційності підбору та інтерпретації історичних свідчень і “повторенні тез, що стали аксіомою в польській історичній науці”. Яблоновський у відповідь виступив зі своїми поясненнями. Це призвело до досить інтенсивної полеміки між українськими і польськими істориками, що точилася на сторінках журналів “Ateneum” і “Przeglądzye Historyczne” з 1888 по 1907 рр. Але навіть гострий обмін думками з українськими істориками ніколи не приводив до розриву стосунків з ними, а тим більше до ворожнечі. Яблоновський неодноразово брав участь у засіданнях Історичного товариства Нестора-літописця, навіть у той час, коли М. Владимирський-Буданов у ньому головував.

З українських істориків найкращі стосунки і порозуміння у Яблоновського склалися з П. Кулішем. Під час свого службового перебування у Варшаві Куліш, познайомившись з польськими джерелами, докорінно змінив свої погляди на історію українського козацтва й історичну роль польської шляхти на українських землях. Сформульовані Кулішем у другому і третьому томах “Истории воссоединения Руси”, а згодом з особливою різкістю повторені в статті “Казаци по отношению к государству и обществу” на сторінках журналу “Русский архив” тези про деструктивний і анархічний характер запорозького козацтва, як явища антикультурного і антисупільного, були без принципних застережень сприйняті Яблоновським. У монографії “Kresy Ukrainy, po licholeciu – do ruiny”, вперше опублікованій на сторінках журналу “Ateneum” за 1877 р. і згодом передрукованій в “Pismach”, Яблоновський дає дуже схвальну оцінку історичним узагальненням українського історика [1.2.66, с. 85].

Уже в середині 80-х років минулого століття Яблоновський вважався провідним фахівцем історії України XV – XVII ст. Саме так його атестує редакція журналу “Киевская Старина”, вміщуючи на сторінках видання переклад праці польського дослідника “Zadnieprze”, підготовленої ним для XVI тому фундаментального “Słownika geograficznego” [1.2.34, с. 101–147].

Поряд з історичними студіями Яблоновський посилено працює і в галузі етнографії. Зібрані ним в результаті багаторічної праці матеріали були вміщені в монографії “Etniczna postać Ukrainy w epoce zjednoczenia jej z Koroną”, опублікованій на сторінках львівського історичного журналу [1.2.59, s. 408–435].

У 90-ті роки Яблоновський приділяє Україні особливу увагу. З-під його пера виходить ціла серія статей з історії, етнографії та історичної географії. Виданий у 1911 р. великий третій том семитомного зібрання “Pisem” Яблоновського практично повністю укомплектований працями з української тематики, що були написані дослідником у цей відрізок часу.

Дуже інтенсивною була й археографічна діяльність польського вченого. Він продовжує в “*Źródła dziejowe*” публікацію актового матеріалу із соціально-економічної історії України, поєднуючи її з ґрунтовним критичним аналізом у спеціальних розвідках. Найважливіші з них: “*Źiemie ruskie – Rus Czerwona*” (Т. XVIII), “*Ukraina*” (Т. XX–XXI), “*Wolyń i Podole*” (Т. XIX), “*Ukraina (Kijów, Wrocław)*” (Т. XXII).

Крім оригінальних досліджень, Яблоновський дуже часто публікує в польських історичних журналах змістовні рецензії на праці українських істориків. У цьому контексті варто зазначити його оцінку праці М.С. Грушевського “*Барское староство*” (1893 р.). Хоч польський історик і вказує на певні фактологічні неточності в монографії і не погоджується із загальною схемою українського історичного процесу, але тут же підкреслює нахил М.С. Грушевського до строгого документалізму, констатуючи, що праця останнього “гідна особливої уваги” [1.2.63, s. 64–78].

Яблоновський вітав також появу праці українського дослідника стародавньої Русі М. Молчановського “*Очерки известия о Подольской земле до 1434 г.*”, присвятивши їй велику рецензію. У ній він доповнив матеріал книги Молчановського своїми відомостями з історії культури, провів порівняльний аналіз її змісту з працями польського історика Кароля Шайнохи, значно розширив документальну базу дослідження, вперше ввівши до наукового обігу матеріали молдавського походження [1.2.100, s. 253–311].

У зв’язку з широким відзначенням у слов’янському світі 500-річчя Краківського (Ягеллонського) університету і поширення культури та освіти в слов’янських землях, Яблоновський отримав від організаційного комітету пропозицію написати спеціальну монографію з історії Києво-Могилянської академії. Завдання було для нього досить почесним, але в той же час і нелегким, бо, як вважає історик Тадеуш Корзон, “в Києві вороже ставилися до всього того, що було написано з історії по-польськи” [1.2.76]. Яблоновський справився з цим завданням досить успішно і 1899 року

надрукував монографію “Akademia Kijowsko-Mohylańska: Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi”, яка не втратила свого наукового значення і нині [1.2.58]. Застосований ним порівняльно-історичний метод дослідження дав йому можливість створити досить широку картину культурного взаємозв’язку українських земель з Польщею і країнами Західної Європи. Але уникнути закидів у тенденційності Яблоновському все-таки не вдалося. З гострою критикою у відгуку під назвою “Урок с Запада” на працю польського історика виступив професор Київської духовної академії Ф.І. Титов. Він прямо звинуватив дослідника в “безмежному звеличенні всього польського в політиці і публіцистиці”.

У цілому негативну, хоч більш науково обґрунтовану і зважену рецензію на монографію Яблоновського дав також на сторінках “Киевской Старини” відомий дослідник історії культури і церкви К.В. Харлампович.

Яблоновський відповів на критику великою статтею. Парируючи випадки своїх опонентів у частині, де мова йшла про навмисну тенденційність у підборі фактів, він, зокрема, писав: “Важливі справи руські я трактую з чисто наукових позицій, бо Русь для мене те ж саме, що моє гніздо Мазовія” [1.2.163, s. 465].

З 1901 по 1903 рр. Яблоновський переважно працює над грандіозним за своїми масштабами історичним атласом Речі Посполитої. Його видання дало широкий імпульс для розвитку історичної географії не лише в Польщі, а й в Україні.

Останньою великою працею Яблоновського була “Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej”, видана в 1912 р., за рік до його смерті. Як і більшість попередніх, вона була присвячена українській проблематиці. Відомий польський історик Станіслав Смольна, редактор видавництва, де була надрукована книга, у передмові висловлюється про неї як “одну з найкорисніших, без сумніву, з-поміж усіх, які занотує наша біжуча бібліографія”. Польський читач, на його думку, “знайде тут все, що поляк

повинен знати про історію України, цілий компас в погляді на українське питання, на його минувшину і теперішній стан” [1.2.60, s. 576].

Книга викликала значний науковий інтерес і серед українських істориків. Крім анотації її змісту в різних історичних виданнях, М. Залізняк вмістив на сторінках “Записок Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка” велику за обсягом рецензію. У преамбулі до неї він зазначив: “Олександр Яблоновський – пильний дослідник життя українських земель. Видані ним історичні матеріали й довгий ряд монографій і розвідок з української історії давали нам право сподіватися, що і названа праця або дасть багато нового, або буде доброю синтезою, ясним й історично вірним уявленням історичного процесу, для висвітлення окремих частин якого він так багато зробив” [2.1.205, с. 190]. Але детальний аналіз змісту праці, проведений українським істориком, виразно виявив і слабкість тих теоретичних засад, на яких Яблоновський ґрунтував свій підхід до розгляду історії України. Вони проявилися вже у самій назві дослідження, де свідомо протиставлено термін “Полуднева Русь” терміну “Україна-Русь”, який стверджує спадкоємність українського історичного процесу. Яблоновський під назвою “Полуднева Русь” розуміє виключно землі Речі Посполитої, отже дає зрозуміти, що він не має на меті дати цілісну історію українського народу, цілеспрямовано випускає з поля зору його найдавнішу добу й історію так званої “Гетьманщини”. Саме тому, як слушно зауважує М. Залізняк, “се не виклад української історії, а історія польськості на українських землях...” [2.1.205, с. 195].

Для розуміння мотивів саме такого підходу Яблоновського до розгляду історії українського народу варто зупинитися на історичних поглядах польського вченого. Концепція історичного пізнання Яблоновського носила елемент еkleктизму. У ній відчувається великий вплив тих принципів, що йшли, власне, від Лелевелівської історичної школи і були сприйняті переважною більшістю польських істориків-романтиків другої половини ХІХ ст.

У І. Лелевеля (1786 – 1861 рр.) Яблоновський сприйняв нахил до документалізму, здоровий критицизм у ставленні до історичних джерел, а також окремі компоненти історико-соціологічної концепції. Як і його відомий попередник на терені польської історіографії, Яблоновський вбачав в історичному процесі прояви “специфічного духу народів”, певних “витоків культури” та інших духовних чинників, піднесення чи упадок яких у кінцевому результаті фатально впливають на долю народів. Елементи містицизму в історіософії Яблоновського сприяли ідеалізації польських національних рис. Полякам він приписує особливу схильність до волі, миролюбство, мужність, релігійну толерантність і т. п. Такий, дещо упереджений підхід, незважаючи на постійні декларації про примат об’єктивізму в історичному дослідженні, властиво, заважав Яблоновському дати правильну інтерпретацію історичних стосунків польського й українського народів.

Типовим репрезентантом молодого покоління української історичної школи в польській романтичній історіографії є Йосиф Ролле (1830 – 1894), який публікував свої твори під псевдонімом “доктор Antoni”. Син французького емігранта, Ролле все своє життя провів в Україні. Навчаючись на медичному відділенні Київського університету наприкінці 50-х років ХІХ століття, він захопився історією України і, за словами його близького товариша, університетського сокурсника, відомого українського історика В. Антоновича, з “особливою любов’ю спостерігав за усіма творами, що відносяться до історії його найближчої батьківщини” [1.3.133, с. 149].

Розпочаті в роки навчання заняття історією він продовжив у період медичної практики на Поділлі, де відповідно зі своїми науковими уподобаннями розпочав збір історичних матеріалів. До літературної обробки їх Ролле і приступив після переселення в Кам’янець, де він мешкав протягом тридцяти років. За цей проміжок часу в різних польських виданнях

опубліковано більше 80-ти його різнопланових досліджень з української історії.

Ролле привніс в українську історичну школу новий популяризаторський стиль та своїми численними працями з історії Поділля поглибив краєзнавчу тематику. На думку В. Антоновича, дослідженням Ролле бракує системності, оскільки їх тематика обумовлена “зустрічним історичним матеріалом”. Як виняток у загальнометодологічному підході до опрацювання історії України, Антонович виділяє лише трьохтомне дослідження “Zameczki Podolskie kresach multanskich” (“Подольські замки на молдавському кордоні”), яке містить цінну наукову інформацію з історії південно-західних українських земель. Є також досить очевидним, що Ролле, як виключна більшість adeptів української історичної школи, є істориком переважно XVI – XVIII століть і досить рідко виходить за цю межу.

У творчості Ролле, як адепта школи, спостерігаються кілька етапів. Перший з них, за словами В. Антоновича, характеризується “переважно художнього елементу над історичним – він стоїть на межі історичної повісті й історичного дослідження” [1.3.132, с. 874]. Такий підхід обумовлений бажанням автора як історика-романтика вивчити побут, “колорит епохи”. Лише з 80-х років XIX століття в працях Ролле намітився більш науково-практичний підхід до висвітлення української історії. Свідченням цього процесу стала поява монографії “Z przeszłości Polesia Kijowskiego” (“З минулого Київського Полісся”), яка навіть в оцінці такого принципового критика, як В. Антонович, “відзначається майстерним групуванням фактів та дуже ретельним опрацюванням побутової характеристики” [1.3.133, s. 149]. Нові тенденції у творчості Ролле обумовлені більш глибоким вивченням історичних джерел, у тому числі й українського походження, які польські історики ігнорували. Так, зокрема, Ролле одним з перших серед представників української школи ознайомив широких польський читацький загал з виданням Київської археологічної комісії.

Негативною стороною досліджень Ролле з української історії можна вважати стиль викладу матеріалу, який переповнений суб'єктивними коментарями, що досить часто вступають у протиріччя з наведеними в них же документальними свідченнями. Але особливе несприйняття у творчості Ролле викликає характерна для української історичної школи національна тенденційність при висвітленні аспекту українсько-польських історичних взаємин. Він повторює а ргіогі створену в межах школи зусиллями насамперед К. Шайнохи теорію, згідно з якою Польща переслідувала на Сході цивілізаторську місію і зайнята була насадженням розумової та громадської культури. Ролле, хоч і не декларував відкрито цю теорію, але був проникнутий її ідеями, що сильно зашкодило науковому характеру його робіт та обмежило міру використання в українській історіографії.

Серед здобутків Ролле як історика України варто виділити насамперед прекрасне знання історичної географії, що його зусиллями стало своєрідною науковою візією української історичної школи, нахил до соціальної й економічної тематики. Праці Ролле з історії шляхти (“Історія окольної шляхти в Овруцькому повіті”) та козацтва (“Козацтво в Київському Поліссі в другій половині XVIII ст.”) вважаються в українській історіографії вершиною творчості польського науковця. Частина творів Ролле, насамперед популяризаторського характеру (як, скажімо, твори “Сава Чалий”, “Жінки при Чигиринському дворі” та ін.) перекладалися на російську мову й публікувалися на сторінках українознавчого часопису “Киевская старина” [1.3.131, с. 151].

До другої генерації Української історичної школи належить також Маріян Дубецький (1838 – 1909). Уродженець м. Заслав на Волині, Дубецький навчався на історико-філологічному відділенні Київського університету. Приймав активну участь у русі польських інсургентів 1869 року, за що переслідувався російською владою. Перебравшись у Галичину Дубецький розпочав інтенсивну наукову працю, апогей якої припадає на 70 –

81-ті роки XIX століття. Об'єктом його історичних розвідок стало українське низове козацтво, насамперед, історія Запорізької Січі. Уже в першій ґрунтовній монографії “Kudak twierdza kresowa i jej okolice” (1879) Дубецький продемонстрував концептуальну залежність від своїх попередників (насамперед, К. Шайнохи), розглядаючи історію будівництва й призначення фортеці Кодак як “форпосту польської цивілізації на Сході” [1.2.46, s. 217]. Традиційною для ідейного багажу української історичної школи виявилась і оцінка Дубецьким ранньої історії українського козацтва. У праці “Zawizki dziejów Sieczy Zaporożkiej” (1887), яка наробила чимало галасу як серед польських, так і українських істориків, Дубецький, окрім наголошенні на деструктивний характер запорізького козацтва, увів досить сумнівну, навіть з точки зору викладеного ним же фактичного матеріалу, теорію про залежність організаційного оформлення Запорізької Січі від принципів західних лицарських орденів, привнесених польською шляхетською елітою. Остання праця Дубецького викликала контрверсійні теорії В. Антоновича, М. Грушевського з української й Т. Корзона та А. Левицького – польської сторони [1.3.148, s. 498–500].

Розширюючи тему історії Запоріжжя, Дубецький у 1890 році опублікував значно більш зважене і краще науково поставлене дослідження з історії колонізації “Dwie chwile z dziejów polskiej kolonizacji na Niżu (1638 i 1648 r.)”. Спираючись в основному на теорію “колонізаційної поетапності” проникнення литовського і, особливо, польського етнічного елемента на Україну за часів останніх Ягеллонів, Дубецький знову повторив сентенції, на цей раз про особливу “економічну місію поляків”, які стали аксіомою школи.

Симптоматично, що практично всі ключові узагальнення Дубецького без особливих критичних застережень прозвучали й у праці “Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów” (1893) іншого адепта школи О. Яблонівського [1.2.61, s. 50–64].

Найбільш характерним виразом своєрідності української історичної школи в польській романтичній історіографії виступає творчість її головного полеміста Францішека Равіти-Гавронського (1845 – 1930). Народившись на Київщині і провівши значну частину свого життя в Україні, Равіта-Гавронський проявив сталий інтерес до її історії. З особливою силою він проявився в “київський період” його життя, коли, навчаючись на історико-філологічному відділенні Київського університету (1863 – 1867 рр.), познайомився з М. Ролле, О. Яблоновським, В. Антоновичем. “Спогади” Равіти-Гавронського про студентські роки українського історика В. Антоновича засвідчують водночас характер його власної історико-політичної ідеології (апологет “історичної Жечі Посполитої”) та українофільські переконання й наукові захоплення [1.1.13, арк. 1–12 зв.].

Діапазон творчості Равіти-Гавронського надзвичайно різноманітний. Він співпрацював як з польськими, так і російськомовними історичними журналами. На сторінках “Киевской старины” ним були опубліковані біографічні нариси про Т. Падуру, М. Чайковського, Пилипа Орлика та ін., де він торкнувся проблеми виникнення української школи [1.2.30; 1.2.31]. Як історик, Равіта-Гавронський розпочав з дослідження внутрішнього устрою давньої України (“Ustrój państwowo-zpołeczny Rusi w XI i XII w. w Zagrysie”. (Lwów, 1886), але згодом відійшов від нехарактерної для української школи тематики і зосередився виключно на історії XVII – XVIII століть. Велику користь для науки мали його публікації джерел української історії: “Хроніка Натана Ганновера”, “Кореспонденція Адама Киселя”, “Листи Богдана Хмельницького”, “Матеріали Коліївщини” та ін. Згодом Равіта-Гавронський, захопившись історією українського козацтва, опублікував праці “з викладом теорії його походження” (“Losy wielkiej fortuny na kresach ukrainnych” [1.2.102]; “Geneza i rozwój idea kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku” [1.2.101].

Окремі його статті були зібрані в спеціальних тематичних серіях “Studia i szkice historiograficzne”, “Rzeczy i sprawy ukrainske”. Але головними

синтезами Равіти-Гавронського, в яких найбільше позначився його негативний погляд на українську козачину, стали багатотомні праці “Bohdan Chmielnicki”, “Historia ruchów gajdamackich w XVIII w.” [1.2.110, 1.2.111]. Равіта-Гавронський також значно розширив тематичний діапазон української школи в польській історіографії, увівши в ранг дослідження проблему українсько-єврейських стосунків (“Straszne dni. Kartka z dziejów żydowskich (1648)”), міжконфесійних взаємин (“Zakon o dominikanach w Kijowie”) та ін. [1.2.104; 1.2.16; 1.2.107; 1.2.103]. Значний резонанс викликала також його досить одіозна праця з української історіографії “Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej” [2.1.330]. Як історик України Равіта-Гавронський сформувався під безпосереднім впливом творчості К. Шайнохи, концепцію якого він розбавив своїм баченням української етнічної ментальності. Сповідуючи принцип “документалізму”, характерний для школи загалом, Равіта-Гавронський водночас демонстрував виключну тенденційність в підборі фактичного матеріалу, що об’єктивно нівелює значимість його узагальнень щодо історії України. До того ж, саме творчість Равіти-Гавронського переконливо ілюструє трансформацію польських історичних стереотипів щодо минулого українського народу, яка спостерігається на рубежі XIX – поч. XX ст.

РОЗДІЛ IV ТЕОРІЇ ЩОДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ ПРЕДСТАВНИКІВ ШКОЛИ

4.1. Теорія “кресів” і локалізація українського історико-територіального простору фактором польської колонізації

Теорія східних польських етнічних меж (“кресів”) є одним з найбільш поширених історико-національних міфів романтичної доби. Її поява тісно пов’язана з розвитком польської національно-історичної ідеології, яка під впливом трагічних невдач XVIII століття прагнула в минулій величі (в тому числі

й територіальній) знайти нову підпору для відродження Польщі. Уперше введена публіцистами (Г. Колонтай, С. Стащиц) категорія отримала популярність у польській науково-історичній літературі. Її вживає В. Суровецький у книзі “Дослідження генези слов’янських народів”, В. Мацеєвський в історико-географічному описі слов’янських територій [2.1.277, s. 93].

Користується цим виразом і Й. Лелевель в своїй праці з історичної географії “Географія, опис польських земель”, де був започаткований процес наукового дослідження, з одного боку, кордонів польської держави, а з іншого, – територіальних перипетій “етнічних флюктуацій” [2.1.277, s. 94].

У 30-х роках ХІХ століття, коли епіцентр польського романтизму перемістився в Україну в заснований Ф. Чацьким Крем’янецький ліцей, різко зростає кількість публікацій на українську, в тому числі й історико-географічну, тематику. Поступово в польській громадсько-політичній думці викристалізовується своєрідна аура “зруйнованої Аркадії”, втраченого раю. Посилено мусується теза про єдність українських земель із Центральною Польщею, про можливість бути “gente Ruthenus i natione Polonus” (“русином польського походження”). Цей край на пограниччі, східний терен, перетворюється польською історичною думкою в “antemurale christiamtatis” (“передмур’я християнства”) – “Велику Польщу Золотого віку”, названу емоційним забарвленням “Kresy” (“Пограниччя”). Саме для позначення не лише територіальних меж, але, насамперед, польської експансії на Схід послуговувалися терміном “креси” практично всі польські історики романтичної доби.

У межах української історичної школи вперше до теми “кресів” звернувся М. Грабовський. Інтерпретуючи польсько-українські історичні взаємини з позицій слов’янської “свійщини”, він трактує “Україну” як пограниччя, форпост польської території. Причому, варто зауважити, що Грабовський веде мову про дві історико-географічні назви: “Україна” та “Полуднева Русь”, досить чітко їх розмежовуючи. Під “Україною” польський

історик розуміє “Київщину” і так зване “Дике поле”, у той час як визначення “Полуднева Русь” є більш збірним і охоплює кілька історико-географічних регіонів: Галичину, Волинь, Поділля й Україну [1.2.54, s. 199]. Саму назву “Україна” Грабовський пов’язував з полянами дніпровськими (“*rolanie dniegrowi*”), які після прибуття варягів змінюють назву на “Русь” [1.2.54, s. 201]. У подальшій історії термін “Україна” був відроджений на “кресах” козаками. Таким чином, для Грабовського “Україна” означала землю, що перебувала під козацькою юрисдикцією. Водночас, наголошуючи на історичних моментах, які зближували українські й польські землі, насамперед у період існування Жечі Посполитої, Грабовський всіляко прагне довести, що історія відродженої “Русі Полудневої” – це насамперед історична заслуга поляків [1.2.54, s. 203].

Проблему польських східних “кресів” окреслив у першому томі студії “*Dwa lata dziejów naszym*” К. Шайноха. На відміну від М. Грабовського, який веде мову про пограниччя в розумінні переважно української степової зони, Шайноха підкреслює зв’язок назви з іншими регіонами, насамперед, Поділлям і Волинню. Взагалі, на українських теренах Шайноха виразно виділяє декілька історико-етнографічних зон. Наприклад, назву “Русь Червона” він використовує переважно як синонім назви “Галичина”. Йдучи за Й. Лелевелем, який першим серед польських істориків звернув увагу на своєрідний історико-територіальний статус цієї землі, що упродовж віків займала осібну позицію щодо решти Русі [1.2.91, s. 72], Шайноха, прийнявши до уваги його думки, розвинув це положення і намагався переконати, що головна специфіка історичного розвитку Галичини полягала в орієнтації на Польщу, сприйнятті в більш інтенсивному ключі її культури й цивілізації [1.2.115]. За межами польських землеробських осередків, які він географічно доводив до південних рубежів Київщини, розпочиналися так звані “Дикі Поля”, насичені багатствами, але водночас наповнені “дикими”, “кочовими” і т. п. намадами, яких він ототожнює з козацтвом [1.2.118, s. 14]. Утім, ведучи

мову про “руське”, “козацьке” населення, Шайноха фактично визнає самостійність краю як територіальної одиниці в межах польського світу. Описуючи у своїй дуже тенденційній праці “Zdobycze pług polskiego” українські терени в передвір’ї Люблінської унії (1569), Шайноха не шкодує фарб для того, щоб продемонструвати усю занедбаність території, як повністю позбавлений людської осілості “дикий степ” [1.2.117, s. 272–274]. Пишучи про “Полудневу Русь”, історик так окреслював її регіони: “Червона Русь охоплює землі у басейні Дністра, Сяну, Бугу й Пруту; Волинь – це басейни Стирі, Горині й Случі; Поділля розташовується у басейні Збруча, Смотрича, верхнього Бугу на південь від Дністра. Щодо поняття “Україна”, то в уяві Шайнохи – це землі на схід від Дністра, в басейні Бугу і Дніпра. Причому степову зону між нижнім Дністром та Дніпром він поперемінно називає “Низом”, “Запоріжжям” чи просто “Диким полем” [1.2.117, s. 279].

Треба зауважити, що для істориків першої генерації української історичної школи термін “Русь” був цілком логічним, оскільки він нівелював право краю на статус осібності й поширював ілюзію, що підкорення території (“право власності меча”) проходило ще до появи на історичних теренах самих українців, а отже можливі їх претензії щодо своєї історико-територіальної спадщини не відповідають історичним реаліям. Географічну специфіку концепції Шайнохи повною мірою демонструє також його посилений інтерес до руських земель у складі Великого Литовського князівства, викладений у синтезі “Jadwiga i Jagiełło 1374–1413”. Оскільки українське Поділля не зафіксоване чітко в історичних джерелах як належне до Великого Литовського князівства, Шайноха розглядає Поділля, як “креси” Польського королівства. Він виділяє кілька фаз польського проникнення на цю територію: 1) з 1352 року, коли Казимір III осаджує на правах польського лєну Коріатовичів; 2) 1393 року, коли Ягелло захоплює в полон Федора Коріатовича, який прагне, скориставшись претензіями на цю територію Романа Молдавського та угорського короля, добитися незалежності від

польського королівства: 3) 1395 року, коли Поділля було поділене на дві лени, один з яких належить персонально Ягелло. 4) У період 1400 – 1401 років польський король осаджує тут своїх осадчих. 5) У період з 1411 року Поділля тимчасово передається у пожиттєву власність Вітовту (аби уникнути можливого конфлікту з Угорським королівством, що теж мало претензії на цю територію), але після смерті Вітовта остаточно переходить під польську власність [1.2.114, s. 109–114]. Наведена Шайнохою схема чітко демонструє його головну думку – показати повне польське право на володіння Поділлям, яке незаконно утримувалося Великим Литовським князівством. Щоб посилити тезу про належність цих “південно-східних кресів” до історичної Польщі, Шайноха розвиває цілу теорію про пропольські настрої місцевого населення. Він, перекидає факти й тенденційно висвітлюючи події, стверджує, що головна кількість “земляків” були поляками, відповідно їхня присяга саме польському королю, а не великому литовському князю, обумовлена етнічним походженням, а не політичними чи економічними інтересами [1.2.114, s. 246].

Отже, в територіальній концепції Шайнохи простежується очевидна лінія на абсолютизацію фактору польського проникнення на українські терени, починаючи з періоду раннього середньовіччя. Причому вона з п’ястівської Польщі автоматично перекладається на Польщу за часів Ягеллонів. Відповідно, польський рух на східні креси оцінюється не як експансія, а інкорпорація вже раніше освоєних поляками економічно і політично “польською кров’ю” територій [1.2.114, s. 368].

Головним елементом цієї “оптимістичної версії” польського руху на Схід виступає досить чітко виражена ідея “гармонії” між польською владою та місцевим руським населенням. Загалом Шайноха теорію “кресів” доповнює ще й дуже тенденційною доктриною “польського посланництва”, яка переводить його історико-географічні екскурси в площину польського територіального експансіонізму.

Особливу позицію щодо локалізації українського територіально-історичного простору займали історики, які більше спеціалізувалися на регіональній тематиці, як, скажімо, Е. Руліковський та Й. Ролле. У центрі їхньої уваги переважно була історія осібних територій: Київського Полісся, Поділля, Волині та ін. При чому ця територія окреслювалася досить поверхово, на основі переважно історико-географічної номенклатури та топоніміки, без особливих претензій на демонстрацію їх польської належності. Право на визначення долі цих теренів зазначені дослідники надавали людині, яка тут мешкала: козацько-руському поселенню та тим польським елементам, які виконували свою історичну місію – поширювали цивілізацію на українські “креси” [1.2.38; 1.2.35]. З цих позицій є досить очевидним, що Е. Руліковський і, особливо, Й. Ролле визнавали окремішність українських земель від польських як за етнічним статусом, так і за характером історичного розвитку.

Найбільш принциповий дослідницький характер теорія “кресів” отримала в творчості одного з провідних істориків української школи – О. Яблоновського. Саме його праці варто розцінювати як найбільш вагомий внесок у дослідження української історико-географічної проблематики. У головних студіях на цю тему: “Etniczna postać Ukrainy w epoce zjednoczenia jej z Koroną”, “Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów”, “Ukraina”, “Kresy Ukrainy po “Icholeciu” – do ruin”, “Zasiedlenie Ukrainy” Яблоновський, залучивши широке коло джерел, надав категорії “польська окраїна” (“креси”) більш раціонального, а не емоційно-патріотичного, пояснення [1.2.59; 1.2.60; 1.2.61; 1.2.65; 1.2.66; 1.2.67]. Саме його концептуальні ідеї мали вирішальний вплив на інтерпретацію територіальних польсько-українських меж в історичному минулому з інтерполяцією проблеми в сьогодення [1.2.76, s. 169].

На переконання Яблоновського, назва “Україна” є переважно збірною територіально-географічною назвою, яка поширювалася відносно степової зони Південної Русі. Сама назва “Україна” з’явилась досить пізно, не раніше

XV століття, у період інтенсивної колонізації східного порубіжжя. Оскільки вона не могла певною мірою охопити все розмаїття територій, заселених руським населенням, то, на думку польського історика, більш зваженою територіальною назвою виступає “Південна Русь” (“*Rus Południowa*”). В історико-географічному огляді, змальовуючи межі “Південної Русі”, Яблоновський, зокрема, писав: “Під назвою “Русь Полуднева” ми маємо на увазі – з географічного погляду – цілий південний простір східної Європи, що простягався від Бескидів та верхньої течії притоки Вісли: Сяну, Вепша і Бугу крізь верхній басейн Прип’яті на півночі, до басейну Дністра та Бугу – на півдні, далі через середню та нижню течії Дніпра, аж до вододілу з Дінцем” [1.2.65, s. 772–773].

Дещо іншу територію Яблоновський окреслює з позицій історії. На його думку, під назвою “Полудневої Русі” варто розуміти південну частину східнослов’янських племен, які згодом об’єдналися зусиллями династії Рюрика: Київська земля з частиною Сіверщини, Волинщина з Туровською та Галицькою землями. Натомість за люблінським адміністративним поділом постали “коронні” (землі Жечі Посполитої) воєводства: Руське з Белзьким, Подільське, Адолинське з Брацлавським, а також Київське з частиною Чернігівського. До них також належало Брестське воєводство, яке після Люблінської унії залишилося в складі Великого князівства Литовського [1.2.60, s. 5]. Щодо Червоної Русі, то вона охоплювала воєводство Руське з землями Перемишльською, Санацькою, Львівською та Галицькою, а також землі Холмську та Белзьку [1.2.60, s. 6]. Щодо степових територіальних окраїн “Полудневої Русі”, які в історико-географічному огляді польського дослідника асоціюються з назвою “Україна”, то вони окреслені південними рубежами Волині, Київщини, від Дністра до Дінця та навіть в часи Вітовта сягали Чорного моря [1.2.60, s. 39].

Степовий пояс, який охоплював Україну з південного сходу, служив широким шляхом з Азії в Європу, що обумовило характер історичного

розвитку регіону. Оскільки до польської землеробської колонізації ці степові райони майже не були економічно освоєні та добре заселені, то вони ніколи не мали важливого впливу на характер цивілізаційного розвитку як України, так і всієї “Полудневої Русі” [1.2.61, s. 54].

Осібну роль в історико-географічній номенклатурі Яблоновського займає Лівобережна Україна, по відношенню до якої він уживає термін “Задніпрове” (“Zadnieprze”) [1.2.34, с. 85]. У топографічному відношенні ці простори Яблоновський розбиває на дві частини: лісову та лісостепову. Лісова смуга мала лінію від литовських кордонів аж до середньої течії Дніпра. До степової території, яку він окреслює звичною для польської територіальної термінології категорією “Дикі поля”, належало все, що тягнулося від річок системи Трубежа, Удаю і Сули до Ворскли з її притоками та Орелі [1.2.34, с. 87].

Своєрідність інтерпретації теорії східних “кресів” Яблоновського полягала в його постійному прагненні пов’язати історико-географічну тематику з історією колонізації. На думку польського дослідника, колонізаційний процес рухався спочатку з півночі на південь. Головна кількість переселенців йшла з Білорусії і Полісся. Процент поляків у той час був досить незначним. До Люблінської унії 1569 року вони не мали принципового значення. Але після неї ситуація різко змінилася. Вона відкрила широку дорогу польським вихідцям. Поліський і білоруський переселенський рух слабне, у той час як різко зростає рух червенський, мазовецький і малопольський. Колоніст із Заходу, а конкретніше, з Польщі, втрачаючи свою не лише класову, а й національну залежність, зливається з експансивною, творчою національною стихією, яка його оточує. “Бо ж малоруська народність, – образно пише Яблоновський, – так рано на тому багатому новосіллі, на новосіллі законному, потоками крові окупленому, почувала себе вдома, що без уваги на те, які, коли і звідки припливали сюди етнічні елементи, вона поглинала всі їх у собі” [1.2.98, s. 97]. На думку

Яблоновського, заселення Червоної Русі із “Старою Волинною” і Поділлям було закінчено в XV ст., а на початку XVII ст. “прийшла черга до українських пустощів Полудневої Русі” [1.1.14, арк. 2 зв.].

Основні мотиви колонізації з центральних частин Польщі Яблоновський вбачав у причинах економічного характеру (посилення залежності селян від можновладців), а також у послабленні татарського елемента в українських “диких степах”. “Прагнення переселення на креси (пограниччя) було настільки нестримне, – вважає Яблоновський, – що землі середньої Польщі з великим ущербом для себе зовсім спустіли, хоч тоді посилено намагалися стримати це зло, заборонивши в багатьох сеймових постановах втечу “хлопів” і постановляючи строгі покарання для кожного шляхтича, що зманує чужих підданих” [1.2.66, s. 252].

У справі заселення українських “окраїн” Яблоновський значну роль відводив діяльності старост і землевласників, які з метою колонізації отримали від польського уряду величезну “пустинну” територію в Україні, але пріоритет у цій справі він все-таки віддає шляхті. Саме вона, на думку Яблоновського, “становила найбільш енергійний і можливо найбільш заслужений елемент у ділі колонізації” [1.2.34, с. 101].

Солідаризуючись із узагальненням іншого польського дослідника, адепта української школи К. Шайнохи, який оцінював результати колонізації, як “Zdobycze pług polskiego” (“здобич польського плугу”), Яблоновський при першій нагоді намагався позитивні зміни в економіці краю віднести насамперед на рахунок умілої політики земельних магнатів та ініціативи шляхти, хоч і не заперечує наявності досягнень самостійної колонізації краю. “Взагалі, – писав історик, – колонізаційний рух у Київському Задніпров’ю поширювався з кінця XVI ст. ледве чи не з кожним днем, завдяки як старанням старостських і магнатських осадчих, що зманювали народ на “креси” обіцянкою багаторічної “волі” і т. п., так і безперестанному розвитку самостійної колонізації, яка до кінця першої чверті XVII ст., очевидно,

досягнула кульмінаційної вершини” [1.2.34, с. 105].

Варто також зазначити, що особні представники української історичної школи (М. Дубецький і, особливо, Ф. Равіта-Гавронський) розглядали теорії “кресів” у контексті польського національно-історичного міфу “давньої Жечі Посполитої”. У їхніх працях Русь (Україна) та Литва інтерпретувались не як територіальні компоненти Жечі Посполитої обох народів, а суцільно польське утворення – ”Польська Жеч Посполита”. М. Дубецький, наслідуючи приклад К. Шайнохи, навіть прагнув звернутися до племінних часів, ототожнюючи “Україну” з віддаленими від землеробських осередків степовими районами “Пустинного краю” чи його синоніма “Дикого поля” [1.2.46, с. 221].

У своєму прагненні бути щонайбільш оригінальним при інтерпретації історії України, Ф. Равіта-Гавронський доходить припущення, що сама назва “Україна” не має ніякого внутрішнього наповнення, оскільки не може означати територію, заселену певним етносом. Це не етнографічне, а територіальне поняття. Відповідно, польський історик виділяє принаймні три “локальні України” – Задніпрянську Степову, Київську та Подільську [1.2.110, с.7]. Кожна з них має свій локальний історичний зміст. Єдиним зв’язуючим ферментом є, на переконання Равіти-Гавронського, лише міра плинності історичного часу, протягом якого ці креси залучалися до “благ” польської цивілізації [1.2.110, с. 82].

Таким чином, можна констатувати, що міф “кресів” з певними абераціями є однією з найбільш характерних ознак ідейної спільності польських істориків-романтиків, об’єднаних рамками української історичної школи. Пошуки “втраченої батьківщини” в умовах позбавлення державності вилились у ностальгію польських українофілів за колишньою політичною величчю, яка асоціювалась з історією Жечі Посполитої. Саме на цьому тлі відбувалося протиставлення облюбованої “Аркадійної України” з далекого минулого й нинішньої “летаргічної України”, що чекала для свого

пробудження “західних культурників”, під якими, звичайно, розуміли польську інтелігенцію з шляхетського середовища. Незважаючи на відірваність від реального історичного змісту, теорія “кресів” не закінчилась разом із смертю польського романтизму, а продовжила своє існування у формі вже суцього політичної теорії “свійщини” щодо української території в працях наступних поколінь польських істориків.

4.2. Польсько-українські історичні взаємостосунки через призму теорії “культуртрегерства”

Дослідження історіографічних конструкцій, які мали вирішальний вплив на формування системи уявлень польського суспільства щодо українців, становить одне з нагальних завдань сучасної національної історичної науки. Особливий інтерес викликають процеси появи та поширення в середовищі польських адептів української школи теорій, які стали основою польського історико-національного меганаративу. Його складники у формі міфів про “креси”, “передмур’я християнства”, “культурну вищість поляків” привели до формування особливої польської історичної свідомості, сприйняття українців як цивілізацію менш розвиненого етносу.

Теорії щодо осібної ролі в історії, “богообраності” поляків з’являються в епоху романтизму, коли головними критеріями національних європейських історіографій стали історична ностальгія за втраченою величчю та прагнення через призму теоретичного історизму реставрувати та навіть фетишувати своє минуле [2.1.227, с. 160–161]. Чільне місце в системі національно-історичної ідеології посіла одна із найпопулярніших месіанських доктрин романтичної доби, відома в історіографічній літературі під назвою “теорія культуртрегерства”.

Теорія культуртрегерства (*Kulturtragertum*) була вперше озвучена німецьким істориком Ф. Ніенштедтом ще наприкінці XVI століття, коли він написав “Лівонську хроніку”, де еkleктично, на основі матеріалів переважно німецьких хронік, намагався не лише виправдати захоплення Прибалтики германських світом, але й обґрунтувати права німецької меншості на панівне становище в краї. Німецьких хрестоносців він зображував у невластивій їм ролі носіїв культури й цивілізації народам Прибалтики. За його теорією, німецькі завойовники XIII століття обернули “диких язичників” естонців, латишів у християнство та залучили їх до благ “вищої культури”, привчили цих “дикунів” до покірності й порядку. У подальшому узагальнення Ф. Ніенштедта були поглиблені в працях творців теорії прусського культуртрегерства Йогана фон Райтемеєра (1778 – 1846) та Генріха фон Трейчке (1834 – 1896), які розглядали історію взаємин германської і слов’янської рас через призму “*Kultur kampf*” (боротьби культур), стверджуючи при цьому, що німецьке панування над “східними варварами” принесло останнім культуру, закон і “*Zucht*” (порядок). А якщо так, то східні землі, політі німецькою кров’ю і колонізовані німцями, по праву їм і належать [2.1.220, с. 1638].

Теорію “культуртрегерства”, розроблену німецькими істориками, перенесла на свій національний ґрунт романтична польська історіографія. Уперше теорію польського “культуртрегерства” стосовно історії українського народу озвучив один з найяскравіших представників української романтичної школи в польській історіографії Кароль Шайноха (1818 – 1868). Серед його праць з даної теми особливої уваги заслуговує стаття концептуального характеру з тенденційною назвою “*Zdobycze pług polskiego*” й незакінчена двотомна монографія “*Dwa lata dziejów naszych*”, присвячена історії українського козацтва й “Хмельниччині” та державній політиці Жечі Посполитої щодо українських земель [1.2.117; 1.2.118]. У цих працях Шайноха прославляв, навіть звеличував поляків за їхню наполегливу

й сміливу колонізацію “пустого й варварського Сходу”, за залучення “через польський плуг просторів України до здобутків Західної цивілізації”, що асоціюється в нього з польською культурою” [1.2.117, с. 127–129].

Стверджуючи свій погляд на історію України, Шайноха запозичену в німців теорію підпер тенденційно підібраним, але солідним документальним матеріалом, поєднавши все це з художньо-емоційним зображенням історичних подій, і зробив концепцію дуже звабливою для сучасників. Далеко не випадково гіпнотизувальному впливові цих праць піддався навіть такий знавець української історії, як П.Куліш, що в низці праць 70–90-х років повторює сентенції Шайнохи [2.1.220, с. 138], російський історик В. Ключевський, котрий переніс характеристику деструкції українського козацтва в “Курс лекцій по русской истории”, та вже в ХХ ст. один з фундаторів української державницької історіографії В.Липинський, який модернізував теорію “культуртрегерства” Шайнохи, замінивши польських носіїв західної культури в “дикий степ” на українців. Звичайно, куди більший резонанс праці Шайнохи мали в польській науковій думці й публіцистиці. Під їхнім безпосереднім враженням пише свій знаменитий роман “Вогнем і мечем” Генріх Сенкевич [2.1.220, с. 170].

Шайноха надав більшої образності й суто шляхетській, провіденційно-романтичній польській версії “Хмельниччини”. Для нього ця подія була відплатою історичної Немезиди (Opatrzności, Провидіння) за поневолення козацтва, заведене 1638 року з ініціативи магнатів та недалекоглядної шляхти, всупереч усім змаганням короля-лицаря Владислава ІV. Даремно прагнув він вирвати шляхту з її господарських і колонізаційних інтересів, які нероздільно панували в тогочасному польському житті, а козаччину – з того поневолення й омужичення (schłopienia), до якого довели пани. Меркантильні, аграрні інтереси взяли гору над ідеальними: над лицарською місією шляхти і козацтва. Конфлікт господарської і рицарської стихії, боротьба владної шляхти із шляхтою молодшою, козацькою й стали,

на його думку, основною причиною українсько-польського протистояння. У рецензії на працю М.Костомарова “Богдан Хмельницький” Шайноха докоряв українським історикам за нерозуміння цієї проблеми й гіпертрофоване уявлення про роль релігійних і національних мотивів повстання [1.2.118, с. 317].

Повним вираженням такого підходу до осмислення української історії є творчість представників “Краківської історичної школи”, яку навіть Тадеуш Корзон звинуватив у надмірній національно-політичній заангажованості [1.2.70, с. 117]. Типовим прикладом є теорія українсько-польських історичних взаємин одного з найбільш яскравих представників школи Йосифа (Юзефа) Шуйського (1835–1883), професора історії Ягайлонського університету й водночас ідеолога галицької політики того часу. Творчість Шуйського віддзеркалює еволюцію польської історичної думки від романтизму й постулює як завдання “нової критичної історіографії” (так називали себе представники краківської історичної школи) “розрахуватися з минулим” [1.2.120, с. 1].

Історіографія має не лише досліджувати минуле народів колишньої Жечі Посполитої, представити його так, як воно дійсно було, але черпати з народної душі й народних почуттів, “згуртовувати події національного минулого коло великих рушіїв та ідей, окреслених Божою рукою”. А далі: “Призначення народів є служити ідеї Провидіння, яка здійснюється в історії людства. Ця ідея покликає громади й племена, що перебувають у первісному стані на поле дії, визначає їм посланництво і через посланництво підносить їх до становища народів, як свідомих чинників у житті загальноісторичному...” [1.2.120, с. 2].

Відповідно до такої провіденціалістичної філософії історії Шуйський і спостерігає ту роль, яку, на його думку, мав в історії України польський етнічний елемент. Історичне життя Польщі, його вияви та особливості він спостерігає як зумовлений рух із заходу на схід. Причому цей процес, з погляду Шуйського, є виконанням певної історичної місії, яка покладена на

поляків самим Провидінням. “Польща, – констатує історик, – має подвійну місію, видимо, призначену їй Богом – мала боронити християнство від навали зі Сходу та апостолозувати Схід, розвивати слов’янські народи, матір’ю яких вона була, на службу християнської цивілізації, бережучи їх національні прикмети...” [1.2.12, с. 8]. А згодом: “Польща служить християнству як жертва, як мучениця, яка кидається під ноги Сходу, щоб у її крові він наситив свою дику жадобу” [1.2.120, с. 292].

Захоплений ідеєю особливої історичної місії поляків на Сході, Шуйський у статті “O młodszości naszego cywilizacyjnego rozwoju” в контексті унії 1386 року, проводить думку, що з територіальним зростанням Польщі, яке мало місце внаслідок з’єднання її з Литовсько-руською державою, навіть призупинився її внутрішній розвиток, оскільки вся енергія поляків була повернута на цивілізацію цього напівзаселеного, “дикого” краю [1.2.121, с. 179].

На відміну від К. Шайнохи і Й. Шуйського, один з лідерів української історичної школи М. Грабовський хоч і вважав історичним завданням польського народу поширення західноєвропейської цивілізації на Схід, водночас наголошував на спільному розвитку польського, литовського та руського народів. З таких позицій історик оцінював польсько-українські відносини і виводив їх генезу зі слов’янської племінної епохи, що пов’язувало українське й польське історичне минуле спільною слов’янською традицією [1.2.55, s. 114]. Грабовський був переконаний, що розширення польських кордонів на схід за часів династії Ягеллонів стало наслідком вищості польської культури, яка спиралась на засади свободи та рівності в системі громадського ладу та релігійної толерантності [1.2.56, s. 17]. Під впливом польського проникнення, яке асоціювалось у Грабовського насамперед з “культурництвом”, здобутками у сфері освіти, вищі прошарки українського населення “сполячувались”, у той час як нижчі верстви, переважно селянство, не мали змоги ознайомитись з надбаннями “польської

культури” і зберігали свою самобутність та виявляли ворожість до носіїв західної цивілізації [1.2.55, s. 138].

Грабовський був переконаний, що поширення польської цивілізації на Схід відбувалося згідно волі обох народів. При цьому цей процес проходив не лише на основі права династії, яке мало особливе поширення на теренах західної Європи в період середньовіччя, а виключно в результаті громадської самоініціативи. “Якась невидима сила, – образно пише історик, – тягнула поляків на східне порубіжжя” [1.2.55, s. 142].

Наслідки польського “руху на схід” Грабовський вбачав у громадській економічній сферах, оскільки колоністи із заходу надали руським землям специфічного демографічного й культурного характеру, що врешті й привело до формування українського народу [1.2.55, s. 214].

Зрозуміло, що подібного роду теорії домінували в польській національній історіографії, оскільки відповідали уподобанням виняткової більшості патріотично налаштованої інтелігенції. Спорадичні спроби більш прагматично налаштованих істориків, як, скажімо, Лелевель, Морачевський, виявити певні симпатії до українського народу й засудити шляхетське свавілля в минулому, поклавши на нього відповідальність за українсько-польське історичне непорозуміння, не знайшло схвалення серед польських наукових ортодоксів. Навіть спроба М. Грабовського із почуття “регіонального патріотизму” виділити в осібну галузь польської, історію “Полудневої Русі”, так і не стала об’єктом уваги польських дослідників. У міру посилення національно-визвольного руху польська історична думка все частіше вдається до апріорних побудов, нівелюючи навіть ті позитиви, які мали місце на зорі польської романтики. Тепер поляки якщо й згадували про Україну, то лише в контексті своїх територіально-політичних домагань. Будь-яке відхилення від канонізованих концепцій польської національної історіографії розглядалося як антипатріотизм і піддавалося нищівній критиці в періодичних виданнях. З особливим занепокоєнням польські інтелектуали

спостерігали вияви національного українського відродження, вбачаючи в ньому не союзника в боротьбі проти російського самодержавства, а силу, яка здатна підірвати їхню культурну гегемонію на теренах “Юго-Западной Руси”.

Через двадцять років після появи праць Шайнохи теорія польського “культуртрегерства” з наголосом на особливу роль шляхетської державної організації як вершини здобутків тогочасної західної цивілізації взагалі з особливою образністю прозвучала в історичній белетристиці Г.Сенкевича.

Сенкевич, готуючись до написання роману “Огнем и мечем”, сюжет якого був запозичений з історії України, ретельно вивчив корпус польських джерел, ознайомився з науковою літературою з проблеми й консультувався з провідними на той час польськими дослідниками української історії. Відомий український історик Володимир Антонович змушений був визнати, що Сенкевич “изучил описываемую им эпоху довольно тщательно; крупных фактических ошибок и неточностей он избежал” [1.1.14, арк. 79]. Але Сенкевич з національно-патріотичних міркувань зробив особливий наголос на цивілізаційній місії польської шляхти, перетворивши в дусі К.Шайнохи, М.Грабовського та ін. польських істориків українські “креси” в арену протистояння мужніх, наповнених лицарськими чеснотами, вихованців західної культури та “імпульсивних” українців – уособлення “дикого” Сходу. Історико-філософська теорія Сенкевича стосовно польсько-українських взаємин ніби вінчає всі попередні напрацювання польської романтичної історіографії. В інтерпретації Антоновича історична концепція Сенкевича зводиться до наступних положень. У XVII ст. Польща являла собою могутню державу, яка спиралася на переповнений громадянською свідомістю і героїзмом шляхетський стан. Держава ця переслідувала велику культурно-історичну місію – вона покликана була цивілізувати, тобто перетворити за своїм зразком руські області, що ввійшли в територіальні межі Жечі Посполитої. Але вона зустріла перешкоду – дикість і непридатність до культури українців, які нездатні були сприйняти цивілізацію, що

розпалювала в них лише лють, проявом якої є незрозумілі для поляків настрої, котрі шляхта XVII ст., на погляд Сенкевича, досить удаło пояснювала “хлопською *innata malitia*”. У боротьбі з цією природною дикістю українців польська шляхта втрачала свою енергію і геройські якості, так і не змігши побороти цю ворожу стихійну силу. Причина такого стану – надмірна гуманність поляків щодо українців, зокрема козацтва, оскільки вони відмовилися від його фізичного винищення і тим самим завдали фатального удару власній державі [1.1.14, арк. 81–82].

Теорія Сенкевича по суті ставила дослідження української історії в іншу площину. Її “новий” аспект, на думку Антоновича, можна зрозуміти так: “Коли кому здається, що Русь справді була, нехай той тямить, що то був зовсім не народ, а ватага таких людей, що не могли стерпіти суспільного ладу; коли дещо складалося у них, то тільки через те, що до них досягла культура польська, а самі вони не здатні були завести у себе жодної громадської організації” [1.3.134, с. 202].

На початку 90-х років у середовищі польських істориків з числа адептів української історичної школи (насамперед, О. Яблоновський, Й. Ролле) під впливом розширення джерельної бази, з одного боку, та зростаючої ролі української народницької історіографії, яка зусиллями В. Антоновича та Київської історичної школи вийшла на новий рівень досліджень польсько-українських історичних взаємин, – з іншого, відбулися суттєві зміни інтерпретації проблеми.

Для зламу польських історичних стереотипів щодо історії польсько-українських взаємин непересічну роль мали студії незаперечного лідера другого покоління української історичної школи О. Яблоновського [1.2.58; 1.2.60; 1.2.64; 1.2.67]. В історичному минулому польського й українського народів учений шукав спільні ознаки. Генезу польсько-українських взаємин Яблоновський виводив з X століття – з часу захоплення Червенських міст київським князем Володимиром Великим (бл. 980–1015). Історик

наголошував, що з цього моменту стосунки між польським та українським народами розвивалися безперервно. Загалом, взаємини між руським і польським суспільствами ніколи не мали антагоністичного характеру.

Однією з болючих і в той же час ключових проблем української історії було питання про причини і характер козацько-польської боротьби. Яблоновський брав активну участь у науковій полеміці, що, починаючи з кінця 50-х років минулого століття, безперервно точилася на сторінках журнальної періодики між польською й українською історіографією. Найбільш повний аналіз проблеми Яблоновський дає в монографії про українське пограниччя [1.2.66, s. 141–242]. У цій праці він формулює свої погляди на причини й характер польсько-українського антагонізму XVII ст. Головну причину боротьби Яблоновський вбачає не в політичних факторах, а у сфері соціально-економічних стосунків, зокрема, в конфронтації між великими польськими землевласниками (можновладцями) і селянством та почасти дрібною шляхтою. “В Україні, – зазначає він, – розпочалася спершу мовчазна, але страшна своєю силою, напружена боротьба за вільне землеволодіння – боротьба між масою населення, що цю землю здобуло і колонізувало, та горсткою магнатів, озброєних власними арміями і державними привілеями Речі Посполитої” [1.2.66, s. 241]. Неналежна еластичність польського уряду, який не зреагував на цю боротьбу, не зумів приборкати олігархів, ще більш прискорила виступ проти засилля можновладців і поклала початок кровопролиттю в Україні. “Воістину, – патетично вигукує Яблоновський, – *latifundia perdidere Poloniam*” (“латифундії загубили Польщу”) [1.2.66, s. 244].

Яблоновський повністю заперечує релігійний, а ще більш національний мотив боротьби. Він вважає, що в той час українці ще не мали достатньої національної свідомості, яка б спиралася на власну культуру, і тому залишалися українцями лише до тих пір, поки не зустрічалися з елементами більш передової польської цивілізації. “Русь, – вважає

Яблоновський, – ще не тільки не виробила, але й не могла виробити до цього часу культуру Речі Посполитої, що по всій території держави залишалась, власне, польською. Русин залишався русином лише до тих пір, поки не зустрічався з освітою” [1.2.66, s. 212].

Щодо до релігійного протистояння, то тут Яблоновський висловлює думку, що “козаки ненавиділи унію і католицизм виключно як віру панську, підтриману польськими панами”. Саме на цьому ґрунті, вважає Яблоновський, в українській історіографії був сформульований як один з мотивів боротьби – релігійний фактор. Повторюючи тезу П.О. Куліша, що більшість населення України не брала ніякої участі в релігійній боротьбі, оскільки, по суті справи, релігійного питання в Україні того часу не було, Яблоновський стверджує, що, змішуючи соціальні й релігійні фактори, українські історики зробили погану послугу з’ясуванню історичної істини. Щоправда, у своїй останній праці з історії України Яблоновський дещо видозмінив своє ставлення до причин цього антагонізму, зауваживши, що “принаймні Хмельниччину визвали фактори дуже різноманітні, не лише економічні й соціальні, не лише політичні, але навіть такі, що належали до ідеального світу – релігійні й до певної міри національні” [1.2.60, s.217].

Оригінальним був погляд Яблоновського також на Києво-Могилянську академію і розвиток української культури в XVI – XVII ст. На його думку, заснована за зразком кращих у тогочасному західноєвропейському світі єзуїтських колегій, колегія Києво-Могилянська дякуючи використанню латинської і почасти польської мов, тісно спілкувалася із західноєвропейською культурою, будучи її провідником в українське суспільство. “ Києво-Могилянська академія, – констатує польський історик, – була посередником між Заходом і Сходом, що несла культуру західну в світ, яка була зовсім недоступною для останнього [1.2.53, s. 2].

У зв’язку з таким концептуальним підходом, Яблоновський успіхи проникнення західної культури (її він ототожнює з польською) сприймає за

ідеал і за мірило для оцінок явищ, пов'язаних з історією Київської академії. На його думку, цей процес мав кілька етапів. “Культура польська, – говорить він, – спочатку проникла в Русь зовсім не у властивій своїй оригінальній формі (“Wyraźnej postaci”), якої тоді й сама не мала, але в латинській, західноєвропейській. Тоді кожне європейське суспільство, що прагнуло до вдосконалення, повинно було піддатися їй, піддалась тому цій латинській культурі й Русь, через її союз з Польщею і Литвою введена в сім'ю західноєвропейських народів” [1.2.58, s 17].

На думку Яблоновського, народ український у той час “не здатний був самотійно, без західноєвропейського впливу поставити організаційно і науково академію. На цю обставину вказує і домінування споляченого викладацького складу” [1.2.58, s 217].

У контексті відношення до надбань польської культури Яблоновський розцінює також і діяльність найвидатніших організаторів і викладачів академії. З особливою симпатією й образністю він малює життєпис Петра Могили, який імponує йому саме тим, що спрямував розвиток освіти в Україні в бік західної культури. “Волох, русин, поляк разом – і жодна з рис його народних не відхиляє двох інших, і все зливається в абсолютну гармонію. Ревнивий ортодоксал східний і ворог відкритий Москви. Захисник прав народу руського і противник козаків, в той час як біскуп Верещинський їх приятель. А крім того, і над усім цим – щирий син Речі Посполитої Польської, істинна дитина польської культури” [1.2.58, s 217].

Яблоновський розглядає Києво-Могилянську академію лише як посередницю між західною і східною культурою. Сама ж по собі, вважає дослідник, колегія не мала нічого самостійного й оригінального, тому й трапилось їй поступове знецінення як науково-освітнього закладу, і кінець кінцем вона була перетворена в духовну академію, яка за своїм значенням не мала нічого спільного із своєю попередницею.

Погляд Яблоновського на історію Києво-Могилянської академії

зустрів досить емоційну критику з боку відомих дослідників проблеми Ф.І. Титова і К.В. Харламповича. Зокрема, вони вбачали в дефініціях автора монографії потяг до “польського звеличення” і пріоритет політики над наукою. Більш зважену і науково об’єктивнішу оцінку узагальненням Яблоновського на роль і значення Києво-Могилянської академії простежуємо в працях таких авторитетів в українській історіографії, як М.С. Грушевський і М.П. Василенко. Останній, зокрема, зазначає, що “основи шкільної системи, ряд предметів, які викладались в колегії, їх зміст близько стояли до західноєвропейських і польських зразків. Неможливо не признати вірним тому основних положень О. Яблоновського про відсутність оригінальності і самобутності Києво-Могилянської академії як штучно-освітнього закладу” [2.1.182, с. 96–97].

Таким чином, концепція О. Яблоновського завершує теорію “культуртрегерства” історичним екскурсом у систему польсько-українських відносин. Певною мірою вона розвиває властиву адептам української історичної школи теорію “свійщини” з акцентом на польське лідерство при організації цивілізаційного життя на українських теренах. Незважаючи на реверанси в бік історичної “правди” та декларації про “науковий об’єктивізм” у працях адептів школи, є досить очевидним підґрунтя політичної мотивації, яке полягає в прагненні нівелювати найбільш принципові розбіжності між двома народами задля майбутнього відновлення польської державності в її колишніх історичних межах.

4.3. Антикозацька міфологема української історичної школи

Проблема виникнення й організаційного оформлення на теренах України такого явища, як козацтво, посідала чільне місце в дослідженнях представників української історичної школи. Уже в рамках предтечі організації, зусиллями літераторів Б. Залеського, С. Гоцинського,

М. Чайковського, Т. Падури та ін. польських романтиків, тема козацтва стала епіцентром, навколо якого оберталися усі ключові історичні події. Надмірна ідеалізація явища, властива ранньому романтизму, прагнення спостерігати історію України в ракурсі історії Запорізької Січі, викликали цілий ряд критичних зауважень відомих діячів польської й української культури (А. Міцкевич, П. Куліш), які звернули увагу на антидержавницький та анархістський характер явища [2.1.219, с. 116–117].

Безпосередній вплив на скептичне ставлення до ролі козацтва в історичному процесі справили праці М. Грабовського, одного з фундаторів української історичної школи в польській романтичній історіографії. Грабовський зазначав, що слово “козак” мало тюркське походження й означало “вільна людина”, “лихий наїздник”, який займався степовим розбоєм. Саме фактор “наїзду” привів до популярності козацтва серед вихідців з різних станів польського й руського народів. Він наголошував, що на момент об’єднання Литви й Польщі “Полуднева Русь” була “безлюдною” позбавленою з часів монгольського наїзду осілого населення. Ситуація змінилася лише на початку XVI століття, коли старости королівських замків почали селити козаків та використовувати їх у боротьбі з татарськими ордами [1.2.23, с. 301].

На думку Грабовського, козацтво – явище антисупільне, антикультурне, руйнівне. Відповідно, козацька історія – це історія грабунків та аморальних вчинків. Останнє обумовлено тим, що козаки були індиферентні до віри і воювали з Польщею не заради неї, а заради грабежів та насильств [1.2.23, с. 309].

Неприхований антагонізм між Польщею та Руссю існував здавна, але, на переконання Грабовського, ця ворожнеча виходила переважно з табору руського а не польського. Оскільки, образно пише він, “в польськiм серці, від природи довірливому й незлобивому, яке швидко забуває образи, відсутній фанатизм” [1.2.23, с. 298]. Фанатизм, насамперед релігійний, привнесли єзуїти, які витворили в польській державі антагонізм церковний. Під його

впливом розпочалася ворожнеча міжетнічна, якою зручно скористалося козацтво для того, щоб посилити свої позиції в суспільстві [1.2.23, с. 326].

Польська шляхта, яка долучилася до організаційного оформлення козацтва, не змогла прищепити їм свої високоморальні принципи. Люди “вищого порядку”, поляки, будували в Жечі Посполитій господарсько-державну систему за доступним для тих часів політичним ідеалом. Вони були носіями високих для епохи принципів і хотіли втілити їх в Україні. З цією метою поляки колонізували край, забезпечили оборону, піднесли добробут краю. Сприяючи відродженню “Полудневої Русі”, поляки робили це під стягом не варяго-руської, а польсько-шляхетської системи [1.2.54, с. 202]. За свою наполегливість у забезпеченні державної та приватної власності, поляки були оголошені, з боку козаків, “ляхами” в розумінні чужих пришельців, та панами, в розумінні економічних гнобителів [1.2.54, с. 204].

Козаки перетворилися в ту силу на українських теренах, яка стала головною протидією культурницької діяльності поляків. Грабовський дивився на козацтво, як на найнижчу ступінь розвитку громадянського суспільства, коли людям властивий лише ідеал “празної волі” [1.2.55, с. 106]. Відповідно, він характеризує козаків, як “громадських паразитів”, які посягають на результати чужої праці. Саме на цій основі зародився дуже популярний серед декласованих елементів лозунг “битися з лихами до їх повного викорінення” [1.2.55, с. 109]. Маючи на меті лише інстинкт руйнування й ненавидячи панів, козаки зуміли використати слабкі сторони польської державної системи: різновір’я, відособленість шляхти від решти народу, міжетнічні протиріччя. У результаті з’явилася Хмельниччина та відпадиння України від польської держави. Цей акт відбувався, на переконання Грабовського, без будь-якого плану, без політичних і релігійних підстав. Відповідно, козаки були не захисниками народу чи православної релігії, а ватагою авантюристів, які скористалися соціальними протестами у своїх вузько-корисних цілях [1.2.53, с. 79].

Дещо в іншому ракурсі проблему історії українського козацтва інтерпретує Е. Руліковський. Він вважав, що на початковому етапі існування козацтва було налагоджено тісну співпрацю між поляками-колоністами з одного боку, та мешканцями українських степових просторів, – з іншого. За посередництвом місцевого населення польська колонізація “плугом і мечем” просувалася вглиб степів, а козаки забезпечували їй збройний захист [1.2.53, s. 8]. Характер українсько-польських взаємовідносин у “Дикому полі” різко змінився, коли козаки скористалися в результаті напливом “люду”, обумовленим польським колонізаційним процесом, і розпочали свої самостійні військові акції, переважно з метою грабунку проти сусідів польської держави, з якими вона прагнула налагодити мирні стосунки [1.2.53, s. 83]. На думку Е. Руліковського, така поведінка українських козаків змусила польського короля Стефана Баторія вдатися до запровадження реєстру, який втім не виконав своєї головної функції – “забезпечити контроль держави над ватагами озброєних шукачів пригод і багатств” [1.2.53, s. 86]. Запровадження реєстру викликало зворотну реакцію у формі масової втечі позареєстрових козаків на “Дикі поля” – терени на нижньому Дніпрі, згодом названі “Низом” чи “Запоріжжям” [1.2.54, s. 201].

Серед представників української історичної школи особливу роль історії запорізького козацтва надавав представник старшого покоління її adeptів Кароль Шайноха. Найбільш принципові положення польського історика-романтика щодо процесу зародження, еволюції та характеру явища в історії України трапляються в незакінченій двотомній студії “Dwa lata dziejów naszym” (1865). Праця Шайнохи має відношення головним чином до часу, який став передоднем повстання під проводом Богдана Хмельницького. Але в преамбулі свого дослідження Шайноха зробив досить ґрунтовний екскурс в історію козацтва ранньої доби. У 1865 році, коли праця Шайнохи вийшла у світ, вона стала не лише важливою науковою подією в польській історіографії, але й викликала резонанс й у середовищі українських істориків

(П. Куліш, М. Костомаров, В. Антонович) [1.1.2, арк. 7–12 зв.].

На основі численних історичних джерел, їх критичному опрацюванні, майстерному групуванні фактів і, особливо, романтично-художньому стилю викладу, Шайноха забезпечив своїй теорії походження українського козацтва величезну популярність.

На думку Шайнохи, козацтво з'явилося в результаті специфіки життя “українських кресів”, де постійно проходила боротьба з “невірними”. Держава не змогла взяти на себе захист південних кордонів, відповідно, цю функцію виконували “прикордонні князі”, любителі розваг, пригод й “богатирських підприємств” [1.2.118, s. 9]. Серед них Шайноха на перше місце ставить Дмитра Вишнівецького, який є уособленням шляхетства, з одного боку, і духу авантюризму, – з іншого [1.2.118, s. 18].

За князями рушили на низ натовпи людей, менш знатних, з числа зубожілої шляхти, хлопів та інших верств населення. У результаті, на думку Шайнохи, склалася спільнота у формі “татарщини під знаком хреста” [1.2.118, s. 22]. Ця структура, яка не мала чіткої етнічної належності, не лише охороняла кордони, але й займалася грабежами з корисливою метою. Попередній лицарський характер захисників пограничних земель різко змінився. Це привело до втрати інтересу до “козакування” для прикордонних князів і заможної шляхти. У кінці XVI століття вони захопили величезні земельні латифундії на півдні. Для освоєння цих багатих володінь і поліпшення системи господарювання і, відповідно, прибутковості магнатерії потрібен був мир і спокій. Козаки ж провокували своїми постійними військовими діями набіги татар і турок. Саме на цьому ґрунті розпочалося протистояння козацтва й магнатерії. Польські землевласники прагнули знищити в козацтві військовий дух та перетворити їх у хлопів. Козаки навпаки прагнули із зброєю в руках добиватися шляхетських привілеїв. Це була, за образним виразом Шайнохи, боротьба між “мечем і плугом”. Ця війна тривала близько 50-ти років з 1592 по 1638 рр. і закінчилася, на думку

Шайнохи, “повним тріумфом панського плугу над козацькою зброєю та перетворенням козаків у хлопів” [1.2.117, s. 278].

Саме з цього часу розпочинаються кардинальні зміни в характері козацтва. Повернені з лицарства в хлопів, козаки у своєму протистоянні з польським урядом, який захищав інтереси великих землевласників, уже не були проникнуті попередніми чеснотами і принципами. Раніше козаки були віддані королю, але тепер, шукаючи підтримки, вони зверталися до татар, Москви, Оттоманської Порти, формулюючи для своєї вузькокорисної мети і нові провокативні лозунги релігійного і національного звучання. Між тим, як вважає Шайноха, релігія “серед козацтва ніколи не грала ключової ролі в житті. Духовенство східного обряду, правда, прагнуло залучити козацтво до релігійного протистояння, підсовуючи в якості пропагандистсько-релігійних лозунгів бажання свого кліру. В якості прикладу, Шайноха посилався на вимоги, які прозвучали на Круківських переговорах, де обговорювались і міжконфесійні та релігійні питання. Обставина, що козацький провід, який брав участь у перемовинах з польськими урядовцями та магнатами, не висував ультимативних вимог відносно їх реалізації в політичній площині, на думку Шайнохи, переконливо свідчить, що релігія ніколи не грала важливої ролі в житті тогочасного українського суспільства [1.2.117, s. 284].

Таким чином, на думку Шайнохи, не релігійні, а тим більше не міжетнічні фактори дали імпульс боротьби козацтва з поляками у XVII столітті. Вирішальним мотивом цього протистояння, в інтерпретації польського історика, “стала завершальна фаза непримиренної війни між плугом і зброєю, змагання мирної землеробської культури та протидіючої козацької вольності” [1.2.117, s. 286].

Теорія щодо історії українського козацтва К. Шайнохи зустріла заперечення іншого адепта школи Ф. Равіти-Гавронського. У студіях “Geneza i rozwój idea kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku”, “Bohdan Chmielnicki do elekcji

Jana Kazimierza” та ін. Равіта-Гавронський, спираючись переважно на концепцію історії України М. Грабовського, виступив із своїм поясненням процесу зародження й генезису козацтва. На його переконання, Шайноха став на помилковий шлях дослідження проблеми, оскільки він пов’язав козацьке минуле з історією українського народу, якого в природі ніколи не існувало [1.2.110, s. 1]. “Жоден польський історик, – критикує Равіта-Гавронський свого попередника, – так блідно не розумів духа козацтва і не стояв на такому сентиментальному становищі, та не був так схильним до пошуку красномовних грань і водночас таким далеким від правди, як Шайноха в “Dwóch latach...” [1.2.110, s. 2]. Віддаючи декларативно шану Шайносі, у якого “дивним способом поєднувався талантизм з пієтизмом, шляхетським духом та любов’ю до Батьківщини”, Равіта-Гавронський водночас пише свою, “правдиву” версію історії українського козацтва [1.2.110, s. 3].

Для досягнення дослідницької мети, Равіта-Гавронський розробив періодизацію історії козацтва на Україні й кожному з періодів планував відвести певний том своєї майбутньої (шеститомної) праці з проблеми:

- I. “Козаччина в зародку – до Стефана Баторія”.
- II. “Козаччина пануюча (“upaństwo”) – до смерті Владислава IV”.
- III. “Козаччина вибиваюча” (“wybijająca”):
 - a) Від Богдана до елекції Я. Казимира;
 - б) Від елекції Я. Казимира до смерті Б. Хмельницького в 1657 р.
- IV. “Козаччина в упадку” – від смерті Б. Хмельницького до початку XVIII ст.
- V. “Козаччина zdegenerowana” (“zdegenerowana”).
- VI. “Від Руїни й Коліївщини до Бунтів українських 1855 р.”.

Є досить очевидним, що, створена на основі загальних подій історії України, періодизація Равіта-Гавронського має формальні ознаки науковості й повторює традиційні для школи стереотипи. Водночас у контекст періодизації він вкладає зовсім інший зміст, ніж його попередники, у тому

числі й М.Грабовський. Равіта-Гавронський висловив думку, що коріння козацтва приховані ще в грабіжницьких норовах норманів. Саме останні “привчили слов’ян до життя з грабунку, кровавого і авантюристичного, втягуючи їх до своїх військових дружин” [1.2.101, s. 17]. Нормани перетворили козаків у “фалангу анархістів”, незадоволених будь-якими державними виявами. Метою козацтва був лише грабіж, прагнення до нічим не обмеженого свавільства. Паразитуюча і не маюча, окрім грабежів, з чого жити, “дика характером неспокою”, козаччина перетворилася в осередок дестабілізації суспільного життя. Вийшовши із середовища сільського населення, козаччина перетворилася в паразита народу, противника будь-якої праці й конструктивної діяльності. Завдяки цьому, констатує Равіта-Гавронський, вона “продала долю свого народу” [1.2.101, s. 57]. Для того, щоб посилити антикозацький дисонанс, польський історик наводить слова ніби стороннього спостерігача, серба Ю. Крижанича, який стверджував, що “хоч у козаків релігія грецька, але їх життя і звичаї звірині” [1.2.110, s. 8].

У жодному з козацьких виступів Равіта-Гавронський не бачив ніякого політичного, релігійного, а тим більше національного мотиву. Навіть в діяльності Б. Хмельницького, якого польський історик прирівнює до К. Наперського, він бачить лише соціальну демагогію й “фальшиві гасла” для того, щоб привернути до свого боку чернь” [1.2.110, s. 20]. “У плані Хмельницького, – констатує Равіта-Гавронський, – іноді впливає ідея отримання самостійності, але вона пов’язана не з думкою про народ, а з думкою династичною та козацтвом. У 20-ти артикулах, присланих Олексію Михайловичу про народ (“люд”) та автономію навіть не було жодного слова, а в першому з них козаки просили “вольностей” лише для себе ” [1.2.110, s. 14–15].

Оскільки козацтво вийшло із середовища українського народу, Равіта-Гавронський ставить під сумнів його далекоглядність і мудрість. “Про народ руський, – пише польський історик, – не можна з повагою говорити,

оскільки він не міг пробачити Вишнинецькому наруги над собою, але вибачав Кривоносів, Нечаїв і Паліїв” [1.2.110, s. 19].

Подібні “нові” віяння в польській історіографії 70–80-х років XIX ст. знайшли відбиток у студіях з історії запорізького козацтва одного з адептів молодшого покоління “української історичної школи” Маріана Дубецького. У монографії “Kudak, twierdza kresowa i jej okolice” (1879) і з особливою виразністю в статті “Zawiązki dziejów Sieczy Zaporozkiej” (1887) [1.2.47, s. 84] Дубецький запропонував покласти в основу польської історичної концепції стосовно історії запорізького козацтва теорію його залежності від принципів західних рицарських братств, мовляв, покладених в основу запорізької Січі його польськими організаторами. “Народ руський, – пише польський історик, – який крім wszelkiej możności rozwoju, не витворив ніде протягом віків власної інтелігенції, не здобув власної культури, не міг бути засновником (zalożycielem) військового братства” [1.2.47, s. 87]. Відповідно, думка творча (wzniosła), шляхетська, “myśl ciągnąca”, бойової готовності проти ворога, думка витворити щось у дусі закону рицарського не могла надійти інакше, як лише з Польщі. Втікаючи на Низ, деякі історичні постаті, такі як Самуел Корецький, Дмитро Вишнинецький, а перед ними Євстафій Дашкевич і Преслав Ляскоронський та інші шляхтичі, які спізналися з польським рицарством, несли з собою “mysl rzeczonej instytucji” [1.2.47, s. 91].

Оскільки концепція Дубецького викликала резонанс не лише серед польських істориків, але й знайшла прихильників в українських дослідників, Антонович уважав за потрібне дати своє тлумачення її змісту. Він відмічає традиційне для польської історичної романтики підґрунтя провіденціалізму, коли вона звертається до історії “польських крес на Сході”. Теза Дубецького, що “якась невідома сила, котрої нічим не можна вияснити, ніби тільки історичним атавізмом племен, тягла нас (поляків) до Дніпра...” [1.2.47, s. 7], зустріла заперечення Антоновича. “На велику заможність торгового Києва, – парирує він думку польського дослідника, – лестились не лише поляки, були

й другі такі чужинці: хазари, печеніги, половці...” [1.3.134, с. 220]. Антинауковим Антонович уважав також положення Дубецького, згідно з яким Дашкевич, Вишнівецький та інші організатори козацтва безапеляційно зараховувалися до розряду “польської думки” чи культури. Окрім того, принципи і прикмети монашесько-рицарського життя в Польщі, за винятком незначного епізоду з короткочасною появою у XIII ст. ордену братів Добжинських, не спостерігаються. Факти, наведені Дубецьким, про плани переселення в українські степи (Поділля) німецького Тевтонського ордену, з яких нічого не вийшло, зайвий раз переконують, що в польському суспільстві не було ґрунту для них. Польські шляхетські “рицарські” кола могли прищепити козацтву лише те, що було основою їхнього життя: анархізм, неповагу до закону та уряду, брак дисципліни, ігнорування суспільних інтересів та неохочість до праці. Запорізьке “пуританство”, простота звичаїв, громадська справедливість, неохота до сибаритизму і матеріальної нестриманості могли виробитися лише незалежно від польських впливів [1.3.134, с. 221–227].

Критика школи польський істориків-романтиків в Україні, яка прозвучала з позицій української народницької історіографії, привела до появи цілої низки праць О. Яблоновського з проблем колонізації й соціально-економічної історії.

Не менш значну увагу Яблоновський приділив також проблемі походження й організаційного оформлення українського козацтва. На його думку, назва “козак” тюркського походження і принесли її в Литву татари, що були поселені Вітовтом при рубежах (кресах) на праві воєнному з умовою нести військову повинність за землею, що була їм виділена. Козаки татарські ще тривалий час зберігали свої автентичні особливості, але під впливом прийняття християнства і поступової слов’янської асиміляції залишили для історії лише свою стару назву [1.2.60, s 179].

В Україні процес мав подібний характер. Якщо не Вітовт, то київські князі XV ст. Олелько і Симеон поселили козаків-татар на пограниччі. До них прилучився різний бродячий люд, що ніколи не переводився в українських степах і був відомий ще в XIII ст. під назвою бродників. Але, як і на півночі, на півдні теж поступово бере верх слов'янство, і на початку XVI ст. у степовій Україні вже з'являється на їх основі нова, з особливим характером народність.

На думку Яблоновського, зростання козацтва на півдні й занепад на півночі переконливо свідчить, що для цього явища потрібні, крім оборонних, ще й специфічні умови. Одну з них він вбачав у географічному факторі, а саме, в родючості степових земель і багатстві південного краю. Саме це підштовхувало “можновладців” і українських старост сприяти росту козацтва як запоруки успіху колонізації. Основним джерелом поповнення придніпровського козацтва, вважає польський історик, була дрібна шляхта і воєнні слуги при замках. Але поступово, з встановленням економічного контролю за переселенцями з боку земельних магнатів, головним джерелом поповнення козацьких контингентів стають збігли селяни: “Покозачуються в Україні, – пише Яблоновський, – і селяни, і міщани, звільнені із цехових порядків, покозачується і пан брат шляхтич, який “кумається” з осілими козаками, що, як “лицарство”, не бажають підлягати старостам і тоне в їхньому запорозькому товаристві, як шляхтич-русин, так і шляхтич-поляк, але цей, останній, поділяючи долю інших чужеплемінних елементів, втрачає не лише свою класову належність, але і національність, зливається з експансивною, творчою національною стихією, яка його оточує” [1.2.61, s. 60]. Через швидке кількісне зростання козацтва старости були вже не в змозі контролювати його дії і воно перетворюється на самостійну силу. “Умови прикордонного життя сприяли тому, – констатує Яблоновський, – що козаки виходили з послухання старост і вже як вільні люди встановлювали своє самоуправління” [1.2.60, s 198].

Організаційний процес в українського козацтва, вважає Яблоновський, завершився лише в другій половині XVI ст. До цього часу історик відкидає наявність у козаків якої б то не було організації. Він перший у тогочасній польсько-українській історіографії виступив з критикою канонізованої українською історичною наукою XIX ст. легенди про організацію Стефаном Баторієм у 1576 р. українського козацтва. На його думку, ніякої реформи взагалі не було. Король Стефан Баторій ставився до козаків як до своєвільного і небезпечного елемента, який завдавав лише клопоту уряду Речі Посполитої своїм безперервним шарпанням татар і турків, провокуючи їх на військові дії. Але й він, в інтересах прикордонної охорони і щоб прибрати козаччину до рук, вирішив організувати з козаків службовий відділ чисельністю в 500 козаків, поставивши на чолі його шляхтича Яна Оришовського. Полк Оришовського брав участь у Лівонській війні. Як вважає польський історик, це не була реформа, оскільки до подібного роду наборів польський уряд звертався кожного разу, коли над Річчю Посполитою нависала військова небезпека. Подібні набори були здійснені в 1583, 1588 і 1590 роках. Таким чином, резюмує Яблоновський, одноразової реформи не було, а Баторій, приймаючи козаків на службу, “лише сприяв формуванню українського козацтва як окремої від інших станів вільної верстви населення” [1.2.62, s. 267].

Думка Яблоновського знайшла пізніше своє підтвердження в працях українських істориків: О. Стороженка, В. Доманицького, І. Крип'якевича.

Польський історик перший у тогочасній історіографії розглянув також національний і соціальний склад козацтва в Україні, використавши з цією метою знайдений у Варшавському архіві й опублікований в V томі “Zródła dziejowe” службовий реєстр 1581 р. На його думку, він переконливо свідчить про інтернаціональний характер козацтва. Утім Яблоновський не заперечує перевагу в ньому українсько-білоруського елемента (83%), у той час як поляки становили не менш, як 10 % від загальної чисельності контингенту на

1000 козаків. Щодо соціального складу, то Яблоновський звернув увагу дослідників проблеми на широке представництво як української, так і польської шляхти в середовищі козацтва на ранній стадії її існування.

Загалом, варто констатувати, що сформульовані в межах української історичної школи в польській романтичній історіографії теорії щодо козацтва, насамперед зусиллями М. Грабовського, К.Шайнохи, Ф. Равіти-Гавронського і, особливо, О. Яблоновського, переросли в систему дослідницьких стереотипів. Незважаючи на деякі розбіжності в загальних оцінках адептів школи щодо козацтва, усі вони інтерпретували явище в дусі антипольських інтересів, покладаючи на українське козацтво головну відповідальність за польсько-український антагонізм XVII ст. та заперечуючи будь-яку конструктивну роль в історії.

4.4. “Ягеллонська ідея” польської теорії федералізму в інтерпретації української історичної школи

Теорія історичного федералізму в минулому польсько-литовсько-руських міжетнічних взаємин була достатньо популярною в середовищі виразників української історичної школи. У концептуальному виразі вона тісно пов’язана з так званою “Ягеллонською ідеєю”, вихідним пунктом якої стала Кревська унія, що поклала початок поєднання Литви та Русі. З позиції цієї теорії, яка зусиллями Й. Лелевеля, Е. Морачевського та інших польських романтиків перетворилася в історико-політичну догму, політична унія, що привела до небаченого на той час в Європі федеративного об’єднання, яке поширювалось на простір від Чорного до Балтійського моря, гідна наслідування і є чи не єдиним варіантом польсько-українського зближення [1.2.95, s 197].

В історичному ракурсі “Ягеллонська ідея” об’єднувала в собі культурне, структурне і політичне завдання, виконання яких було покладено

на Ягайла, Ядвігу і Ягеллончиків. За цією концепцією, юридично українські землі увійшли до складу Корони (Польського королівства) у 1385 – 1386 рр., а фактично – у результаті Люблінської унії 1569 року. Причому, на думку Е. Морачевського, одного з найбільш послідовних прихильників теорії, унії зовсім не означали негайну соціальну й структурну асиміляцію, оскільки створювали можливості для розвитку територіального партикуляризму новоприєднаних земель [1.2.95, s. 212]. Відповідно, Жеч Посполита виступала у ролі своєрідної “Ягеллонської федерації” Польщі, Литви та Русі [1.2.95, s. 231]. Очевидно, що це був відхід від традиційної для польського консерватизму, починаючи з часів А. Нарушевича, теорії, головним компонентом якої виступала моноетнічна польська держава династії П’ястів [2.1.317, s. 24].

Українська історична школа, зусиллями переважно К. Шайнохи та О. Яблоновського, виробила свій погляд на проблему, визнаючи політичний контекст “Ягеллонської ідеї”, водночас уважала за можливість повернутися до теоретичного осмислення її наслідків в історії.

Уже в ранній студії К. Шайнохи “Jadwiga i Jagiełło 1374 – 1413” (1855) є досить помітне прагнення спостерігати міжетнічні й династійні взаємовідносини через призму реалізації федеративних положень. Розглядаючи, наприклад, поділ литовсько-руської держави між Ольгердом і Кейстутом, історик доходить висновку, що Кейстут виступає литовським, а Ольгерд – литовсько-руським володарем. Такий стан речей підкреслюється й тією обставиною, що діти Ольгерда від першого шлюбу були православними, а від другого – залишилися язичниками. Передача влади Ольгердом синому-язичнику від другого шлюбу Ягайлу мало, на думку Шайнохи, підкреслити литовський характер верховної влади, а не домінування литовського етнічного елементу. Це засвідчує той факт, що під зверхністю Ягайла перебували його старші брати православного віросповідання, що перейняли руську культуру [1.2.114, s. 17].

На думку Шайнохи, Кревська унія в її первісному варіанті зводилася до бажання “можновладства”, насамперед малопольських земель, створити єдину державу в складі Польщі, Литви та Русі з виборним королем на чолі. Але позиція Ягайла, який прагнув забезпечити для своїх спадкоємців престол, і готовий був заради цього порушити унійне об’єднання, примусили поляків визнати право спадковості за династією Ягеллонів [1.2.114, s. 168]. Суперництво Ягеллонів з династією Кейстutowичів змусило їх шукати компромісних рішень як з Польщею, так і зі своїми династійними противниками в Литві та Русі. За Казимира Ягеллончика, у зв’язку зі згасанням династії Кейстutowичів в Литві та ослабленням руської партії в особі київського князя Семена Олельковича, склалися унікальні передумови для піднесення ролі Ягеллонів у житті всіх територіальних одиниць, які були причетні до унії. Очевидно, що для Шайнохи польсько-литовсько-руські взаємини періоду пізнього середньовіччя виражаються виключно в контексті діяльності династії Ягеллонів, яка має надетнічний характер і є головним ферментом нового державного об’єднання [1.2.114, s. 278].

Майбутня політична стратегія, втіленням якої займались Ягеллони, зачіпала й українські терени. Причому Русь розглядалася ними на ранній стадії не з точки зору польських інтересів, а з позиції литовської династії. Однак, в наступні часи спольщення династії Ягеллонів (у розумінні мови, культури), а за нею – і литовсько-руської аристократії й визначило перевагу польського елемента в майбутній Жечі Посполитій. Державний компонент отримав перевагу над етнічним, що й визначило подальшу перспективу в розвитку “Ягеллонської ідеї” [1.2.114, s. 312].

На відміну від Шайнохи, який вкладав у зміст дефініції “Ягеллонська ідея” як державно-політичний, так і етнічний принцип, М. Грабовський, К. Свідзинський, Е. Руліковський та інші виразники старшого покоління української історичної школи уявляли її характер у формі проникнення й втілення ідеалів польської цивілізації. “Ягеллонська ідея” в їх теорії

розглядалася як народжена в конфлікті поляків – носіїв християнської добропорядності й литовців, та особливо русинів, виразників некультурності та носіїв агресії варварського Сходу [1.2.23, с. 306]. Після 1386 року (коронація Ягайла на польському престолі) поляки змушені були втілювати цю ідею в життя. Головним компонентом її реалізації стала польсько-литовська унія, до якої були залучені й русини. Але серед етнічної тріади лише поляки в цей проміжок часу виступали у формі консолідованої етнічної маси, тому лише вони могли або розбудовувати федеративні принципи, або їх занехаяти, побудувавши унітарну державу. На думку Грабовського, поляки, всупереч їх політичним інтересам, виходячи з високих моральних принципів, продовжили розвивати не інкорпоративний, а унітарний принцип щодо Литви та Русі. Відповідно, польська експансія на Схід є фактором, зумовленим насамперед моральною перевагою і політичним тактом [1.2.114, s. 222].

Для істориків української школи, які виступали прихильниками “Ягеллонської ідеї”, польське просування на Схід традиційно уявлялось як мирний, безконфліктний процес. Оскільки в Галичині були помітні елементи польсько-українського протистояння, то адепти школи (К. Шайноха) заговорили про два рівні інтеграції, перший з яких в землях “Полудневої Русі” більше мав політичний, а в Литві та Україні – колонізаційний мотив.

Варто зазначити, що “Ягеллонська ідея” в уяві представників школи поширювалася на всі польські, литовські, руські землі й навіть Московщину, яку, скажімо, М. Грабовський вбачав у формі можливої майбутньої федерації. Але безперечно, головна увага adeptів школи була сконцентрована навколо руських територій, підвідомчих Польщі – Галицькій Русі, Поділлі, Волині й особливо Україні [1.2.53, s. 294].

Особливу популярність серед істориків школи, прихильників “Ягеллонської ідеї”, отримала Люблінська унія 1569 року, яка дала їм можливість довести до логічного завершення теорію “етнічного тріумвірату”,

під яким розумілося мирне співіснування польського, литовського та українського народів у межах нового федеративного утворення – Жечі Посполитої. Як правило, представники школи підходили до розгляду наслідків унії дуалістично. З одного боку, вони вели мову про політично-державні інтереси, а з іншого, – вбачали в процесі цивілізаційний вимір. У першому випадку історики школи (насамперед, Ф. Равіта-Гавронський) вважали, що запровадження рішеннями Люблінської унії федеративної територіальної системи співіснування Корони, Литви та Русі, а також збереження автономних прав Київського воєводства у складі Жечі Посполитої (надання права використовувати руську мову в судочинстві), стало джерелом слабкості держави і привело згодом до її падіння [1.4.168, s. 135].

Водночас такі історики, як Й. Ролле, М. Грабовський, виходячи з “культурницьких” і “цивілізаційних” інтересів поляків на українських і литовських теренах, визнавали позитивні наслідки унійного об’єднання. В історії Поділля Й. Ролле навіть доходить думки, що рішення Люблінської унії перевели економічну діяльність у зовсім іншу площину, адже позбавили населення обтяжливої форми повинностей, властивих феодальному устрою литовського князівства [1.2.37, s. 271].

З позицій “Ягеллонської ідеї” підходив до оцінки як рішень, так і наступних наслідків Люблінської унії О. Яблоновський. В осередку adeptів української історичної школи він виступав найбільш послідовним прихильником федералізму. Яблоновський, як дослідник переважно історії колонізації й соціальних відносин, звернув насамперед увагу на поступ “колонізаційного руху”, який після Люблінської унії “наповнив новим життям українські землі” [1.2.61, s. 59].

Оскільки рішення Люблінської унії відкривали доступ до багатих ресурсів на східних теренах Жечі Посполитої магнатерії, Яблоновський досить ретельно аналізує її колонізаційну діяльність. Прискіпливе ставлення Яблоновського до проблеми пояснюється тим, що українські народники

(насамперед, В. Антонович і Київська історична школа) дивились на рішення Люблінської унії в контексті руйнування системи господарювання й устрою, який був заснований на громадських засадах у відповідності з інтересами широких верств місцевого населення [2.1.219, с. 70]. Для представників української народницької історіографії найбільш негативним економічним моментом рішень Люблінської унії став процес надмірного поширення приватної власності на землю, який привів до нищення милого серцю українця громадського устрою, результатом якого є суспільна диференціація і витвір антиполітичних класів – шляхти й селянства. Позиція, що її займав до цієї народницької концепції Яблоновський, цікава насамперед тим, що вона майже ідентифікується з поглядом на цю справу українського історика-державника В. Липинського, який досить часто покладається саме на неї, а ніде, зауважимо, не посилається на висновки щодо Люблінської унії української народницької історіографії [2.1.230, с. 17]. Теорію про руйнування в результаті рішень Люблінської унії “праруського громадського ладу” Яблоновський кваліфікує як “патріархальну ідилію” і пропонує залишити її поетам. “Що це за староруський тип громадського життя мали наново відновити вихідці з густіше заселених країн у степах, цього гаразд не розуміємо, ця староруська громада так мало нам відома, що свого часу висунуте поняття про неї так пахне знову ідилістичним сентименталізмом, що відкликатися до неї вже, може, запізно” [1.2.68, s. 100].

Не поділяє Яблоновський також народницьку тезу про соціальну гармонію в Україні напередодні Люблінської унії і жалю з приводу його занепаду. Навпаки, він повністю схвалює тенденцію історії витворити приватну власність і суспільні класи, вважаючи це за прояви суспільного поступу. Польська шляхта (але наскільки, дійсно “польська”? – критично запитує Яблоновський, – адже властиво, українська) – це для нього невід’ємна частина спільної для всієї Європи земельної аристократії, що існувала в часи староруської держави в особі князів і боярів задовго до

польського проникнення в Україну. Саме тому нове проникнення феодальної знаті в український степ після Люблінської унії не може розглядатися в контексті “історичної вини” Польщі, тим більше, що головна маса земельної знаті була руського походження.

Щодо вирішення міжетнічних взаємин, то Яблоновський, перебуваючи під сильним впливом романтизму та народницької ідеології, дотримувався “антимістичної” позиції щодо можливості співіснування в межах “федерації трьох народів”, на його переконання, “ягеллонська ідея” шляхом подальших “братерських уній”, ліпше та ефективніше сприяла державній консолідації, ніж будь-яка інша форма державно-територіальної інтеграції, створеної на основі примусу [1.2.58, s. 112]. Наголошуючи, що унію було запроваджено на засадах повної рівноправності усіх народів, які мали причетність до неї, Яблоновський виказує переконання, що вона не порушувала прав і свобод Литви і Русі, а, навпаки, гарантувала всілякі станові привілеї. Литовська й руська шляхта отримала можливість користуватися більш демократичним польським урядовим парламентаризмом, у свою чергу незаможні верстви населення – селяни й міщани – також не втратили нічого з позицій свого попереднього становища. Розглядаючи унійний союз, Яблоновський всіляко підкреслює фактор, на його думку, міжконфесійної толерантності, оскільки грецьке віросповідання зрівнювалось у правах з католицьким. У праці з історії Києво-Могилянської академії історик також акцентує увагу на позитивне ставлення польського суспільства до поширення й використання руської мови [1.2.58, s. 201]. На відміну від польських ортодоксів з консервативного табору, які вбачали у факторі збереження “мови русинів” одну з причин відсутності міжетнічної консолідації і, як наслідок, краху Жечі Посполитої, Яблоновський був переконаний, що культурна толерантність поляків сприяла “окультурненню” українського народу, а отже, з позицій залучення до надбань цивілізації не може розглядатися як негативний процес [1.2.58, s. 279].

“Ягеллонський міф” проявився повною мірою при розгляді адептами української школи Зборівської (1849) та Гадяцької (1658) польсько-українських домовленостей. Ця тема цікавила адептів школи (М. Грабовський, К. Шайноха, О. Яблоновський, Й. Ролле) насамперед у контексті можливості досягнення польсько-українського компромісу й порозуміння. У рішеннях Зборівської угоди вони вбачали небезпеку руйнування унійної системи, оскільки вона, уводячи станові привілеї на окрему суспільну групу – козацтво, сприяла соціальним заворушенням і дестабілізувала українську. Натомість Гадяцька угода в уяві, скажімо, О. Яблоновського замінювала конфронтаційну модель вирішення “українського питання” в Жечі Посполитій на модель “співпраці” [1.2.53, s. 279]. Унаслідок Гадяцької домовленості Україна перетворювалася в межах федерації на окрему територіальну цілісність, яка охоплювала Київське, Броцлавське і Чернігівське воєводство, з виборним гетьманом на чолі. Яблоновський висловив припущення, що реалізацією цієї федеративної “шляхетської” угоди можна було б назавжди об’єднати “Полудневу Русь” з Польщею та Литвою [1.2.60, s. 178]. Вона ж, на думку польського історика, була розумним тактичним ходом, який вирішував надважке завдання виходу із стану громадянської (“долгової”) війни, яка безперестанно точилася на теренах України. Половинчастість рішень Гадяцької унії та невиконання її головних положень учасниками з обох сторін мали ті негаразди, які приведуть згодом до руйнування Жечі Посполитої [1.2.60, s. 1822].

У цілому, більшість істориків української історичної школи (за винятком досить одіозної постаті Ф. Равіти-Гавронського) дивилися на Зборівську і Гадяцьку угоди як на продовження попередніх унійних домовленостей, уважали, що в них є досить очевидні прояви “ягеллонської мудрості” та виваженості у справі розв’язання міжетнічних і релігійних взаємин.

Своєрідну позицію до ”ягеллонської ідеї” й проблем федералізації займав у межах української історичної школи Ф. Равіта-Гавронський. На його думку, відсутність позитивних досягнень і невиконання рішень польсько-козацьких угод лише засвідчує, що з українцями, як не консолідованим політично етносом, не потрібно мати будь-яких справ. Равіта-Гавронський мав на увазі, що оскільки українці не спромоглися до XVII століття витворити власну державу, то жодні, навіть найкращі федералістичні проекти, якими керувалися поляки (Гадяцька угода), не могли змусити цю “фалангу анархістів” до її виконання. Незважаючи на те, що умови цих угод були надзвичайно сприятливі для українців, вони в силу своєї “відсталості”, оскільки, на думку Равіти-Гавронського, “про народ руський не можна з повагою розмовляти”, не зрозуміли наданих поляками політичних преференцій. У силу цього будь-які переговори і пошук компромісів з українцями є згаяним часом [1.2.110, s. 19].

Твердження Равіти-Гавронського про українців як аморфну етнографічну масу зустріли принципову критику з табору української народницької історіографії (насамперед, В. Антоновича) [1.3.128, s. 127–29]. Але, розвінчуючи постулати Равіти-Гавронського, той же Антонович у наробившій галасу студії “Бесіди про часи козацькі в Україні” висловив цілий ряд припущень щодо “деструктивного начала”, “анархізму” та “неохоти українського народу до державного будівництва” [2.1.220, с. 216–217].

Таким чином, здійснений аналіз ставлення до теорії федералізму в ракурсі історії “Ягеллонської ідеї” засвідчує певну роздвоєність в оцінці явища виразниками української історичної школи польської романтичної історіографії. Частина з них, сповідуючи принципи федералізму щодо польсько-українських взаємин в історичному минулому (О. Яблонівський), шукали підтвердження своїх положень в унійних союзах та угодах. Водночас адепти школи консервативного спрямування (насамперед, Ф. Равіта-Гавронський) висловлювали скепсис з приводу корисності “Ягеллонської

ідеї” в історії Жечі Посполитої, яка привела не лише до децентралізації, але й падіння цього унікального державного утворення.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки проведеного дослідження, варто констатувати, що польський романтизм як культурно-історичне явище з урахуванням епохи “преромантизму” та “постромантизму” охоплює ХІХ століття, але апофеоз його розвитку припадає на період 30 – 60-х років ХІХ століття, від занепаду “листопадового повстання” (1831) і так званої “Весни народів” (національно-визвольних революцій 1848 р., що сколихнули слов’янський світ) до подій 1863 р. Саме в цей проміжок часу були сформовані головні ідейні й методологічні принципи романтичного світобачення та закладена система уявлень на історію й історичний процес.

- Характер еволюції польської романтичної історіографії в ХІХ столітті був зумовлений не лише західноєвропейськими ідейними й методологічними віяннями, але й політичними реаліями. Перебування польських земель у складі інонаціональних державних утворень не сприяли поширенню організаційних форм історичної науки (університетські центри, історичні товариства, наукові школи), заважали комунікативній діяльності вчених, які в багатьох випадках змушені були працювати під тиском чуждої полякам імперської ідеології.
- Спостерігаючи за характером розвитку польської історіографії романтичної доби, можна виділити кілька важливих напрямів наукових досліджень. Насамперед, польські дослідники-романтики прагнули інтегрувати історію Польщі у світову. Відповідно концепція “загальної історії”, незважаючи на декларативні преференції щодо ролі “вітчизняної” в науковій літературі, посідала чільне місце в польській

романтичній історіографії. Другий важливий напрям розвитку польської історіографії романтичного періоду пов'язаний з дослідженням історії Польщі. Вирішальна роль у формуванні концептуальних підходів в межах обох напрямів досліджень належить патріарху польської романтичної історіографії Йоахіму Лелевелю та його історичній школі (Е. Морачевський, Г. Шмітт та інші “лелевеліти”).

- Провідна лінія польського історичного романтизму, уособлена лелевелівською історичною школою, віддзеркалює виразні республікансько-демократичні тенденції щодо історії польського народу, водночас “антилелевелісти” з табору польських консерваторів ідеалізували монархічні принципи, з пересторогою ставлячись до виявів “народовладдя” (теза “народ – п’ята Ахілла”) в історії Польщі. Об’єднувальним чинником польської романтичної історіографії є розуміння ролі історії як науки взагалі й вітчизняної зокрема у пробудженні національної свідомості й почуття величі від “унікального” історичного життя низки поколінь співвітчизників на польських теренах.
- Специфічною рисою в розвитку польської національної історіографії доби романтизму (особливо середини XIX століття) є поєднання наукової праці багатьох її видатних представників з політичною ідеологією та активною участю в національно-визвольних змаганнях польського народу. Для польських істориків-романтиків ключовим питанням було ставлення до шляхів відродження державності в межах колишньої Жечі Посполитої. Саме з позицій відродження своєї політичної величі польські романтики сприяли створенню історико-політичних міфів про Польщу як “передмур’я” християнського світу.
- Польська романтична історіографія, послуговуючись теоретичними постулатами західноєвропейських мислителів, вдаючись до

- міфотворчості та ігноруючи очевидні історичні факти, свідомо деформували історичну уяву значної частини польського суспільства. Водночас ідея народності, яка прокинулася в середовищі польських романтиків, примусила їх звернути погляд на “периферійну” історію, розуміючи, що відродження багатонаціональної Жечі Посполитої неможливе без розв’язання польсько-українських конфліктів.
- Рухаючись в руслі західноєвропейської історичної науки, в умовах політичної специфіки (позбавлення державної незалежності) польська історіографія виробила власну систему онтологічних вартостей, покликаних пробудити життєву силу польського народу. Незважаючи на політичну заангажованість, польські романтики створили прелюдію для трансформації “історичних уявлень” у систему “історичних національних вартостей”, що повною мірою проявило себе у підході до осмислення історії літератури.
 - Постановка категорії “народ”, “народний дух” у польській романтичній історіографії змусили істориків більш прискіпливо звернути увагу на історію слов’янства загалом та історію осібних слов’янських етносів зокрема. Раціоналістична постановка проблема наступила в польській романтичній історіографії тоді, коли остаточно оформилися дві потужні ідеологічні течії – “культурне слов’янофільство” та “політичний панславізм”. В історичній думці романтизму слов’янофільство створило новий варіант “історичного оптимізму”, стверджуючи, що єднання слов’янського світу породить “нову еру”, в якій поляки посядуть провідне місце.
 - Слов’янська перспектива, на основі якої польська романтична історіографія опрацьовувала історію середньовічної Східної Європи, виявилася найбільш плідним напрямом досліджень. У його межах польські романтики сформуvalи головні теоретичні компоненти своїх уявлень про історичний процес: концепції з елементами ідеалізації

праслов'янського громадського устрою (“теорія демократизму”), фактору завоювання (“теорія наїзду”), федералізму (“ягеллонська ідея”), концепція ролі народу (“Ахіллесова п'ята історії”). Концептуальні ідеї відносно історії слов'янських народів, що вийшли з-під пера польських романтиків (Й. Лелевель, А. Міцкевич, В. Мацеєвський, Е. Морачевський та ін.), увійшли до постійного теоретичного атрибуту польських науковців, стали тією платформою, на засадах якої формувалися стереотипи уявлень адептів української історичної школи ХІХ століття.

- Українська школа в польській романтичній історіографії виникла з трьох причин: через загальний розвиток романтизму, піднесення народного фольклору, героїзації історичного минулого, а разом з цими загальними рисами романтизму й піднесенням української поезії, українського колориту, інтересу до польсько-українських історичних взаємин. Друга причина полягала в походженні, житті й вихованні представників школи на теренах України. Любов до природи, спілкування з місцевим людом, цікавість до старожитностей та визначних історичних місцевостей спонукали українофільські симпатії її адептів. Третя причина була прихована в національно-політичній сфері. Поляки, борючись за своє національне визволення насамперед проти Росії, розраховували на залучення українського селянства до своїх громадсько-політичних організацій та шукали шляхи збурення проти російської влади місцевого населення.
- Зародження в 40 – 60-х роках ХІХ століття течії демократичного українофільства тісно пов'язане з процесом появи української історичної школи в польській романтичній історіографії. Біля витоків цієї науково-організаційної структури стоїть постать польського літератора, історика й громадського діяча Міхала Грабовського.

- Виділення історії України як осібної сфери дослідження в творчості М. Грабовського мало фундаментальне значення для теоретичного підґрунтя української історичної школи в польській романтичній історіографії.
- Від М. Грабовського розпочинається системне вивчення української історії в межах наукового осередку, що має всі підстави кваліфікуватися як “комунікативна” науково-історична школа. Ключова функція Грабовського в межах цієї організації прихована в характері інтерпретації історії України (козацтво, гайдамащина, польсько-українські взаємини та ін.) і формуванні на їхній основі польських історичних стереотипів щодо українського народу.
- Українська історична школа в польській романтичній історіографії носила характер наукового об’єднання на засадах тотожності методології, спільності історичної проблематики та концептуальних ідей. У своїй організаційній основі це була безлідерна структура, оскільки жодний із провідних істориків школи (М. Грушевський, К. Шайноха, О. Яблонівський) не були вченими-академістами в строгому розумінні цього виразу, ніколи не займалися викладацькою діяльністю, а отже, в силу зазначених обставин, мали небагато шансів збудувати “лідерну” історичну школу, згуртувавши навколо себе учнів і адептів. Об’єднавчим критерієм в існуванні української історичної школи в польській романтичній історіографії виступав ідеологічний фактор, оскільки виразники школи, агітуючи за реставрацію історичної Жечі Посполитої, водночас демонстрували й українську діяльність, вважаючи, що в межах нового територіального об’єднання на основі польсько-українського порозуміння Україна отримує статус федеративної автономії.
- У своїй еволюції українська історична школа в польській романтичній історіографії пройшла два досить чітко виражених етапи, кожний з

- яких представлений іменами дослідників та характеризується специфічними рисами. На першому етапі, який окреслюється 40 – 60-ми роками XIX століття, з'являється “старша генерація” представництва школи, до якої належать такі історики, як: М. Грабовський, К. Свідзинський, К. Шайноха, Е. Руліковський. Об'єднавчим критерієм їхньої наукової діяльності є романтично-провіденційне тлумачення історії з абсолютизацією ролі польсько-українських взаємин в історичному минулому України. Провідним компонентом наукової діяльності “старшої генерації” школи виступає джерельно-евристичний момент, що дає підставу вести мову про старше покоління її виражників як організацію насамперед “істориків-документалістів”.
- У 70 – 90-х роках XIX століття школа вступила у свою другу фазу розвитку. Саме в цей час з'являється “молодша генерація” польських дослідників історії України, серед яких значаться О. Яблоновський, Й. Ролле, М. Дубецький, Ф. Равіта-Гавронський та ін. Незважаючи на вплив позитивістських віянь, що знайшло відбиток у більш скрупульозному ставленні до історичного факту, інтересом до соціальної проблематики, є досить очевидною залежність цієї групи adeptів школи від ортодоксальної романтичної традиції своїх попередників. У методологічному сенсі друге покоління української історичної школи сповідувало принцип “суб'єктивного ідеалізму”, що об'єднав техніку позитивістського дослідження з ідеологічною інтерпретацією історії України.
 - Наприкінці XIX століття українська історична школа в особі молодшої генерації її істориків (насамперед О. Яблоновський та Ф. Равіта-Гавронський) виношували ідею розробити альтернативу “Історії України-Руси” М. Грушевського, синтетичну працю з історії України, яка б уособлювала польський погляд на її історичне минуле.

- У рамках дослідження історії України школа дотримувалася кількох постулатів. Одним із них стала теорія східних польських етнічних меж (“кресів”), яка є одним з найбільш поширених історико-національних міфів романтичної доби. Інтерпретуючи польсько-українські історичні взаємини з позицій слов’янської “свійщини”, адепти школи трактують “Україну” як пограниччя, форпост польської цивілізації. Пошуки “втраченої батьківщини” в умовах позбавлення державності вилились у ностальгію польських українофілів за колишньою польською величчю, яка асоціювалась з історією Жечі Посполитої.
- Відправним пунктом при інтерпретації польсько-українських історичних взаємин у межах української історичної школи стала теорія “культуртрегерства”. Уперше озвучена М. Грабовським і деталізована К. Шайнохою на початку 60-х років XIX століття, вона переслідувала ідеологічну мету – переконати у вищості шляхетського елементу та особливій цивілізаторській ролі поляків на теренах України.
- Українська історична школа надавала особливу роль козацтву. Надмірна ідеалізація козацтва, властива українській народницькій історіографії, і прагнення спостерігати історію України в ракурсі історії Запорізької Січі викликали скептичне ставлення до ролі козацтва в працях М. Грабовського, К. Шайнохи і особливо Ф. Равіти-Гавронського. Розглядаючи козацтво як “деструктивну”, “анархічну” й “антидержавну силу”, адепти школи висунули теорії тюрського походження явища (О. Яблоновський), впливу норманського фактору (Ф. Равіта-Гавронський), залежності організаційного оформлення від західноєвропейських монашесько-лицарських орденів, привнесених польською шляхтою в Запоріжжя (М. Дубецький).
- Візією уявлень на історію міжетнічних взаємин у межах школи стала прихильність більшості її представників до “ягеллонської ідеї”, вихідним пунктом якої є наявність у минулому Жечі Посполитої і

перспектива розбудови в майбутньому федеративної державної організації із залученням Польщі, Литви та України. Відповідно в унійних об'єднаннях і польсько-українських угодах представники школи вбачали саме шляхи розбудови “Ягеллонської федерації”.

- Ставлення до теорії федералізму в ракурсі історії розвитку “Ягеллонської ідеї” засвідчує роздвоєність в оцінці явища виразниками української школи в польській романтичній історіографії. Частина з них, сповідуючи принципи федералізму щодо польсько-українських взаємин в історичному минулому (О. Яблоновський), шукали підтвердження своїх положень в унійних союзах та угодах. Водночас адепти школи консервативного спрямування (Ф. Равіта-Гавронський) висловлювали скепсис з приводу корисності “Ягеллонської ідеї” в історії Жечі Посполитої, яка призвела не лише до децентралізації, але й падіння цього унікального державного утворення.
- Незважаючи на маргінальне становище польської історіографії ХІХ століття, саме ця школа значною мірою окреслила характер подальшої еволюції польської історичної думки в Україні, заклавши підвалини дослідницьким традиціям, які й понині продовжують своє існування в польській національній історіографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

І. АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

ІНСТИТУТ РУКОПИСУ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМ. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО (ІР НБУВ)

1.1.1. Ф. І. – Спр. 7908. Антонович В.Б. Спогади про дитинство і молоді роки.

- Арк. 1–40 зв.
- 1.1.2. Ф. І. – Спр. 7979–8183. Антонович В.Б. Виписки з польської літератури про Україну. 1856. – Арк. 1–33 зв.
- 1.1.3. Ф. 1. – Спр. 8093. История Галицкой Руси. Литовской Руси. Юго-Западной Руси. Курсы лекций 1879–1881 гг. – Арк. 1–368.
- 1.1.4. Ф. І. – Спр. 1160. – Антонович В.Б. История малороссийского казачества. – Арк. 1–166.
- 1.1.5. Ф. І. – Спр. 7936. Антонович В. Б. Источники для истории Литовской Руси, Украины XVII ст. – Арк. 1–6 зв.
- 1.1.6. Ф. І. – Спр. 7939. Антонович В. Б. Источники для истории Литовской Руси. – Арк. 1–17 зв.
- 1.1.7. Ф. І. – Спр. 8107. Антонович В. Б. Источники для истории Юго-Западной России. Лекции профессора Университета Св. Владимира В. Б. Антоновича. 1880–1881 гг. – Арк. 1–44 зв.
- 1.1.8. Ф. І. – Спр. 8094. Антонович В. Б. Источники для истории Юго-Западной России. Лекции в Киевском университете 1880–1881 гг. – Арк. 1–64.
- 1.1.9. Ф. І. – Спр. 896. Антонович В. Б. Источники западнорусской истории. Запись Е. А. Кивлицкого 1886. – Арк. 1–58.
- 1.1.10. Ф. І. – Спр. 8103. Антонович В. Б. Источники истории Юго-Западной России. – Арк. 1–104.
- 1.1.11. Ф. І. – Спр. 7913. Антонович В. Б. Произведения Словацкого в связи с польским литературным движением в Юго-Западном крае. – Арк. 1–2 зв.
- 1.1.12. Ф. X. – Спр. 14855. Грушевський О. С. Из старых дослідів про Київ та Київщину. – Арк. 1–21.
- 1.1.13. Ф. І. – Спр. 11054. Равіта-Гавронський Ф. Спогади про студентські роки В. Б. Антоновича. – Арк. 1–12 зв.
- 1.1.14. Ф. XXIV. – Спр. 226. Яблоновський О. Zaciedlenie Ukrainy w epoce

litewskiej. – Арк. 1–87.

1.1.15. Ф. 99. – Спр. 288. Лист до О. Яблоновського Г. Сенкевича. – Арк. 1–2 зв.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ У М. ЛЬВОВІ

(ЦДІАУ у м. Львові)

1.1.16. Ф. 362 (Студинський К. – академік). – Оп. 1. – Спр. 422
(Яблоновський А. Лист до К.Студинського від 4.04.1904). – Арк. 1.

1.1.17. Ф. 401 (Редакція журналу “Літературно науковий вісник”). – Оп.1. –
Спр. 110 (Томашівський С. [Рец.]: F.Rawita-Gawroński. Uposarzenie
duchowieństwa rzymsko-katolickiego na kresach ukraiennych w końcu XVIII
w. // Przewodnik Naukowy i Literacki. – 1900. – S. 562–570, 675–682,
758–798). – Арк. 4–5.

1.1.18. Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 114 (Целевич О. [Рец.]: F.Rawita-Gawroński.
Filip Orlik, jako hetman kozacki // Biblioteka Warszawska. – 1899. –
S. 389–419). – Арк. 53–58.

1.1.19. Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 110 (Томашівський С. [Рец.]: L. Kubala.
Oblężenie Lwowa w roku 1655 // Lamus. – 1909. – Т. 2. – S. 185–216). –
Арк. 145.

1.1.20. Ф. 401. – Оп.1. – Спр. 67 (Коренець Д. [Рец.]: W.Czermak. Plany wojny
Tureckiej Władysława IV. – Kraków, 1895). – Арк. 99–104.

1.1.21. Ф. 401. – Оп.1. – Спр. 68 (Кордуба М. [Рец.]: L. Kubala.
Zaprzepaszczona Kraina // Kwartalnik Historyczny (КН.). – 1907. – S. 612–
653). – Арк. 35.

1.1.22. Ф. 139. – Оп. 1. – Спр. 2–18 (Прохаска Антоні (1852–1930).

2. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА, МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, ДОПОВІДІ

1.2.23. *Грабовский М.* О причинах взаимного ожесточения поляков и
малороссиян в XVII веке / М. Грабовский // Записки о Южной Руси. –
К.: Либідь, 1994. – Т. 2. – С. 293–328.

- 1.2.24. *Грабовський М.* Коліївщина і степи // *М. Грабовський* // *Вежа*. – 1997. – №№ 8–9, 10.
- 1.2.25. *Лелевель И.* Каким надлежит быть историку / *И. Лелевель* // *Избранные произведения польских мыслителей*. – М., 1956. – Т. II. – С. 139–157.
- 1.2.26. *Лелевель И.* Краткие очерки истории польского народа / *И. Лелевель* // СПб., 1862. – 272 с.
- 1.2.27. *Лелевель И.* Польша и Испания, историческая между ними параллель в XVI, XVII, XVIII столетиях / *И. Лелевель*. – М., 1863. – 58 с.
- 1.2.28. *Лелевель И.* Размышление над историей Польши и её народа / *И. Лелевель* // *Избранные сочинения прогрессивных польских мыслителей*. – М., 1956. – Т. II. – С. 236–321.
- 1.2.29. *Лелевель И.* Рассмотрение “Истории государства Российского” г. Карамзина / *И. Лелевель* // *Северный Архив*. – 1822. – № 23; 1825. – №№ 19–20, 23; 1824. – №№ 1–3, 15–16, 19.
- 1.2.30. *Равита-Гавронский Ф.* Михаил Чайковский и казакофильство / *Ф. Равита-Гавронский* // *Киевская старина*. – 1886. – Апрель. – С. 763–777.
- 1.2.31. *Равита-Гавронский Ф.* Фома Падура. Критический очерк / *Ф. Равита-Гавронский* // *Киевская старина*. – 1889. – Сентябрь. – С. 727–775.
- 1.2.32. *Ролле И.И.* Кармелюк / *И.И. Ролле* // *КС*. – 1886. – Сентябрь. – С. 495–560.
- 1.2.33. *Ролле И.И.* Женщины при чигиринском дворе во второй половине XVII века / *И.И. Ролле* // *УІЖ*. – 1991. – № 3. – С. 75–96.
- 1.2.34. *Яблоновский А.* Левобережная Украина в XV – XVII ст. / *А. Яблоновский* // *КС*. – 1896. – Т. 53. – Апрель. – С. 101–147.
- 1.2.35. *Antoni J. (Rolle J.)* Opowiadania Historyczne. Seria VIII / *J. Antoni (J. Rolle)*. – Lwów, 1891. – 341 s.
- 1.2.36. *Antoni J. (Rolle J.)* Sylwetki i szkice historyczne i literackie. – Seria IX / *J. Antoni (J. Rolle)*. – Kraków, 1893. – 383 s.

- 1.2.37. *Antoni J. (Rolle J.) Sylwetki i szkice historyczne: Seria III / J. Antoni (J. Rolle).* – Kraków, 1892. – 404 s.
- 1.2.38. *Antoni J. (Rolle J.) Zameczki podolskie na kresach multauńskich: Kamieniec nad Smotryczem.* – T I – III / J. Antoni (J. Rolle). – Warszawa, 1880.
- 1.2.39. *Balzer O. W obronie historiografii / Rzecz wypowiedziana na Zjeździe historyków polskich w dyskusji nad referatem p. Tadeusza Korzona p.t. “Błędy historiografii naszej w budowaniu dziejów Polski” / O. Balzer.* – Lwów: Nakład Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1890. – 23 s.
- 1.2.40. *Balzer O. Z zagadnień ustrojowych Polski / Studia nad historią prawa polskiego / Pod red. O. Balzera.* – Lwów: Nakład Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1915 / O. Balzer. – T. 6. – Z. 2. – 75 s.
- 1.2.41. *Bobrzyński M. Dzieje ojczyzny ze szczególnym uwzględnieniem historii Galicji / M. Bobrzyński.* – Kraków: Nakład G. Gebethnera i Spółki, 1879. – 358 s.
- 1.2.42. *Bobrzyński M. Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa // Niwa.* – T. XII. – R VI. – Warszawa, 1877. – № 67. – S. 481–499.
- 1.2.43. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie: W 2 t. – Wyd. 3. / M. Bobrzyński.* – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1887. – T. 1. – 376 s.
- 1.2.44. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie: W 2 t. – Wyd. 3. / M. Bobrzyński.* – Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1890. – T. 2. – 388 s.
- 1.2.45. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński.* – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974. – 496 s.
- 1.2.46. *Dubiecki Marian. Kudak, twierdza kresowa i jej okolice // Obrazy i studia historyczna.* – T. II. / Marian Dubiecki. – Lwów, 1899. – S. 217 – 389.
- 1.2.47. *Dubiecki Marian. Zawiązki dziejów Siczy Zaporozkiej / Marian Dubiecki.* – Lwów, 1887. – 312 s.
- 1.2.48. *Dubiecki Marian. Dwie chwile z dziejów polskiej kolonizacji na Niżu (1638–1648).* – Lwów, 1890. – 371 s.

- 1.2.49. *Czermak W.* O Stefanie Czarnieckim, sławnym wodzu polskim / W. Czermak. – Lwów: Nakład Macierzy Polskiej, 1896. – K. 50. – 36 s.
- 1.2.50. *Czermak W.* O studjach nad dziejami unii za czasów Władysława IV. Komunikat № 7 // Sprawozdania z czynności i posiedzeń. Rok 1896. II Wydział historyczno-filozoficzny. Posiedzenie dnia 6 lipca 1896 r. / W. Czermak. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1896. – S. 15–16.
- 1.2.51. *Czermak W.* Plany wojny Tureckiej Władysława IV / W. Czermak. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1895. – 403 s.
- 1.2.52. *Czermak W.* Stosunek Władysława IV do Kozaczyzny przed wybuchem buntu Chmielnickiego. Posiedzenie z dnia 15 października // Sprawozdania posiedzeń. Rok 1894 / W. Czermak. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1895. – S. 26–27.
- 1.2.53. *Grabowski Michał.* Korespondencja literacka. – T. I. – Wilno, 1840. – 214 s.
- 1.2.54. *Grabowski Michał.* Do pana Aleksandra Grozy . Korespondencja literacka. – T. II. / Michał Grabowski. – Wilno, 1843. – S. 199 – 205.
- 1.2.55. *Grabowski Michał.* Korespondencja literacka. – T. III. / Michał Grabowski. – Wilno, 1843. – 301 s.
- 1.2.56. *Grabowski Michał.* O szkole ukraińskiej ... // Pisma M. Grabowskiego / Michał Grabowski. – Wilno, 1840. – 142 s.
- 1.2.57. *Grabowski Michał.* Źródła do dziejów polskich. – T. 1. / Michał Grabowski. – Wilno, 1845. – 431 s.
- 1.2.58. *Jabłonowski A.* Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnej cywilizacji zachodniej na Rusi / A. Jabłonowski. – Kraków: W. L. Ańczyk i Spółka, 1899–1900. – 319 s.
- 1.2.59. *Jabłonowski A.* Etniczna postać Ukrainy w epoce zjednoczenia jej z Koroną / A. Jabłonowski // KH. – 1893. – R. 7. – S. 408–435.
- 1.2.60. *Jabłonowski A.* Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej / A. Jabłonowski. – Kraków: Nakładem Funduszu Nestora Bucewicza, 1912. – 366 s.

- 1.2.61.*Jabłonowski A.* Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów / A. Jabłonowski // KH. – 1893. – R. 7. – S. 50–65.
- 1.2.62.*Jabłonowski A.* Kozaczyzna a legitymizm. Dwie legendy polityczno-historyczne Ukrainy: barotyńska i baturyńska / A. Jabłonowski // Ateneum. – 1896. – T. 3. – Z. 2. – S. 246–270.
- 1.2.63.*Jabłonowski A.* Starostwo barskie (M.Hruszewskij. Barskoje starostwo. Istoriczeskije oczerki. – K., 1894) / A. Jabłonowski // KH. – 1897. – R. 11. – S. 64–73.
- 1.2.64.*Jabłonowski A.* Stosunki rodzinne na Wołyniu na przełomie XVI i XVII wieku (Ciąg dalszy) / A. Jabłonowski // Przegląd Historyczny. – 1911. – T. 12. – S. 84–88.
- 1.2.65.*Jabłonowski A.* Ukraina // Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / A. Jabłonowski [Pod. red. B.Chlebowskiego]. – Warszawa: Wiek, 1892. – S. 772–779.
- 1.2.66.*Jabłonowski A.* Kresy Ukrainna po “licholeciu” – do ruiny / A. Jabłonowski // Pisma A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1911. – T. 3. – S. 241–272.
- 1.2.67.*Jabłonowski A.* Starostwa Ukraina w pierwszej połowie XVII w. / A. Jabłonowski // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – T. V. – S. IV–LXXXI.
- 1.2.68.*Jabłonowski A.* Zasiedlenie Ukrainy / A. Jabłonowski // Ateneum. – 1888. – T. 1. – S. 115–138.
- 1.2.69.*Jabłonowski Aleksander.* Údział j.p. prof. Pawińskiego w wydawnictwie p.t. Źródła dziejowe / Aleksander Jabłonowski // Kwartalnik historyczny. – 1897. – Zeszyt 3. – S. 469–487.
- 1.2.70.*Korzon Tadeusz.* Błędy historyografii naszej w budowaniu dziejów polskich // Pamiętnik drugiego zjazdu historyków polskich we Lwowie / Tadeusz Korzon. – Lwów, 1890. – S. 110–138.
- 1.2.71.*Korzon Tadeusz.* Działalność naukowa J. Lelewela / Tadeusz Korzon // Kwartalnik historyczny. – 1897. – Zeszyt 2. – S. 122–174.

- 1.2.72. *Korzon Tadeusz*. Nowa książka o Koliszczyźnie / Tadeusz Korzon // Kwartalnik historyczny. – 1892. – Zeszyt III. – S. 527–536.
- 1.2.73. *Korzon T.* Historyografia // Pisma Tadeusza Korzona. Listy otwarte. Mowy. Rozprawy. Rozbiory: W 4 t. / T. Korzon. – Warszawa; Lublin; Łódź: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1916. – T. 2. – S. 107–125.
- 1.2.74. *Korzon T.* Historia Polski / T. Korzon [Oprac. Bolesław Bator]. – Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej, 1918. – 312 s.
- 1.2.75. *Korzon T.* Historia // Pisma Tadeusza Korzona. Listy otwarte. Mowy. Rozprawy. Rozbiory: W 4 t. / T. Korzon. – Warszawa; Lublin; Łódź: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1916. – T. 2. – S. 58–82.
- 1.2.76. *Korzon T.* Aleksander Jabłonowski // Kwartalnik Historyczny. – 1914. – R. XXVIII. – S. 147–172.
- 1.2.77. *Korzon T.* O Chmielnickim sądy P.Kulisza i P.Karpowa / T. Korzon // KH. – 1892. – R. 6. – S. 34–79.
- 1.2.78. *Kraushar A.* Poselstwo Jakóba Śmiarowskiego pod oblężony Zamość w r. 1648 / A. Kraushar // KH. – 1891. – R. 5. – S. 813–824.
- 1.2.79. *Krzyżanowski S.* Problem wschodni w historii Polskiej / S. Krzyżanowski. – Kraków: Czas, 1916. – 32 s.
- 1.2.80. *Kubala L.* Jerzy Ossoliński / L. Kubala. – Wyd. 2. – Warszawa: Księgarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1924. – 511 s.
- 1.2.81. *Kubala L.* Przysięga w Perejasławiu i “stati” Bohdana Chmielnickiego / L. Kubala // KH. – 1904. – T. 18. – S. 220–242.
- 1.2.82. *Kubala L.* Szkice historyczne: W 2 t. / L. Kubala. – Kraków: G.Gebethner, 1896. – T. 1. – 337 s.
- 1.2.83. *Kubala L.* Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 / L. Kubala. – Lwów, 1917. – 437 s.
- 1.2.84. *Kubala L.* Wojna szwecka w roku 1655 i 1656: (szkiców historycznych seria IV) / L. Kubala. – Lwów: H.Altenberg, 1913. – 495 s.
- 1.2.85. *Kubala L.* Zajęcie Kijowa przez Moskwę w r. 1654 i zatarg prawosławnej

- Cerkwi ruskiej z patryarchatem moskiewskim (Odczyt miany na publicznym posiedzeniu Akademii Umiejętności dnia 30 maja 1901 r.) / L. Kubala // Rocznik Akademii Umiejętności. Rok 1900 / 1901. – Kraków, 1901. – S. 112–138.
- 1.2.86. *Kubala L.* Zaprzepaszczona Kraina. Wyprawa wiosenna na Ukrainę 1654 r. / L. Kubala // KH. –1907. – R. 21. – S. 612–653.
- 1.2.87. *Lelewel J.* Wybór pismo historycznych / J. Lelewel. – Warszawa, 1950. – 512 s.
- 1.2.88. *Lelewel J.* Wybór pismo politycznych / J. Lelewel. – Warszawa, 1954. – 476 s.
- 1.2.89. *Lelewel Joachim.* Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej / Joachim Lelewel. – Poznań, 1855. – 547 s.
- 1.2.90. *Lelewel J.* Dzieje Litwy i Rusi aż do Unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej / J. Lelewel. –Wyd. 2 – Poznań: Nakład i druk W.Stefańskiego, 1844. – 201 s.
- 1.2.91. *Lelewel J.* Geografia, opisanie krajów polskich / J. Lelewel. – Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1858. – 84 s.
- 1.2.92. *Lelewel J.* Polska odradzająca się czyli dzieje Polskie od roku 1795 potocznie opowiedziane / J. Lelewel. – Bruxella: U Jana Nepomucena Młodeckiego, 1843. – 216 s.
- 1.2.93. *Lewicki A.* Czyta rzecz p.t.: Stosunek Litwy do Polski za Witolda (Ustęp z obszerniejszego dzieła) / A. Lewicki // Sprawozdania z posiedzeń. II Wydział historyczno-filozoficzny. Posiedzenie wydziału dnia 30 maja 1890. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1891. – S. 36.
- 1.2.94. *Maciejowski W.A.* Historia prawodawstw słowiańskich. – Warszawa – Lipsk, 1832. – T. II. – 576 s.
- 1.2.95. *Moraczewski Andrzej.* Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej z drugiej połowy XVI wieku / Andrzej Moraczewski. – Poznań, 1849. – 296 s.
- 1.2.96. *Moraczewski Andrzej.* Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej z pierwszej połowy

- XVII wieku / Andrzej Moraczewski. – Poznań, 1855. – 430 s.
- 1.2.97. *Moraczewski Anedrzej*. Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej z początku siedemnastego wieku / Andrzej Moraczewski. – Poznań, 1851. – 360 s.
- 1.2.98. *Pisma Aleksandra Jabłonowskiego / Z przedmową J.K.Kochanowskiego*: W 4 t. – Warszawa: Księgarnia E. Wende i Spółki, 1910. – T. 1.: Ziemia Ruska Rzeczypospolitej. – 349 s.
- 1.2.99. *Pisma Aleksandra Jabłonowskiego / Z przedmową J.K.Kochanowskiego*: W 4 t. – Warszawa: Księgarnia E. Wende i Spółki, 1910. – T. 2.: Kresy Ukrainne. – 346 s.
- 1.2.100. *Pisma Aleksandra Jabłonowskiego / Z przedmową J.K.Kochanowskiego*: W 4 t. – Warszawa: Księgarnia E. Wende i Spółki, 1911. – T. 3.: Ukraina. – 369 s.
- 1.2.101. *Gawroński Rawita Fr*. Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku / Rawita Fr. Gawroński. – Warszawa, 1901. – 150 s.
- 1.2.102. *Gawroński Rawita Fr*. Sprawy i rzeczy ukraińskie: materiały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzny / Rawita Fr. Gawroński. – Lwów. – 1914. – 408 s.
- 1.2.103. *Gawroński Rawita Fr*. Zakon o dominikanach w Kijowie. Szkic historyczny / Rawita Fr. Gawroński. – Kijów, 1918. – 72 s.
- 1.2.104. *Gawroński Rawita Fr*. Straszne dni. Kartka z dziejów żydowskich (1648) / Rawita Fr. Gawroński. – Lwów, 1906. – 37 s.
- 1.2.105. *Gawroński Rawita Fr*. Ostatni Chmielniczenko (1640 – 1672) / Rawita Fr. Gawroński [Zapys monograficzny]. – Poznań. – 1919. – 142 s.
- 1.2.106. *Rawita-Gawroński F*. Żydzi w poezji ludowej i w historii ruskiej / Rawita Fr. Gawroński // Rzeczpospolita. – 1909. – 30 października. – Cz. 1, № 18. – S. 227–228.
- 1.2.107. *Rawita-Gawroński F*. Żydzi w poezji ludowej i w historii ruskiej (Ciąg dalszy) Rawita Fr. Gawroński // Rzeczpospolita. – 1909. – 13 listopada. – Cz. 2, № 19. – S. 238–241.
- 1.2.108. *Rawita-Gawroński F*. Oderwanie Chełmszczyzny i Rusini/ Rawita Fr. Gawroński // Rzeczpospolita. – 1909. – 17 kwietnia. – № 8. – S. 96–101.

- 1.2.109. *Rawita-Gawroński F.* Próba pojednania z Rusią. Poselstwo Bieniewskiego od śmierci B. Chmielnickiego do umowy Chadziackiej / Rawita Fr. Gawroński. – Kraków: G.Gebethner i Spółka, 1907. – 93 s.
- 1.2.110. *Rawita-Gawroński F.* Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza. – Lwów: Nakładem Księgarni H. Altenberga; Warszawa: Księgarnia P.F.E. Wendw i Sp., 1906. – 360 s.
- 1.2.111. *Rawita-Gawroński F.* Historya ruchów Hajdamackich: W 2 t. – Lwów: Księgarnia H. Altenberga, 1901. – T. 1. – 269 s.
- 1.2.112. *Smolka S.* Szkice historyczne / S. Smolka. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1882. – Seria 1. – 362 s.
- 1.2.113. *Smolka S.* Unia Litwy z Koroną / S. Smolka. – Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1903. – 144 s.
- 1.2.114. *Szajnocha K.* Jadwiga i Jagiełło 1374–1413. – Lwów. – 1855 – 1856. – T. 1–3. – 475 s; 428 s; 511 s.
- 1.2.115. *Szajnocha K.* Bolesław Chrobry i Odrodzenie się Polski za Władysława Lokietka. Dwa opowiadania historyczne (wyd. II) / K. Szajnocha. – Lwów, 1859. – 327 s.
- 1.2.116. *Szajnocha K.* Mściciel / K. Szajnocha. – Żytomierz, 1861. – 37 s.
- 1.2.117. *Szajnocha K.* Zdobytcze pług polskiego / K. Szajnocha // Szkice historyczne. – Lwów, 1861. – T. 3. – S. 271–296.
- 1.2.118. *Szajnocha Karol.* Dwa lata dziejów nacznych 1646–1648. Opowiadanie i źródła / Karol Szajnocha // Szkice historyczne. – Lwów, 1869. – T. II. – 396 s.; T. III. – 437 s.
- 1.2.119. Szajnocha Karol. Lechicki początek Polski / Karol Szajnocha // Dzieła K. Szajnochy. – T. 4. – Warszawa, 1876. – S. 112–289.
- 1.2.120. Szujski Józef. Dzieje Polski podług ostatnich badań / Józef Szujski // Dzieje Polski. – T. 1. – Kraków, 1882. – 592 s.
- 1.2.121. Szujski Józef. O młodszości naszego cywilizacyjnego rozwoju / Józef Szujski // Dzieła. – T. 3. – Kraków, 1888. – 364 s.

- 1.2.122. *Szujski J.* Chocim i Cecora / J. Szujski. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1925. – 24 s.
- 1.2.123. *Szujski J.* Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane / J. Szujski. – Lwów: Nakładem Karola Wilda, 1862. – T. 2: Jagiellonowie. – 340 s.
- 1.2.124. *Szujski J.* Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane / J. Szujski. – Lwów: Nakładem Karola Wilda, 1864. – T. 3: Królowie wolno obrani. – Cz. 1: r. 1572–1668. – 497 s.
- 1.2.125. *Szujski J.* Historii Polskiej treściowie opowiedzianej ksiąg dwanaście / J. Szujski. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1880. – 429 s.
- 1.2.126. *Szujski J.* Polacy i Rusini w Galicji / J. Szujski / Dzieła. – Tom dodatkowy. – Kraków: L.Ańczyk i Spółka, 1896. – 213 s.

3. РЕЦЕНЗІЇ

- 1.3.127. *Антонович В. Б.* Несколько слов г. Корзону / В. Б. Антонович // КС. – 1893. – Кн. 1. – С. 161–166.
- 1.3.128. *Антонович В. Б.* Новое сочинение о гайдамачестве (Рец. на кн. “Historia ruchów hajdamackich” Ф. Равиты-Гавронского) / В. Б. Антонович // ЧИОНЛ. – 1900. – Кн. 14.– Вып. 1. – С. 27–29.
- 1.3.129. *Антонович В. Б.* Очерк административного, общественного и сословного быта Юго-Западного края XVI и XVII столетия, по новым данным, заключающимся в V и VI томах “Źródła dziejowe” А. Яблоновського / В. Б. Антонович // ЧИОНЛ. – 1888. – Кн. 2. – С. 42–46.
- 1.3.130. *Антонович В. Б.* Рец. на кн.: Pułaski Kazimiers. Szkice I poszukiwania historyczne / В. Б. Антонович. – Kraków, 1887 // КС. – 1889. – Кн. 1. – С. 267–272.
- 1.3.131. *Антонович В. Б.* И.И. Ролле (D-r Antoni J.) // КС. – 1894. – Кн. 2. – С. 305–310.
- 1.3.132. *Антонович В. Б.* Рец. на книгу: D-r Antoni J. Niewiasty Kresowe. – Warszawa / В. Б. Антонович. – 1883 // КС. – 1883. – Кн. 4. – С. 873–

876.

- 1.3.133. *Антонович В. Б.* Рец. на книгу: D-r Antoni J. Z przeszłości Polesia Kijowskiego / В. Б. Антонович. – Warszawa. – 1882 // КС. – 1882. – Кн. 10. – С. 149–154.
- 1.3.134. *Антонович В. Б.* Историчні байки п. Маріяна Дубецького // Правда. – 1888. – Рос. XIV. – Т. 1. – С. 194–203.
- 1.3.135. *Антонович В. Б.* Рец. на книгу: Isydor Szaraniewicz. O latopisiach i kronikach ruskich XV – XVI wieku... / В. Б. Антонович. – Kraków. – 1882 // КС. – 1883. – Кн. 1. – С. 177–179.
- 1.3.136. *Антонович В. Б.* Рец. на книгу: Szujski. Die Polen und Ruthenen in Galizien. Wien 1882 / В. Б. Антонович // КС. – 1882. – Кн. 6. – С. 523–526.
- 1.3.137. *Грушевський М.* Рецензія на: Prochaska A. Podobe lennem Korony (1352–1430) / М. Грушевський. – Kraków. 1895, 24 s. // Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка. – Т. XIII. – Кн. V. – Львів, 1896. – С. 8–14.
- 1.3.138. *Грушевський М.* Рецензія на: Źródła dziejowe. T. XXII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. IX. / М. Грушевський. – Ziemie ruski, opisane przez Alexandra Jabłonowskiego – Ukraina (Kijów-Braclaw), dział III. Warszawa, 1897. S.736+LX // Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка. – Т. XVII. – Кн. III. – Львів, 1897. – С. 9–22.
- 1.3.139. *Czermak W.* [Рец.]: M. Dubiecki. Dwie chwile z dziejów polskiej kolonizacji na Niżu (1638 i 1648 r.) / W. Czermak // Przegląd Powszechny. – 1890 // КН. – 1891. – R. 5. – S. 427–429.
- 1.3.140. *Kolankowski L.* [Рец.]: Fr. Rawita-Gawroński. Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. / L. Kolankowski. – Warszawa, 1923 // КН. – 1924. – R. 38. – S. 356–361.
- 1.3.141. *Kolankowski L.* [Рец.]: M. Hruszewskij. Istorija Ukrainy-Rusi /

- L. Kolankowski. – Kijów; Lwów, 1897. – T. 4; Lwów, 1905. – T. 5; Kijów; Lwów, 1907. – T. 6 // KH. – 1913. – R. 27. – S. 348–365.
- 1.3.142. *Korzon T.* [Рец.]: Fr.Gawroński-Rawita. Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza / T. Korzon. – Lwów, 1906 // KH. – 1908. – R. 22. – S. 726–732.
- 1.3.143. *Korzon T.* [Рец.]: W. Herasymczuk. Wyhowskij i Jurij Chmielnickij / T. Korzon // ZNT im. Szewczenki. – 1904 – T. 59, 60 // KH. – 1908. – R. 22. – S. 732–734.
- 1.3.144. *Korzon T.* [Рец.]: Fr.Rawita-Gawroński. Historia Ruchów Hajdamackich / T. Korzon. – Lwów, 1901; Markiewicz O. Do bibliografii hajdamaków Zeliźniaka i Czornija // ZNT im. Szewczenki. – 1902 // KH. – 1902. – R. 16. – S. 656–662.
- 1.3.145. *Korzon T.* [Рец.]: W.Domanićkij. Kozaczyzna na perelomi XV–XVII w. (1591–1603) / T. Korzon. – Lwów, 1905 // KH. – 1908. – R. 22. – S. 446–456.
- 1.3.146. *Korzon T.* [Рец.]: W.Wołek-Karaczewskij. Borba Polshi s Kozaczestwom wo wtorej połowinie XVII i naczalie XVIII wieka [...] / T. Korzon / Uniwersitetskije Izwiestija. – K., 1898, 1899 // KH. – 1899. – R. 13. – S. 837–848.
- 1.3.147. *Lewicki A.* [Рец.]: K.Gorzycki. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego / A. Lewicki. – Lwów, 1889 // KH. – 1890. – R. 4. – S. 172–174.
- 1.3.148. *Lewicki A.* [Рец.]: M.Dubiecki. Zawiązki dziejów Siczy Zaporozkiej [...] – 1887 / A. Lewicki // KH. – 1888. – R. 2. – S. 498–500.
- 1.3.149. *Prochaska A.* [Рец.]: A.Jabłonowski. Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym / A. Prochaska. – Warszawa, 1903. – T. 7. – Cz. 1 i 2: Ziemie ruskie. Ruś Czerwona // KH. – 1905. – R. 19. – S. 97–108.
- 1.3.150. *Prochaska A.* [Рец.]: A.Jabłonowski. Zasiedlenie Ukrainy w epoce litewskiej / / A. Prochaska // Ateneum. – 1891 // KH. – 1892. – R. 6. – S. 865–866.

- 1.3.151.*Prochaska A.* [Рец.]: E.Likowski. Rzut oka na wewnętrzny stan cerkwi ruskiej przed Uniją brzeską / / A. Prochaska // Rocznik Towarz. przyj. nauk. pozn. – Т. 20. – S. 225–265 // КН. – 1896. – R. 10. – S. 674–677.
- 1.3.152.*Prochaska A.* [Рец.]: M.Hruszewskij. K woprosu o Wołochowie [...] / A. Prochaska // КН. – 1894. –R. 8. – S. 340–341.
- 1.3.153.*Rawita-Gawroński F.* [Рец.]: Dżereła do istorii Ukrainy-Rusi / F. Rawita-Gawroński. – Lwów, 1913. – Т. 6; Materiały do istorii Hałyczyny, zibraw i uporiadkóww Stefan Tomaszewskij – Т. 3. [...] // КН. – 1915. – R. 29. – S. 358–365.
- 1.3.154.*Rawita-Gawroński Fr.* [Рец.]: M.Korduba. Anfänge des ukrainischen Kosakenthums / F. Rawita-Gawroński.// КН. – 1912. – R. 26. – S. 521–525.

4. АВТОБІОГРАФІЇ, МЕМУАРІЯ, ПУБЛІЦИСТИКА

- 1.4.155. *Антонович В. Б.* Автобіографічні записки / В.Б. Антонович // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. 43. – Кн. IX.
- 1.4.156.*Багалій Д. І.* Матеріали до біографії В. Б. Антоновича. З приводу двадцяті річниці з дня його смерті / Д.І. Багалій. – К., 1929. – 70 с.
- 1.4.157.*Грушевський М.* Автобіографія / М. Грушевський. – К., 1926. – 31 с.
- 1.4.158.*Мельник-Антонович К.* Додаткові примітки та відомості до “Мемуарів” / К. Мельник-Антонович // Антонович В. Б. Твори. – К., 1932. – С. 66–92.
- 1.4.159.*Крип’якевич І.П.* Хмельниччина в новім освітленню / І.П. Крип’якевич // Діло. – 1914. – 5 лютого. – Ч. 26. – Р. 35. – С. 1–2.
- 1.4.160.*Кубаля Л.* Байка Богдана Хмельницького / Л. Кубаля // Вперед. – 1919. – 14 вересня. – № 93. – С. 4.
- 1.4.161.*Bobrowski Tadeusz.* Pamiętniki. Z przedmową N. Spasowicza. Т. II. / Tadeusz Bobrowski. – Lwów, S. 226–230.
- 1.4.162.*Dubiecki Marian.* Młodzież polska w Uniwersytecie Kijowskim przed rokiem 1863 / Marian Dubiecki. – К., 1909.

- 1.4.163. *Jabłonowski A.* Awtobiografia // *A. Jabłonowski // Pisma.* – Warszawa, 1909. – S. 311–386.
- 1.4.164. *Lasocki W.* Wspomnienia z mojego życia. – T. I. / *W. Lasocki.* – Kraków, 1933. – S. 234–237.
- 1.4.165. *Rawita-Gawroński Fr.* Kijów. Życie młodzieży / *Fr. Rawita-Gawroński // Rok 1863 na Rusi.* – T. II. (Ukraina, Wołyń, Podole). – P. IV. – S. 123–161.
- 1.4.166. *Rawita-Gawroński F.* Rok 1863 na Rusi: W 2 t. / *Fr. Rawita-Gawroński* – Lwów: Nakładem Księgarni H. Altenberga, 1902. – T. 1: Ruś Czerwona i Wschód. – 352 s.
- 1.4.167. *Rawita-Gawroński F.* Rok 1863 na Rusi: W 2 t. / *Fr. Rawita-Gawroński* – Lwów: Nakładem Księgarni H. Altenberga, 1903. – T. 2: Ukraina. Wołyń. Podole. – 356 s.
- 1.4.168. *Rawita-Gawroński F.* Sprzedaż Królestwa i Rusini / *Fr. Rawita-Gawroński // Rzeczpospolita.* – 1909. – 29 maja. – № 11. – S. 135–136.
- 1.4.169. *Tabis J.* Polacy na uniwersytecie kijowskim. 1834–1863 / *J. Tabis.* – Kraków, 1974. – 209 s.

II. ЛІТЕРАТУРА

I. МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, АВТОРЕФЕРАТИ

- 2.1.170. *Андрусяк М.* Українська історіографія / М. Андрусяк. – Прага, 1939. – 20 с.
- 2.1.171. *Антонович М.* Історія українофільства / М. Антонович // УІ. – 1981. – 1–4 (69–72). – С. 74–82.
- 2.1.172. *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.
- 2.1.173. *Аркуша О.* Політика польських клубів Галицького сейму щодо українського питання (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 191–220.
- 2.1.174. *Білоцерківський В.* Поема “Канівський замок” Северина Гоцанського / В. Білоцерківський // КС. – 2004. – № 6. – С. 101–112.
- 2.1.175. *Бовуа Д.* Битва за землю в Україні 1863–1914 / Д. Бовуа. – К.: Критика. – 1998. – 334 с.
- 2.1.176. *Бовуа Д.* Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863 рр.) / Д. Бовуа. – К.: Критика. – 1996. – 492 с.
- 2.1.177. *Баженова С.Е.* Від романтизму до реалізму. “Українська школа” в польській літературі 20 – 90-х років ХІХ ст.: етапи діяльності, історія України в творчості її представників. – Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2009. – 400 с.
- 2.1.178. *Баженова С.Е.* Проблеми історії та культури України в історико-краєзнавчих і художніх творах представників “української школи” в польській літературі 1820 – 1890-х років / С.Е. Баженова. – Автореф. дис. докт. іст. наук: 07.001.01 – історія України. – Чернівецький

- національний університет ім. Федьковича. – Чернівці, 2010. – 36 с.
- 2.1.179. *Брацка М.В.* Дискурс козацтва в поезії “української школи” польського романтизму. – Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.05 – Порівняльне літературознавство. – К.: Нау. ун-т. ім. Т. Шевченка, 2005. – 20 с.
- 2.1.180. *Ванштейн О.* Язык романтической мысли. О философском стиле Новалиса и Фридриха Шлегеля / О. Ванштейн. – М.: Наука, 1994. – 312 с.
- 2.1.181. *Василенко В.* Феномен Вернигори: світло і тіні одного польського неоміфу / В. Василенко // Пам’ять століть, 1997. – № 4. – С. 63–79.
- 2.1.182. *Василенко М.П.* Очерки по истории Западной Руси и Украины / М.П. Василенко. – К., 1916. – 520 с.
- 2.1.183. *Василюк О.Д.* Антонович як археограф: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.09 / О.Д. Василюк / Інститут української археографії та джерелознавства. – К., 1999. – 17 с.
- 2.1.184. *Ващенко В.В.* Лекції з історії української історичної науки др. пол. XIX ст. – поч. XX ст. (М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський) / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ: Выд. ДДУ, 1998. – 140 с.
- 2.1.185. *Ващенко В.В.* Фактори формування історичної концепції в українській історіографії кінця XIX – поч. XX ст.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06. Дніпропетровський держ. у-т. / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1998. – 17 с.
- 2.1.186. *Вервес Г.* Польська література і Україна / Г. Вервес. – К.: Наукова думка, 1985. – 380 с.
- 2.1.187. *Винар Л.* До 150-ти ліття з року народження Володимира Антоновича Л. Винар // УІ. – 1984. – 1–4 (81–84). – С. 187–190.
- 2.1.188. *Винар Л.* Огляд історичної літератур про початок української козащини / Л. Винар // УІ. – 1965. – 34 (7–8). – С. 17–23.

- 2.1.189. *Винар Л.* Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича / Л. Винар // *УІ.* – 1966. – №№ 3–4. – С. 26–32.
- 2.1.190. *Винар Л.* Силуети епох: Михайло Грушевський / Л. Винар. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 91–136.
- 2.1.191. *Вульф Е.* Європа і народи без історії / Е. Вульф. – К., 2004. – 470 с.
- 2.1.192. *Гадамер Х.Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
- 2.1.193. *Гермайзе О.* В.Б. Антонович в українській історіографії / О. Гермайзе // *Україна.* – 1928. – Кн. 5. – С. 17–32.
- 2.1.194. *Гермайзе О.* М.П. Драгоманов в українській історіографії / О. Гермайзе // *Україна.* – 1926. – Кн. 2–3. – С. 125–145.
- 2.1.195. *Гнатюк В.* Польський літератор М.А. Грабовський і його приятелювання з П.О. Кулішем / Володимир Гнатюк // *Записки історико-філологічного відділу ВУАН.* – К., 1928. – Кн. XXII. – С. 110–122.
- 2.1.196. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
- 2.1.197. *Грушевський М.С.* Історичні студії та розвідки (1895 – 1900) / М.С. Грушевський // *Твори у 50 томах.* – К.: Світ. – Т. 6. – 696 с.
- 2.1.198. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 7: Козацькі часи – до року 1625. – 624 с.
- 2.1.199. *Горбач О.* Українсько-польські взаємини в літературі / О. Горбач // *Український самостійник.* – Мюнхен, 1959. – №№ 19–20. – С. 216–236.
- 2.1.200. *Демкович-Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі / М. Демкович-Добрянський // *Український Вільний Університет. Серія: монографії. Ч. 13 [З передмовою В. Янева].* – Мюнхен, 1969. – 114 с.

- 2.1.201. *Дейвіс Но с.рман.* Боже ігрище. Історія Польщі / Норма Дейвіс. – К.: Основи, 2008. – 1080 с.
- 2.1.202. *Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д.І. Дорошенко. – К.: Видав. Українознавство, 1996. – 256 с.
- 2.1.203. *Дорошенко Д.* Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага, 1942. – 168 с.
- 2.1.204. *Дурагински Э.* Польская историография новейшей истории // Новая и новейшая история / Э. Дурагински. – 2002. – № 3. – С. 28–57.
- 2.1.205. *Залізняк М.* Історія України Олександра Яблоновського / М. Залізняк // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. СХVІ. – Кн. ІV. – Львів, 1913. – С. 190–212.
- 2.1.206. *Зашкільняк Л.А.* Формирование и развитие исторической науки в Польше / Л.О. Зашкільняк. – Львов: ЛГУ, 1986. – 82 с.
- 2.1.207. *Зашкільняк Л.О.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л.О. Зашкільняк. – Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка, 1999. – 224 с.
- 2.1.208. *Зашкільняк Л.О.* Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. / До питання про соціальну функцію історії / Л.О. Зашкільняк // Проблеми слов'язознавства. – 1993. – Вип. 45. – С. 36–42.
- 2.1.209. *Зашкільняк Л.О.* Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2002. – 752 с.
- 2.1.210. *Зашкільняк Л.* Славістика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського / Л.О. Зашкільняк // Проблема слов'язознавства. – Львів, 1994. – Вип. 46. – С. 3–24.
- 2.1.211. *Зашкільняк Л.О.* Вступ до методології історії / Л.О. Зашкільняк. – Львів: ЛОНМІО, 1996. – 96 с.
- 2.1.212. *Историография* истории нового времени стран Европы и Америки:

- Учеб. пособ. / А.В. Адо, И.С. Галкин, И.В. Григорьева и др.; Под ред. И.П. Дементьева. – М.: Высш. шк., 1990. – 512 с.
- 2.1.213. *Историография* истории России до 1917 года: Учебное пособие под редакцией М.И. Лачаевой. – В двух томах. – М.: “ВЛАДОС”. – Т. 1. – 382 с.; Т. 2. – 383 с.
- 2.1.214. *Историография* истории Украинской ССР. – К., 1986. – 555 с.
- 2.1.215. *История* Польши / Под. ред. И.С.Миллера, И.А.Хренова: В 3 т. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – Т. 2. – 712 с.
- 2.1.216. *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
- 2.1.217. *Касьянов Г.В.* Теорії нації і націоналізму: монографія / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
- 2.1.218. *Катренко А.М.* Наукові зв’язки Київського університету 1834–1917 років / А.М. Катренко, Я.А. Катренко. – К., 1994. – 34 с.
- 2.1.219. *Кіян О.* Володимир Антонович і польсько-українська конфронтація в історіографії другої половини ХІХ століття / О. Кіян // Третя академія професора Володимира Антоновича. – К., 1995. – С. 61–72.
- 2.1.220. *Кирчів Р.* Український фольклор у польській літературі / Богдан Кирчів. – К.: Наукова думка, 1979. – 320 с.
- 2.1.221. *Козак С.* Джерела “української школи” в польській літературі. Творчість польських письменників “Української школи” / С. Козак // Наша культура. – Варшава, 1970. – №№ 4–7. – С. 101–126; 17–28; 33–49; 37–52.
- 2.1.222. *Козловский Л.С.* Польские романтики украинской школы / Л.С. Козловский. – Голос истории. – М., 1913. – № 8. – С. 39–42.
- 2.1.223. *Кондратюк К.К.* Видатні історики України ХІХ – початку ХХ ст.: Історіографічні нариси / К.К. Кондратюк. – Львів, 1996. – Ч. 1. – 159 с.
- 2.1.224. *Кордуба М.* Володимир Антонович / М. Кордуба // Літературно-науковий вісник. – 1928. – Кн. 6. – С. 156–167.

- 2.1.225. *Коцур В.П.* Історіографія історії України / В.П. Коцур, А.П. Коцур. – Чернівці, 1999. – 520 с.
- 2.1.226. *Кревецький І.* Українська історіографія на переламі / І. Кревецький // ЗНТШ. – Львів, 1924. – Т. 134–135. – С. 150–185.
- 2.1.227. *Кроче Бенедетто.* Теория и история историографии / Бенедетто Кроче. – М., 1998. – 187 с.
- 2.1.228. *Кун Т.* Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1997. – 288 с.
- 2.1.229. *Липинський В.* Народи поневолені і народи недержавні / В. Липинський // Політика. – 1925. – № 1. – С. 4–5.
- 2.1.230. *Липинський В.* Твори / В. Липинський [Ред. і вступн. ст. Л. Біласа]. – Філадельфія, 1980. – Т. 2. – 637 с.
- 2.1.231. *Лисяк-Рудницький І.* Проблеми термінології та періодизації в українській історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе / Центр досліджень історії імені Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – К.: Основа, 1994. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 41–46.
- 2.1.232. *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе / Центр досліджень історії імені Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – К.: Основа, 1994. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 83–110.
- 2.1.233. *Лисяк-Рудницький І.* Францішек Духінський і його вплив на українську політичну думку / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе / Центр досліджень історії імені Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – К.: Основа, 1994. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 411–450.
- 2.1.234. *Лисяк-Рудницький І.* Козацький проект Міхала Чайковського / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К.: Основа, 1994. – Т. 1. – С. 251–264.

- 2.1.235. *Лескинен М.В.* Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М.В. Лескинен. – Москва, 2002. – 296 с.
- 2.1.236. *Матюшевская С.И.* Рец. на: Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики) / С.И. Матюшевская. – М.: Прометей. – М.-Брянск, 1997 // Вопросы истории. – 1999. – Т. 11–12. – С. 156–159.
- 2.1.237. *Масненко В.В.* Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / В.В. Масненко. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 400 с.
- 2.1.238. *Матушевський В.Б.* В.Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії // Син України: В. Б. Антонович / В.Б. Матушевський. – К.: Заповіт, 1997. – Т. 2. – С. 7–16.
- 2.1.239. *Мерніков Г.І.* Школи в українській історичній науці другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.: Проблеми теорії та історіографії / Г.І. Мерніков. – Автореф. дис. канд. іст. наук. – ДНУ, 1997. – 17 с.
- 2.1.240. *Михальченко С.И.* О критериях понятия “школа” в историографии / С.И. Михальченко // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 1995. – С. 53–59.
- 2.1.241. *Мияковский В.* Киевская громада. Из истории украинского общественного движения 60-х гг. / В. Мияковский // Летопись революции. – 1924. – № 4. – С. 127–150.
- 2.1.242. *Мягков Г.П.* “Русская историческая школа”. Методологические и идейно-политические позиции / Г.П. Мягков. – Казань: Изд-во. Казанского университета, 1988. – 199 с.
- 2.1.243. *Націоналізм.* Антологія. – К., Смолоскип, 2000. – 711 с.
- 2.1.244. *Неслуховский Ф.К.* Кароль Шайноха / Ф.К. Неслуховский // Исторический вестник. – 1880. – Т. 3. – С. 218–232.
- 2.1.245. *Оглоблин О.* Володимир Антонович та його історична школа /

- О. Оглоблин // Студії з історії України. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – С. 201–218.
- 2.1.246. *Палієнко М.* Місце журналу “Киевская старина” в українській історіографії / М. Палієнко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики (число 5) / Історіографічні дослідження в Україні (Вип. 10). Об’єднаний випуск: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В.А. Смолія: У 2 ч. – К., 2000. – Ч. 2. – С. 275–314.
- 2.1.247. *Пажимський О.М.* Антоній Йосип Ролле / О.М. Пажимський // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць. – Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 511–518.
- 2.1.248. *Погодин С.И.* Русская школа историков: Н. И. Кареев, И. В. Лучицкий, М. М. Ковалевский / С.И. Погодин. – Спб., 1997. – 376 с.
- 2.1.249. *Потульніцький В.А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть / В.А. Потульніцький. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.
- 2.1.250. *Процик А.* Дві історіографічні течії з історичної школи В. Антоновича: М. Грушевський і Д. Багалій / А. Процик // УІ. – 1991–1992. – Т. 28–29. – С. 178–185.
- 2.1.251. *Пыпин А.Н.* История русской этнографии. Этнография малорусская / А.Н. Пыпин. – Т. 3. – Спб., 1891. – 496 с.
- 2.1.252. *Пыпин А.Н.* Эпизоды из литературных отношений малорусско-польских / А.Н. Пыпин. – Спб., 1886. – Т. 1. – 790 с.
- 2.1.253. *Савчук Г.М.* Польсько-литовсько-руські відносини пізнього середньовіччя в польській історіографії другої половини XIX – першої половини XX ст. / Г.М. Савчук. – Автореф. дис. канд. іст. Наук: 07.00.06. – ЛНУ ім. Франка. – Львів, 2005. – 20 с.
- 2.1.254. *Руда О.В.* Дослідження історії України в польській історіографії кінця

- XIX – початку XX століття / О.В. Руда. – Автореф. дис. канд. іст. Наук: 07.00.06. – ЛНУ ім. Франка. – Львів, 2005. – 19 с.
- 2.1.255. Романтизм. Між Україною та Польщею. Збірник наукових праць Київської полоністичної студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Т. V. – К., 2003. – 350 с.
- 2.1.256. *Сингалевич С.П.* Из лекцій по польской историографии / С.П. Сингалевич. – Казань, 1913. – 162 с.
- 2.1.257. *Сондерс Д.* Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності / Д. Сондерс // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 21–23.
- 2.1.258. *Стельмах С.* Історична думка в Україні XIX – початку XX століття / С. Стельмах. – К., 1997. – 176 с.
- 2.1.259. *Суліма-Камінський А.* У колі моральної та політичної спільноти: Україна і українці в очах поляків / А. Суліма-Камінський // “Сучасність” 1961–1985. Вибране. Сучасність. – 1987. – С. 410–425.
- 2.1.260. *Тарасенко О.* Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті 1834–1884 рр. / О. Тарасенко. – К.: “Логос”, 1995. – 276 с.
- 2.1.261. *Тельвак В.* Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / В. Тельвак, В. Тельвак. – Київ – Дрогобич. – 2005. – 333 с.
- 2.1.262. *Томашівський С.* Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки / С. Томашівський // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. 1. – С. 38–56; Кн. 2. – С. 261–280; Кн. III. – С. 458–485.
- 2.1.263. *Ульяновський В.* “Ранній” Володимир Антонович: поза контекстами // Київська старовина / В. Ульяновський. – 1999. – № 1. – С. 117–145; № 2. – С. 121–153.
- 2.1.264. *Ульяновський В.* Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський, В. Короткий. – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова

- агенція”, 1997. – 218 с.
- 2.1.265. “Українська школа” в літературі та культурі українсько-польськогопограниччя: Збірник наукових праць Київської полоністичної студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Т. VII. – К., 2005. – 360 с.
- 2.1.266. *Франко І.* Нарис історії української літератури до 1890 року / І. Франко // Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: “Наукова думка”, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
- 2.1.267. *Франко І.* Причіпки до історії України-Руси / І. Франко // Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: “Наукова думка”, 1984. – Т. 44. – С. 453–454.
- 2.1.268. *Цимбаев Н.И.* Славянофильство / Н.И. Цимбаев. – М., 1986. – 341 с.
- 2.1.269. *Юровська Олена.* Куліш і Грабовський / Олена Юровська // Україна. – 1929. – № 5. – С. 76–92.
- 2.1.270. *Яцимирский А.И.* Новейшая польская литература от 1863 до наших дней / А.И. Яцимирский. – Спб., 1897. – 492 с.
- 2.1.271. *Adamus J.* O syntezach historycznych J. Szujskiego. Szkic z dziejów polskiej myśli historycznej / J. Adamus. – Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1938. – 27 s.
- 2.1.272. *Adamus J.* Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego / J. Adamus // КН. – 1958. – R. 65, № 1. – S. 16–36.
- 2.1.273. *Adamus J.* O kierunkach polskiej myśli historycznej / J. Adamus. – Łódź, 1974.
- 2.1.274. *Baranowski B., Libiszowska Z.* Problem narodowo-wyzwoleńczej walki ludu Ukraińskiego w XVII w. w historiografii polskiej / B. Baranowski, Z. Libiszowska // КН. – 1954. – R. 61, № 2. – S. 197–217.
- 2.1.275. *Barycz H.* Stanisław Smolka jako organizator nauki, profesor i wychowawca // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie Katedry Historii Polskiej UJ 1869–1969 / H. Barycz. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972. – S. 119–144.

- 2.1.276.*Barycz H.* Stanisław Smolka w życiu i w nauce / H. Barycz. – Kraków: Kracówiana, Wydawnictwo Literackie, 1975. – 411 s.
- 2.1.277.*Beauvois D.* Mit “kresów wschodnich”, czyli jak mu położyć kres / D. Beauvois // Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w. / Pod. red. W. Wrzesińskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – T. 9. – S. 93–105.
- 2.1.278.*Bibliografia* prac Franciszka Rawity-Gawrońskiego // Rzeczpospolita. – 3 lipca 1909. – № 13. – S. 164–167.
- 2.1.279.*Bielanke-Luftowa M.* Znaczenia terytorium w t. zw. “szkole ukraińskiej” / M. Bielanke-Luftowa // Pamiętnik Literacki. – 1936. – R. 33. – Zesz. 2. – S. 103–129.
- 2.1.280.*Bienkowski W.* Jabłonowski Aleksander Walerian (1829–1913), historyk, etnograf i podróżnik / W. Bienkowski // Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1962–1964. – T. 10. – S. 214–216.
- 2.1.281.*Bronowski Franciszek.* Idea Gminowładztwa w polskiej historiografii i formowanie się syntezy republikańskiej J. Lelwela / Franciszek Bronowski. – Łódź. 1969.
- 2.1.282.*Czapliński W.* Czermak Wiktor (1863–1913), historyk, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie // Polski słownik biograficzny / W. Czapliński. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937. – T. 4/1. – Z. 16. – S. 336–337.
- 2.1.283.*Czapliński W., Wereszycki H.* Kubala Ludwik, działacz powstańczy 1863, historyk / W. Czapliński, H. Wereszycki // Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Polska Akademia Nauk, 1971. – T. 16. – Z. 68. – S. 2–5.
- 2.1.284.*Dobrowolski M.* Aleksander Jabłonowski. Zarys żywota i przegląd dzieł. 1829–1913 / M. Dobrowolski // Przegląd Historyczny. – 1913. – T. 17. – Z. 2. – S. 239–253.

- 2.1.285.*Dutkiewicz J.* Szymon Askenazy i jego szkoła / J. Dutkiewicz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958. – 250 s.
- 2.1.286.*Dutkiewicz J., Śreniowska K.* Zarys historii historiografii polskiej / J. Dutkiewicz, K. Śreniowska. – Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959. – Cz. 3: 1900–1939. – 278 s.
- 2.1.287.*Dzwonkowski W.* Wernyhora i jego prorocтва // Rosja a Polska / W. Dzwonkowski. – Warszawa, 1991. – S. 127 – 134.
- 2.1.288.*Feldman J.* Dzieje Unji Jagiellońskiej w świetle badań historiografii polskiej / J. Feldman // Przegląd Powszechny. – 1924. – R. 41. – T. 164, № 490. – S. 31–54.
- 2.1.289.*Feldman W.* Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914 / W. Feldman. – Warszawa: Instytut Badania Najnowszej Historii Polskiej, 1933. – 387 s.
- 2.1.290.*Gieysztor A.* Stanisław Smolka jako mediewista // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie Katedry Historii Polskiej UJ 1869–1969 / A. Gieysztor. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972. – S. 95–118.
- 2.1.291.*Goldmann L.* Nauki humanistyczne a filozofia / L. Goldmann. – Warszawa, 1961. – 511 s.
- 2.1.292.*Grabowski T.* Prof. Hruszewskij o stosunku Polski do Rusi / T. Grabowski // Rok Polski. – 1917. – R. 2, № 3. – S. 48–57.
- 2.1.293.*Grabski A.F.* Dzieje historiografii / Wprowadzenie R. Stobiecki / A.F. Grabski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003. – 866 s.
- 2.1.294.*Grabski A.F.* Orientacje polskiej myśli historycznej. Studia i rozważania / A.F. Grabski. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. – 429 s.
- 2.1.295.*Grabski A.F.* Warszawska szkoła historyczna. Próba charakterystyki / A.F. Grabski // Polska myśl filozoficzna i społeczna / (aut. S. Borzym et al.); Pod red. B. Skargi. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. – T.2. – S. 456–534.
- 2.1.296.*Grabski A.F.* Z zagadnień metodologicznych tzw. krakowskiej szkoły

- historycznej / A.F. Grabski // *Studia metodologiczne*. – 1969. – T. 6. – S. 49–86.
- 2.1.297. *Grabski A.F.* *Zarys historii historiografii polskiej* / A.F. Grabski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – 278 s.
- 2.1.298. *Grabski A.F.* *Historia historiografii w strukturze nauki historycznej* / A.F. Grabski // *Między historia a teoria. Refleksje nad problematyką dziejów wiedzy historycznej*. – Warszawa – Poznań, 1988. – S. 230–241.
- 2.1.299. *Grabski A. F.* *Historia i świadomość polska. Epoka romantyzmu* // *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historiograficzne*. – Lublin, 1983. – S. 109–131.
- 2.1.300. *Grabski A.F.* *Problem syntezy w historii historiografii. Uwagi dyskusyjne* / A.F. Grabski // *Historyka*. – T. XX. – 1990. – S. 3–10.
- 2.1.301. *Grunberg K.* *Polskie koncepcje federalistyczne, 1864–1918* / K. Grunberg. – Warszawa, 1971. – 397 s.
- 2.1.302. *Grzybowski K.* *Szkoła historyczna krakowska* // *Polska myśl filozoficzna i społeczna* / K. Grzybowski [Pod red. B. Skargi]. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. – T. 2. – S. 535–592.
- 2.1.303. *Grzybowski K.* *Historyczna szkoła Krakowska* // *Polska myśl filozoficzna i społeczna* / K. Grzybowski. – T. 2. – Warszawa, 1975. – S. 513–555.
- 2.1.304. *Hagen von M.* *Does Ukraine Have a History?* / Hagen von M. // *Slavic Review* 54. – 1995. – № 3. – p. 663–673.
- 2.1.305. *Hornowa Elżbieta.* *Ocena działalności Michała Dragomanowa w historiografii* / Elżbieta Hornowa. – Opole, 1967. – 117 s.
- 2.1.306. *Jaskólski M.* *Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej* / M. Jaskólski // *Historyka. Studia Metodologiczne*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984. – T. 14. – S. 49–66.
- 2.1.307. *Jaskólski M.* *Naród w ujęciu J.Szujskiego i jego rola w myśli politycznej konserwatystów krakowskich* / M. Jaskólski // *Zeszyty Naukowe*

- Uniwersytetu Jagiellońskiego. DXXXXIII. Prace Prawnicze. – Warszawa; Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – Z. 86. – S. 79–93.
- 2.1.308.*Kijas J.* Źródła historyczne powieści “Ogniem i mieczem” / J. Kijas. – Lwów, 1927. – 19 s.
- 2.1.309.*Koko E.* “Jak Mohort”. Franciszek Rawita-Gawroński a dawna Rzeczpospolita // Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur / E. Koko [Pod. red. R.Wapińskiego]. – Gdańsk: STEPAN design, 2002. – Cz. 3. – S. 82–89.
- 2.1.310.*Kolbuszewski J.* Legenda Krezów w literaturze XIX wieku / J. Kolbuszewski // Odra (Wrocław). – 1982. – № 12. – S. 42–56.
- 2.1.311.*Konarski K.* Ludwik Kubala / K. Konarski // Przegląd Historyczny. – 1917/1918. – T. 21. – S. 430–432.
- 2.1.312.*Kozak S.* Polacy i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. –Epoka romantyzmu / Stefan Kozak. – Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 2005. – 308 s.
- 2.1.313.*Kozak S.* Michał Grabowski i ukraińska poezja ludowa / S. Kozak // Studio polono-slawica-orientalia. – 1982. – VII. – S. 161–185.
- 2.1.314.*Kozak S.* Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści: Bractwo Kyryła i Metodego / S. Kozak. – Warszawa: Wyd. PAX, 1990. – 284 s.
- 2.1.315.*Kubiak A.* Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali / A. Kubiak // Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. Seria Historia / Pod. red. B.Miśkiewicza. – Poznań: Uniwersytet im. A.Mickiewicza w Poznaniu, 1975. – T.1, № 65. – S. 101–115.
- 2.1.316.*Łazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna / W. Łazuga. –Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. – 278 s.
- 2.1.317.*Maternicki J.* Kontrowersje wokół idei jagiellońskiej w historiografii polskiej przełomu XIX i XX wieku / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1992. – R. 36, № 4. – S. 17–29.

- 2.1.318. *Maternicki J.* Stanisław Smolka i powrót historiografii polskiej do mitu Jagiellońskiego / J. Maternicki // *Przegląd Humanistyczny*. – 1989. – R. 33, № 1. – S. 83–101.
- 2.1.319. *Maternicki J.* Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich / J. Maternicki // *Przegląd Humanistyczny*. – 1976. – R. 20, № 2. – S. 15–28.
- 2.1.320. *Maternicki J.* Miejsce książki naukowej w kulturze historycznej społeczeństwa polskiego w XIX w. // *Przegląd Humanistyczny*. – 1979. – № 9. – S. 53–101.
- 2.1.321. *Maternicki J.* Historia historiografii polskiej – czas na syntezę // *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej* / J. Maternicki. – Rzeszów, 1998. – S. 13–29.
- 2.1.322. *Mądzik M.* Wojny kozackie w polskiej historiografii przełomu XIX i XX w. / M. Mądzik // *Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995)* / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів; Люблін, 1996. – С. 213–224.
- 2.1.323. *Michalak H.* Józef Szujski 1835–1883. Światopogląd i działanie / H. Michalak. – Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1987. – 304 s.
- 2.1.324. *Michalak H.S.* Józef Szujski 1883 – 1885. Światopogląd i działanie / H.S. Michalak. – Łódź, 1987. – 386 s.
- 2.1.325. *Mrówczyński J.* Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność / J. Ks. Mrówczyński. – Poznań, 1972.
- 2.1.326. *Olszewski H.* Rozważania o szkołach historiograficznych / H. Olszewski // *Historyka*. – 1984. – T. 14. – S. 129–140.
- 2.1.327. *Opalek K., Wróblewski J.* Niemiecka szkoła historyczna w teorii prawa / K. Opalek, J. Wróblewski // *Przegł. Nauk Społ. Hist.* – Łódź, 1954. – T. 5. – S. 255–261.
- 2.1.328. *Pigon S.* Prowadowca mesianizmu (w 50 rocznicę śmierci Joachima

- Lelewela) / S. Pigon // Dodatek do "Kurjera Lwowskiego". – 1911. – № 12. – S. 72–104.
- 2.1.329.*Pomorski Jon*. Metodologia historii a historia historiografii // Środowiska Historyczne II Rzeczypospolitej / Jon. Pomorski. – Część II. – Warszawa, 1987. – S. 51–70.
- 2.1.330.*Rawita Gawroński Fr.* Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej / Rawita Gawroński Fr. – Lwów, 1912. – 144 s.
- 2.1.331.*Rederowa D.* Z historiografii Ludwika Kubali / D. Rederowa // Przegląd Socjologiczny. – 1977. – T. 29, № 2. – S. 181–201.
- 2.1.332.*Rolle M.* Włodzimierz Antonowicz: kilka rysów do sylwetki / Rolle M. In illo tempore... Szkice historyczno-literackie. – Brody – Lwów, 1914. – 317 s.
- 2.1.333.*Sepkowski A.* Utopie polskiego romantyzmu / A. Sepkowski. – Piotrków Trybunalski, 1997. – 324 s.
- 2.1.334.*Serczyk J.* 25 wieków historii. Historycy i ich dzieła / J. Serczyk. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu M.Kopernika, 1994. – 448 s.
- 2.1.335.*Serejski M.H.* Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Ketrzyńskiego. 1775–1918 / M.H. Serejski. – Warszawa: PWN. – 1963. – 665 s.
- 2.1.336.*Serejski M.H.* Miejsce pozytywistycznej szkoły warszawskiej w historiografii polskiej XIX stulecia / M.H. Serejski // Kwartalnik Historyczny. – Rocznik LXII. – № 3. S. 66–69.
- 2.1.337.*Serejski M.H.* Zarys historii historiografii polskiej. Część 1 (od połowy XVIII w. do roku ok. 1860) / M.H. Serejski. – Łódź, 1954. – S. 47–107.
- 2.1.338.*Smoleński Władysław*. Szkoły historyczne w Polsce / Władysław Smoleński. – Warszawa, 1898. – 312 s.
- 2.1.339.*Stępnik A.* Ukraina i stosunki Polsko-Ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porobiorowego 1795–1918 /

- A. Stępnik. – Lublin: UMCS, 1998. – 320 s.
- 2.1.340.*Straszewska I.M.* Romantyzm. Wstęp, wybór materiałów i przypisy / I.M. Straszewska. – Warszawa, 1964. – S. 17–28.
- 2.1.341.*Szacki J.* Historyzm a współczesne nauki społeczne / J. Szacki // Historyzm i jego obecność w praktyce naukowej, pod. red. J. Kmity i K. Łastowskiego. – Warszawa, 1990. – S. 9–25.
- 2.1.342.*Szacki J.* Skoły w socjologii / J. Szacki // Dylematy historiografii: idei oraz inne szkice i studia. – Warszawa, 1991. – S. 91–103.
- 2.1.343.*Śreniowska K.* Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego” / K. Śreniowska // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I: Nauki Humanistyczno-społeczne. Historia. – Łódź, 1960. – Z. 15. – S. 153–163.
- 2.1.344.*Śreniowska K.* W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich / K. Śreniowska // Historyka. Studia Metodologiczne. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977. – T.7. – S. 93–98.
- 2.1.345.*Tomaszewski J.* Kresy wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. / J. Tomaszewski / Między etniczną a historyczną. – Warszawa, 1988. – S. 97–105.
- 2.1.346.*Topolski J.* Teoria wiedzy historycznej / J. Topolski. – Poznań, 1983. – S. 370–377.
- 2.1.347.*Waśko A.* Romantyczny sarmatyzm. Tradycja szlachecka w literaturze polskiej lat 1831 – 1863 / A. Waśko. – Kraków, 1995.
- 2.1.348.*Wierzbicki A.* Wschód – Zachód w koncepcjach dziejów Polski / A. Wierzbicki. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – 346 s.
- 2.1.349.*Wierzbicki Andrzej.* Historiografia polska doby romantyzmu / Andrzej Wierzbicki. – Wrocław: Funna, 1999. – 497 s.
- 2.1.350.*Wierzbicki A.* Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii

narodowej w historiografii polskiej XIX i XX w. – Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1993. – 289 s.

2.1.351. *Wojcik Z.* Gawroński (Rawita) Franciszek (1845–1930) // Polski słownik biograficzny / Z. Wojcik. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948–1958. – T. 7. – S. 330–331.

2.1.352. *Żmigrodzka M.* Romantyzm – historyzm – realizm / M. III // Problemy polskiego romantyzmu, S. III, praca zbiorowa pod red. M. Żmigrodzkiej. – Wrocław, 1981. – S. 163–191.

2.2. СЛОВНИКИ

2.2.359. *Енциклопедія українознавства: В 3-х тт.* – К.: Інститут Української археографії, 1995 – 1996.

2.2.360. *Советская историческая энциклопедия: В 12 тт.* – М., 1961 – 1967.

2.2.361. *Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и А. Ефрона: В 58 тт.* – 1890 – 1902 гг.

2.2.362. *Polski słownik biograficzny / [Kom. red. W. Konopczyński (red. gł.) et al.]: W 39 t.* – 1935–2000.

2.2.363. *Słownik historyków polskich / [Koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jacki; aut. biografów K. Baczkowski et al.].* – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994.

2.2.364. *Wybitni Polacy XIX wieku: leksykon biograficzny / [Red. Naukowa T. Gąsowski; aut.: W. Bernacki [et. al.].* – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998.

2.2.365. *Encyklopedia powszechna.* – Kraków, – 1863. – T. XII. – 736 s.